

Tiivistelmä

Valvontakomission määräyksestä ja oikeusministeriön aloitteesta poistettiin vuosina 1944-46 yleisön ulottuvilta, kirjakaupoista ja kirjastoista, Neuvostoliitolle vihamielistä kirjallisuutta.

Täsmällinen luettelo poistettavista teoksista annettiin vain kirjakaupoille. Kahdessa kiertokirjeessä syksyllä 1944 ja 1945 Suomen kustannusyhdistys kehotti poistamaan myynnistä ja palauttamaan kustantajille noin 300 kirjanimekettä.

Kirjastoista poistettujen teosten kokonaismäärä on ollut arvailujen varassa; on arveltu, että kirjastoissa rajoitettiin muutaman sadan teoksen lainaamista. Poistettujen teosten nimekemäärä oli 1783 kappaletta. Määrällisesti teoksia poistettiin yli 22 000 nidettä. Teoksia poistettiin 403 kunnassa. Keskimäärin kunnassa poistettiin n. 50 nimekettä. Tavanomainen nimeke poistettiin 11 kunnassa.

Koska kirjastoille ei sanelumielialan välttämiseksi annettu luetteloa poistettavista teoksista, valikoima muodostui kirjavaksi. Useimmissa kirjastoissa luetteloihin kertyi kymmeniä, suuremmissa kirjastossa satoja niteitä. Joissakin tapauksissa kirjat sijoitettiin poliisin suojiin, joskus kirjastojen omiin varastoihin, ns. myrkkykaappeihin. Esim. Helsingin kaupunginkirjastosta poistettaviksi valikoitiin yli 600 nimekettä, neljätuhatta nidettä. Poistoprosessi muistutti läheisesti neuvostokirjastoissa käytettyä suljettujen kokoelmien, *spetshranien* perinnettä.

Kirjastojen poistot poikkesivat kirjakauppojen valikoimasta. Palolammen *Kollaa kestää* hävisi kirjastojen hyllyiltä, mutta kirjakaupoista sitä saattoi jatkuvasti ostaa. Kirjastoissa valinta oli usein summittaista, ja poistettaessa tehtiin suoranaisia virhepäätelmiä. Esim. kaikki Mussolinia koskeva kirjallisuus varastoitettiin ottamatta huomioon niiden mahdollista kriittistä sisältöä. Teoksen nimessä esiintyvät sanat olivat syynä Suvirannan *Tuotantopoliittisten kysymysten* ja Paulaharjun *Kuva sieltä toinen täältä kautta suuren Suomen* varastointiin. Tsaarin aikaista Venäjää käsittelevää kirjallisuutta poistettiin jonkin verran. Muutamasta kirjastosta poistettiin jopa *Vänrikki Stoolin tarinat*, mikä oli poikkeuksellista.

Aineiston tarkastelu osoittaa valinnassa kuitenkin joitakin yleisperiaatteita. Selkeästi propagandistinen tai kansallissosialismia ihannoiva kirjallisuus poistettiin useimmista kirjastoista. Hitlerin *Taisteluni* oli ylivoimaisesti poistetuin teos. Suomalaisesta sotapropagandasta poistettiin mm. Waltarin *Neuvostovakoilun varjossa* ja Tigerstedtin *Vastavakoilu iskee*. Vallankumousta ja neuvostojärjestelmää arvostelevat teokset, kuten Aleksandra Rahmanovan *Avioelämää punaisessa myrskyssä*, *Ylioppilaita, rakkautta, kuolemaa* sekä *Uusien ihmisten tehdas*, muodostivat oman kokonaisuuden. Sotakuvauksista poistettiin mm. Palolammen *Kollaa kestää*, Haanpään *Korpisotaa*

ja *Nykyaikaa* ja Hellaakosken *Vartiossa*. Myös pakinakokoelmia poistettiin runsaasti, mm. Pullan kaikki *Ryhmy ja Romppais* -teokset, Ollin pakinoita sekä Arijoutsin *Korsupokeria*.

Poistoprosessi ei ollut yksikertainen tai ongelmaton. Poistovuosina läänien kirjastotarkastajat kävivät periaatteellista kirjeenvaihtoa usein hangoittelevien kirjastonhoitajien kanssa. Valtion kirjastotoimiston johtaja Helle Kannila toimi valintaprosessin välittäjänä ja moniselitteisenä tulkitsijana.

Vuonna 1958 opetusministeriö antoi kunnille vapaat kädet palauttaa myrkkykaappeihin ja poliisin varastoihin siirretyt teokset. Ehdotuksen lainauskiellon peruutuksesta oli tehnyt mm. Kemin kirjastonjohtaja Raoul Palmgren. Hänen mielestään kielto koski aivan viattomiakin teoksia. Monista teoksista oli lisäksi otettu uusintapainoksia, joita kielto ei enää koskenut, ja huonoissa varastointitiloissa kirjat olivat vaarassa tuhoutua.

Palautuskirjeessä pidettiin suotavana, että naapuruussuhteita loukkaava kirjallisuus sijoitettaisiin vain tutkijoiden ulottuville, käytännössä varastoihin tai lukusalikappaleiksi. Periaate jäi suurelle yleisölle epäselväksi, ja väittelyä poliittisista syistä kielletyistä kirjoista käytiin lehdistössä vielä 1970-luvulla.

Kyseisten vuosien kirjapoistoja ja sensuuria tarkastellaan tutkimuksessa osana laajempaa lukemiskulttuuria. Kirjapoistot noudattivat ns. klassisen, 'kovan' sensuurin käytäntöä, jota myöhemmin tehostivat 'pehmeän' sensuurin menetelmät, myös itsesensuuri.

Väitöskirjassa tarkastellaan myös kyseisten vuosien kirjasensuurin ja myöhemmän sääntelyn mahdollisia pitkäaikaisvaikutuksia. Tutkimuksessa kysytään, olivatko vaaran vuosien poistot itsesensuurin peruskivi, luotiinko tällä käytännöllä itsesensuurin tunnettu perinne. Olivatko kirjastot epäpoliittisia vai osa valtiollista ulkopolitiikkaa? Onko kirjastoilla autonominen, 'puhdasta' sananvapautta puolustava rooli missään yhteiskunnassa, vai onko kirjastolaitos osa markkinamekanismia, vailla itsenäistä hankintapolitiikkaa ja päätäntä? Poistoja voi näin tulkita myös markkinasensuurin näkökulmasta.

Tutkimuksessa sovelletaan sensuuriin mm. makrosensuurin ja mikrosensuurin käsitteitä kuvattaessa valtiollista ja paikallista sensuuria, läsnäolevan sensuurin (*omnicensorship*) käsitettä, sensuuria osana kirjallista kokonaiskulttuuria ja sensuurin hermeneuttista tulkintaa.

Asiasanat: kirjasensuuri, vaaran vuodet, 1944-46, valvontakomissio, Neuvostoliitto, spetshran, neuvostovastainen kirjallisuus, yleiset kirjastot, itsesensuuri, makrosensuuri, mikrosensuuri, hermeneuttinen sensuuri.

Aikataulukko

- 1939** *Sotasensuuri talvisodan aikana: sensuuri oli päämajan johtamaa. Kullakin lehdellä oma sensorinsa, joka luki lehtien korrehtuurivedokset.*
- 1939 *Sensuuriorganisaatiota uudistettiin asetuksella: perustettiin Valtion Tiedotuslaitos (VTL), valtioneuvoston kanslian alainen elin; annettiin asetus tiedotustoiminnan tarkastamisesta sodan aikana.*
- 1940** *Yleisluonteinen sensuuriohje, jolla pyrittiin estämään hallituksen ja viranomaisten arvostelu. Sensuuri siirtyi päämajalta sisäasiainministerin alaisuuteen.*
- Zotovin raportti Moskovaan neuvostovastaisesta kirjallisuudesta.*
- 18.10. *Paasikivi Vishinskin ja Molotovin puhuteltavana Kremlissä: suomalainen propagandakirjallisuus sai Paasikiven huolestuneen huomion.*
- 13.11. *Sotakirjallisuuden julkaiseminen kiellettiin asetuksella.*
- 1944**
- 19.9. Suomen välirauhansopimus Moskovassa.
- Valvontakomission edustajia saapuu Suomeen.*
- 3.10. *Ilmoitus välirauhansopimusten artiklojen toteuttamisesta, poliittisten vankien vapauttamisesta ja 400 yhdistyksen lakkauttamisesta (IKL, AKS).*
- 5.10. *Ždanov saapuu johtamaan valvontakomissiota.*
- 16.10. *Ulkoasiainministerin nootti 1944 N.O.B. 136: "kaikki kirjat, aikakauskirjat ja muut painotuotteet, joiden sisältö on tähdätty Neuvostoliiton etuja vastaan, poistetaan viipymättä kaupasta ja kirjastokäytöstä".*
- 19.-20.10. SNS:n perustaminen.
- 20.10. ja 11.12. SNS:n hallituksen jäsenet luonnostelevat Ždanovin kanssa tulevaa kulttuuri- ja kirjallisuuspolitiikkaa.
- 20.10. *Valtion kirjastotoimisto lähettää kirjastoille kiertokirjeen merkinnöin "Ei julkisuuteen" --- "jotta ei vahingoitettaisi Suomen ja Neuvostoliiton keskeisiä suhteita olisi syytä vapaaehtoisesti panna yleisön saatavilta syrjään sellainen kirjallisuus, jota Neuvostoliitto voi luonteeltaan ja sävyiltään pitää itselleen vihamielisenä".*
- 25.10. *Suomen kustannusyhdistyksen 1. kirje kirjakaupoille neuvostovastaisten teosten poistamiseksi kirjakaupoista.*
- 1945**
- 19.1. Mannerheim ehdottaa Ždanoville turvallisuussopimusta.
- 14.-11.2. Jaltan konferenssi (Churchill, Roosevelt, Stalin).

- 16.2. *Orlovin huomautuskirje neuvostovastaisista teoksista opetusministeri Helolle.*
- 23.3. Orlov vaatii takautuvan sotasyllisyysslain säätämistä.
- 17.4. Paasikiven toinen 'kansanrintamahallitus' nimitetään.
- 3.5. *Valtioneuvosto asettaa komitean tutkimaan painotuotteiden kustannus- ja välitysmarkkinoissa vallitsevia epäkohtia.*
- 18.5. *Opetusministeri Helon kirjelmä; valtion kirjastotoimikunnan kokous.*
- 29.5. *Kiertokirje kirjastontarkastajille; muistutus 20.10.1944 kiertokirjeessä.*
- Kesä 1945** *Valvontakomission viranomaiset löytävät kirjoja kirjastojen lukitsemattomista kaapeista.*
- 4.7. Välityskeskustelu sotasyllisyydestä.
- 16.7. *Orlovin huomautuskirje opetusministeri Helolle edelleen esillä olevista neuvostovastaisista teoksista.*
- 19.7. *Opetusministeri Helon kehoitus Valtion kirjastotoimikunnan välityksellä kirjastontarkastajille; vastuu kirjastonhoitajille.*
- 25.7. *Kiertokirje kirjastontarkastajille: "kirjastoissa jatkuvasti Neuvostoliiton vastaista kirjallisuutta".*
- 2.8. *Opetusministeri Helon kirje Valtion kirjastotoimikunnalle: ehdotus keskitetystä varastoinnista.*
- 6.8. Neuvostoliitto tunnustaa Suomen diplomaattisesti.
- 7.8. *Opetusministeriö määrää säilytyspaikoiksi paikalliset poliisiviranomaiset; määrä ilmoitettava ministeriölle.*
- 13.8. *Valtion kirjastotoimiston johtajan Helle Kannilan kiertokirje kunnille ja kantakirjastoille; ohjeiden mukaiset toimeksiannot.*
- 21.8. Hallitus antaa esityksen sotasyllisten rankaisemisesta.
- 31.8. *Valtion kirjastotoimiston johtaja Helle Kannilan ohjeet kirjastontarkastajille: valvontaa tehostettava, kirjoista luettelot syyskuun loppuun mennessä.*
- 11.9. Eduskunta hyväksyy sotasyllisyysslain.
- 1.10. *Suomen kustannusyhdistyksen 2. kirje kirjakaupoille neuvostovastaisten teosten poistamiseksi. Loput teokset poistetaan kirjakaupoista.*
- 6.11. Hallitus päättää syytteiden nostamisesta sotasyllisyysoikeudessa.
- 17.11. Sotasyllisyysoikeuden välipäätös, jolla osa syytetyistä vapautuu tutkintavankeudesta.
- 1946**
- 8.1. Valvontakomissio luovuttaa lisäaineistoa sotasyllisyysoikeudelle.

- 26.1. Valvontakomissio ilmoittaa, että sillä ei ole Mannerheimiin kohdistuvia vaatimuksia.
- 20.2. Sotasyyllisyysosoikeus julistaa päätöksensä.
- 26.2. Mauno Pekkalan hallitus nimitetään.
- 4.3. Presidentti Mannerheim eroaa.
- 9.3. Eduskunta valitsee Paasikiven presidentiksi.
- 25.8. *Valtion kirjastotoimiston johtajan, Helle Kannilan viimeinen kirje "Neuvostoliiton oloja negatiivisessa hengessä kuvailevien" teosten poistamisesta.*

1947

- 10.2. Pariisissa allekirjoitetaan rauhansopimukset Italialle, Romanian, Bulgarialle, Unkarille ja Suomelle.
- 29.8. Neuvostoliiton korkein neuvosto ratifioi Italian, Romanian, Unkarin, Suomen ja Bulgarian rauhansopimukset.
- 25.-26.9. Valvontakomissio poistuu Suomesta.
- 15.10. *Sotasensuuri lakkautetaan; tasavallan suojelulain voimassaolo päättyy. (Puhelin-, posti- ja lennätintarkastus oli päättynyt jo vuoden 1946 lopussa).*

1948

- 23.2. Presidentti Paasikivi vastaanottaa Stalinin kirjeen, jossa ehdotetaan YYA-sopimusta.
- 27.2. Stalinin YYA-kirje julkistetaan.
- 6.4. YYA-sopimus allekirjoitetaan Moskovassa.
- 8.5. *Rikoslain muutoksella kriminalisoidaan Suomen ulkomaisten suhteiden vaarantaminen: "Joka painotuotteella, kirjoituksella, kuvallisella esityksellä tai muulla ilmaisuvälineellä taikka muutoin julkisesti tai tahallansa halventamalla vierasta valtiota aikaansaa vaaran, että Suomen suhteet vieraaseen valtioon vahingoittuvat..."¹*
- 22.5. Yrjö Leino vapautetaan sisäministerin tehtävistä.
- 27.6. *Painotuotteiden kustannus- ja välitysliikkeessä vallitsevia epäkohtia tutkivan komitean mietintö (B 1946:9) valmistuu ja sisältää mm. katsauksen julkaistuun Neuvostoliiton-vastaiseen kirjallisuuteen.*
- 1.-2.7. *Eduskuntavaalit.*

1949

¹ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1948. Hki 1949. N:o 363. Laki rikoslain 14 luvun muuttamisesta, s. 615.

- 19.5. Presidentti Ryti vapautuu vankilasta. Paasikivi armahtaa kaikki sotasyällisysoikeudessa tuomitut.

1958

22.4. Opetusministeriö antaa kirjelmällä 21/22.4.1958 valtion kirjastotoimistolle virallisesti oikeuden kirjapakettien avaamiseen.

18.3. Presidentti Kekkonen ilmaisee huolensa Lebedeville neuvostovastaisen kirjallisuuden runsaasta ilmestymisestä.

1979

Helsingin Sanomain artikkeli neuvostovastaisesta kirjallisuudesta ja sen saatavuudesta kirjastoissa 11.7., pääkirjoitus 18.7.1979 ja niitä seurannut vilkas mielipiteenvaihto. Artikkelit sisältävät ristiriitaisia käsityksiä yleisöltä kielletyistä teoksista ja itsesensuurista.

1989

Luovutettujen alueiden jäljelle jääneet kartat vapautuvat virallisesti kirjastoissa ja arkistoissa yleiseen käyttöön.

*Viime aikoina minulla on ollut vähän merkittävää muistiin.
Se johtuu siitä, että aika on nyt rauhallinen.
Suhteet Neuvostoliittoon ovat olleet hyvät.*

J.K. Paasikivi 7.2.1954

*Sensorit, jotka kutsuvat itseään toisella nimellä
ovat yhä sensoreita.*

Sue Curry Jansen

Esinäytös: Kreml, lokakuu 1940

Moskovassa käytiin 30. lokakuuta 1940 kiinnostava keskustelu. Moskovan suurlähettiläs J.K. Paasikivi oli kiihtynyt. Hän oli juuri vierailut apulaisulkoasiainkansankomissaari Andrei Vysinskin² luona. Tällä oli ollut ikävää asiaa: Suomessa oli ilmestynyt viime aikoina oikea tulvavirta kirjallisuutta viime sodasta. Tuo kirjallisuus herätti vihamielisyyttä Neuvostoliittoa kohtaan.

Paasikivi teki pikakirjoituksella muistiinpanot:

Nikkeliastian jälkeen sanoi Vishinski hänellä vielä ikävä asia. Suomessa on viime aikoina ilmestynyt paljon, oikea tulvavirta kirjallisuutta viime sodasta, joka herättää vihamielisyyttä Nliittoa vastaan. Wälttämätöntä, että Suomen hallitus estää tällaisen kirjallisuuden julkaisemisen. Kysyi mitä vaikuttaisi jos myös Neuvostoliitossa ruvettaisiin julkaisemaan vihamielisyyttä Suomea vastaan lietsovaa kirjallisuutta. (Lisäys kääntöpuolelta: Kun sanoin, että en ole lukenut niitä kirjoja sanoi Vishinski: "Minulla on niitä koko pöytäni täynnä, jos tahdotte niin minä kyllä lainaan niitä teille." Vastasin: Minä tilaan ne Helsingistä itselleni.") Vastasin en ole lukenut mitään kirjoja, mutta saanut käsityksen että ne ovat muistelmia ja yksityisten kustantajien julkaisemia. Olen huomannut, että Neuvostoliitossakaan ei ole unohdettu viime sotaa. Esimerkiksi annetaan jatkuvasti kunnia merkkejä ja sankarin tittelejä. Vishinski vastasi toista on kunnioittaa sankareja molemmin puolin. Siihen heillä ei ole mitään vastaan. Toista on herättää vihamielisyyttä. Muistelmia voi kirjoittaa eri tavalla ja nyt on syytä saada haavat paranemaan. Vastasin hallituksemme tarkoitus on ylläpitää ja vahvistaa hyviä välejä Neuvostoliiton kanssa. Vishinski lisäsi, jos tätä jatkuu, syntyy vaarallinen tila. Pyysi ilmoittamaan hallitukselle, minkä lupasin tehdä.³

Seuraavana päivänä Paasikivi kiirehti lähettämään sähkeen, jossa hän pyysi kyseiset teokset nähtäväkseen:

Millaisia ovat sisällöltään lukuisat sotakirjat. Sisältävätkö liiallista shovinismia ja sellaista, neuvostolaiset voivat katsoa loukkaavaksi. Pyydän lähettämään tänne tärkeimmät. Mielipiteeni on että meidän ei pidä nykyisessä vaarallisessa asemassamme tehdä suurta affääriä viime sodasta joka sitä paitsi päättyi kapitulatioon. Muuten voimme herättää täällä vastavaikutuksen joka voi viedä uuteen onnettomuuteen. Luulisin kansamme psykologiselta kannaltakin voivan tulla toimeen ilman tällaista ulkopoliittisesti huolestuttavaa rummutusta. Uusi Runeberg ehtii aikanaan ilmaantua.

(Vishinski on mahtava mies. Hän oli syyttäjänä Tuhatshevskia ym. vastaan oikeusistunnossa. Hän tekee fanaatikon vaikutuksen. Vuoteen 1920 asti hän oli menshevikki. Yhtyi bolshevikkipuolueeseen vasta vuonna 1920. Ikävä mies.)

² Vysinski oli ulkoministeri vuoteen 1945, hänet syrjäytti Molotov. Dunmore 1984, 115.

³ J.K.Paasikiven päiväkirjamerkinnot vuodelta 1940, litt. Kauko Rumpunen, kansallisarkisto. J.K. Paasikiven arkisto. (Kyseiseen lainaukseen on saatu oikeudenomistajan, tohtori Juhani Paasikiven lupa.) Tapahtumia kuvataan yksityiskohtaisemmin Paasikiven suurlähettiläsvuosien muistelmissa Toimintani Moskovassa (1959, 1986, 132-137) ja Polvisen Paasikivi-elämäkerrassa (1995, 231-235). Paasikivi ei tämän jälkeen käsittele kyseisiä kirjoja julkaistuissa muistiinpanoissaan. Esim. WSOY:n 1985-1986 julkaisemissa Juho Kusti Paasikiven päiväkirjoissa 1944-1956 I-II ei ole viittauksia poistettuihin teoksiin. Ne eivät enää kuuluneet tärkeimpiin aiheisiin; kirjallisuuden sijasta Paasikivi piti lehdistöä tiukasti silmällä; hän tunsu sen aseman neljäntenä valtiomahtina ja arvosteli kärkevästi sen epäluotettavuutta.

Parin päivän kuluttua ulkoasiainkansankomissaari Molotov kutsui Paasikiven luokseen. Vierailu oli edellistä ikävämpi. Molotov karjui Paasikivelle, ja meteli kaikui käytävään. Paasikivi kirjoitti päiväkirjaansa:

Odottamatta kutsui Molotov minut luokseen Kremlin kello 5:ksi. ---

Nikkeliastian jälkeen Mol(otov) otti esille sotakirjallisuuden, josta jo Vishinski oli puhunut. Molotov oli kovin vihainen. Hänen pöydällään oli useita suomenkielisiä sotakirjoja, joita näytti minulle. Niiden joukossa oli: "Suomussalmen sotatanterilla" Onttoni Miihkalin ja Talaskivi '? ?', jonka kannessa oli räikeä kuva. Pitkä keskustelu ja kiivas, niin että Hynninen sanoi ainoastaan kuuluneen odotushuoneeseen, vaikka sanoi ei ymmärtänyt (sanoja). (Toinen ovista ei ollut kiinni.) Minä vakuutin, että Suomessa ei agiteerata Neuvostoliittoa vastaan, eikä lietsota vihaa, mutta Molotov osotti kirjojaan ja sanoi: "Tämä osottaa toista. Suomen hallitus kyllä puhuu hyvistä suhteista, mutta teot osottavat toista. Minä sanoin mm., että olen kuullut meidän sotilasiamiehiltämme, että myös täällä on julkaistu kirjoja viime sodasta, vaikka en tuntenut, mitä ne sisältävät. Molotov vastasi, että Neuvostoliitossa ei julkaista tällaisia kirjoja eikä lietsota vihaa Suomea vastaan"⁴

Paasikivi lähetti jälleen sähkeen kotimaahan. Neuvostovastaisten kirjojen asia oli nyt myös hänen asiansa.

'1/11 656/647 ja 650 Nikkeliastian jälkeen sanoi Molotov 1/11: Suomessa harjoitetaan karkeata agitatiota ja vihan lietsontaa Neuvostoliittoa vastaan. Näytti pöydällään suomenkielisiä sotakirjoja, joiden sanoi olevan pienen osan Suomessa julkaistuista. Erään Kariston kirjan kannessa oli tosiaan karkea kuva. Kysyi tällä tavallako aiotaan saada Neuvostoliiton ja Suomen välit paranemaan. Sanoin en ole lukenut kirjoja. Kysyin tiesikö hän, mitä sisältävät? Vastasi ne on hänelle käännetty. Lisään: Sotakirjojen asia on huolestuttava. Molotovin kirjojen joukossa oli viattomaksi katsottu "Suomussalmen sotatanterilla". Luin sen tänään. Viides painos. Mielestäni sisältää miltei joka sivulla poliittisesti arveluttavaa ja vahingollista. Esipuhe tosin päivätty 27/1 40, mutta tietenkin painettu sodan jälkeen.

Pyydän harkitsemaan vakavasti mitä voisi tehdä, sillä jotakin on tehtävä. Keskustelut Vishinskin ja Molotovin kanssa tekivät raskaan vaikutuksen.'

Näistä keskusteluista alkoi ns. neuvostovastaisten teosten kujanjuoksu ja 'sotasyyllisyysoikeudenkäynti', joka päättyi 1944-46 kyseisten teosten poistamiseen kirjakaupoista ja kirjastoista. Teosten kohtalosta keskusteltiin myöhemmin mm. Lebedevin ja Kekkonen kanssa. Teosten kohtalosta käytiin julkista keskustelua vielä 1970-luvulla.

Paasikivelle itesesensuuri oli tilapäisjärjestely *modus vivendi*, jonka piti poistua pian Pariisin rauhansopimuksen jälkeen.

⁴ Talaskivi-nimisellä kirjailijalla Paasikivi on tarkoittanut L. Valakiveä, joka kirjoitti nuorten seikkailuromaaneja, joista poistoluetteloihin joutuivat teokset:
Karhumies Tarsa
Tarsa Hyrsylän mutkassa
Tarsa ja pakoluolan salaisuus
Tarsan kuudes kolonna.

4 VUOSIEN 1944-46 KIRJASTOSENSUURIN VAIHEET

4.1 Tornista Panopticoniin – valvontakomission rooli ja poistomääräykset

Yrjö Kivimies (1899-1980) kokosi vuonna 1937 joukon aikansa sivistyneistöä ravintola Torniin. Se pohti *fröhliche Wissenschaftin* hengessä kansakunnan tilaa, 'suomalaisen kansanluonteen myyttiä', naapuruussuhteita ja erilaisten kansojen yhteiselo.⁵ Keskustelu koottiin tunnetuksi aikalaiskatsaukseksi *Pidot Tornissa*. Kivimies joutui myöhemmin todistamaan uutta tilannetta palvellessaan 1940-luvun alkuvuosina Valtion Tiedotuslaitoksen (VTL) tuotantotoimiston tehtävissä, monen kyvykkään kirjailijan tavoin.

Seitsemän vuoden kuluttua Tornista tuli valvontakomission tukikohta, Kremlin Panopticon, jonka kabineteista ohjattiin mm. hävinneen maan kirjasensuuria.⁶ Tornista käsin valvontakomissio hallitsi mm. Kotkassa, Kokkolassa, Raumalla, Hangossa, Loviisassa, Maarianhaminassa ja Vaasassa olevia toimipisteitään.

Välirauhansopimuksella oli monia laajakantoisia seurauksia. Osa niistä oli ennakoituja, osa asteittain ilmeneviä. Taustalla väikkyi maan miehityshätkä. Ennakkosensuuria päätettiin jatkaa rauhansopimuksen solmimiseen asti, syksyyn 1947.

Yhtenä valvontakomission määräyksenä oli Paasikivelle Moskovassa osoitettujen neuvostovastaisten teosten poistaminen kirjakauppamyynnistä ja kirjastolainauksesta. Tapahtuma on heti alkuun syytä asettaa mittakaavaansa. Valvontakomissiolla oli lukuisia tärkeämpiä tehtäviä, mm. materiaalien korvausten, rajamuutosten ja sotasyyllisyysoikeudenkäyntien toteuttaminen. Asian merkitystä kuvanee, ettei Zhdanov käsitellyt lainkaan kirjallisuutta tai kirjapoistoja yksityisissä muistiinpanoissaan.⁷⁸ Kiellettyjen kirjojen nimeäminen

⁵ Keskustelijoina olivat mm. Martti Haavio (dosentti), Lauri Viljanen (esteetikko), Niilo Mäki (filosofi), Yrjö Kivimies (konservatiivi), Kaarlo Marjanen (kriitikko), Olavi Paavolainen (kulttuurimatkailija), Jussi Teljo (pessimisti), Matti Kurjensaari (radikaali) et minores.

⁶ Jeremy Benthamin *Panopticonissa* (1843) kuvataan tunnetusti valistuksen kauden henkilövalvonnan uusin tekniikka. Panopticon on menetelmä, joka mallintaa ja keskittää joukkojen ja kontrolloivan vallan suhteet näkyväksi teatteriksi, jossa valtasuhteiden havainnollisuus ja orjuuttavuus on keskeinen osa hallintaa. Termin eurooppalaiseen keskusteluun toi tunnetusti Foucault teoksessaan *Tarokkailla ja rangaista*.

⁷ A. A. Zhdanovin arkisto Kansallisarkistossa sisältää aihetta sivuten vain katkelman, jossa Zhdanov keskustelee neuvostokirjallisuudesta ja sodanjälkeisestä kulttuurituonnista. Osittainen käännös mikrofilmistä: FOND 77, OPIS 3, DELO 43 (Kansallisarkiston "signum" filmille on NL 301), jossa Suomi-Neuvostoliitto Seuran hallituksen jäsenet keskustelevat A. A. Zhdanovin kanssa Suomen kulttuurielämästä.

⁸ Valvontakomission sensuuritoimia tehosti EK Valpo. Sodan jälkeen Valpon toimintastrategia muuttui täysin. Sen päämaaliiksi tuli oikeistolaisen valvonta ja

oli osa neuvostokulttuurin *spetshranien*, kiellettyjen kirjojen kokoelmien, rutiinia, josta maassa oli parinkymmenen vuoden kokemus.

Valvontakomissio toimi yhdyselimenä Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) sodanjohdon ja Suomen hallituksen välillä. Hallituksen kautta komisso oli valvontasuhteessa kaikkiin Suomen viranomaisiin, esim. oikeus- ja opetusministeriin, joiden tehtäväksi kiellettyjen kirjojen siivous jäi.⁹ Valvontakomissiolla ei ollut välitöntä oikeutta puuttua sisäpoliittisiin asioihin.

Komission neuvostoliittolaisia jäseniä oli kaikkiaan 160. Poliittista osastoa johti LVK:n poliittinen neuvonantaja ministeri Pavel Orlov sijaisenaan Malevski. Juuri Orlov toimi poistettavien kirjojen valvojana.

Paikallisista edustuksista on mainittava Kotkan viisi henkilöä, samoin viisi Kokkolassa, neljä Raumalla ja Hangossa, Loviisassa, Maarianhaminassa ja Vaasassa yksi henkilö. On kiinnostavaa tarkastella 1944-46 poistettujen kirjojen alueellista jakaumaa juuri näiltä alueilta, joilla valvontakomission olisi pitänyt toimia aktiivisesti.¹⁰

Monet välirauhansopimuksen artiklat olivat tulkinnanvaraisia ja jo etukäteen niiden suhteen oli odotettavissa vaikeuksia. Liittoutuneiden (Neuvostoliitto) sopimusten peruskaava ei ollut yleisluonteisuudessaan erityisen tarkka ja yksityiskohtiin menevä.

Lokakuun lopulla 1944 valvontakomissio sai Moskovasta ohjeet tiukentaa otettaan, ja se painosti hallitusta ja armeijaa mukautumaan välirauhansopimuksen seurauksiin.¹¹ Samalla alkoi myös Neuvostoliiton vastaiseksi katsotun kirjallisuuden poistojen ohjeistus.

4.2 Suomen kustannusyhdistyksen kaksi kirjettä kirjakaupoille

Ulkoasiainministeri antoi 16. lokakuuta 1944 nootin 1944 N.O.B. 136, jossa määrättiin: "Kaikki kirjat, aikakauskirjat ja muut painotuotteet, joiden sisältö on tähdätty Neuvostoliiton etuja vastaan, poistetaan viipymättä kaupasta ja kirjastokäytöstä".

oikeistolaisten mielenilmauksien tutkiminen. Valpon etsivät olivat hyvin kiinnostuneita mm. teatterista.

Valpon roolia ja kompetenssia sensuroijana ja asioiden valvojana on kuitenkin liioiteltu, kuten Matti P. Pulkkinen (1994) on todennut: "Jos puhutaan EK valposta, niin helposti monelle ihmiselle tulee mielikuva Stasista tai jostain Gestapon kaltaisesta monoliittisesta tiedusteluelimestä. Totuus on kuitenkin se, että suomalainen EK Valpo oli melko vaatimaton instituutio näihin verrattuna. Se toimi aika niukoilla resursseilla ja varsinkin vuoden 1945 jälkeen varsin amatöörimäisesti. He eivät juuri kyenneet erottamaan mikä on keskeistä vaan tuhlasivat ruutiansa toisarvoisiin asioihin."

⁹ Komission päätehtävänä oli valvoa, että Suomen hallitus täyttää välirauhansopimuksen 2, 3, 4, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20 ja 21 artiklojen määräykset. Valvontakomissiolle Suomen viranomaiset olivat myös velvollisia tiedottamaan kaikki em. artiklojen mukaisten määräysten täyttämiseen liittyvät seikat.

¹⁰ Blinnikka 1969, 7.

¹¹ Manninen 1994, 329.

Valtion kirjastotoimisto lähetti kirjastoille neljän päivän kuluttua ulkoasiainministerin nootista, 20.10.1944 kiertokirjeen, jossa kehoitettiin ryhtymään poistotoimiin.

Poistoprosessiin on syytä soveltaa jakoa vaaran vuosien 'poliittisen kriisin' ja 'normaaliolojen' kauteen.¹² Suomen kustannusyhdistyksen (SKY) syksyn 1944 kiertokirje sijoittuu poliittisen ja yleisen 'kriisin kohokohtaan', samoin valtion kirjastotoimiston kiertokirje 20.10.1944 ja oppikirjain tarkastustoimikunnan asettaminen (as. 21.12.1944).

Seuraavassa käsitellään ensiksi kirjakauppojen poistotoimenpiteet, sen jälkeen kirjastojen poistot ja lopuksi lyhyesti poistettujen ja muokattujen oppikirjojen käsittely sekä luovutettujen karttojen kohtalo.

Suomen kustannusyhdistys (SKY) lähetti pian ulkoasiainministerin kirjeen jälkeen kirjakaupoille kaksi kirjapoistoa käsittelevää kirjettä, jälkimmäisen vuoden kuluttua. Sen ensimmäinen, 25.10.1944 päivätty kirje sisälsi ilmeisen nopeasti koottun luettelon, jonka mukaan kirjakauppoja pyydettiin poistamaan kyseiset teokset myyntivalikoimasta. Seuraava kirje lähetettiin 1.10.1945.¹³

Suomen kustannusyhdistyksen ensimmäinen kirje kirjakaupoille 25.10.1944 sisälsi pyynnön poistaa seuraavat teokset kirjakauppamyynnistä ja palauttaa ne kustantajille. Teokset oli lueteltu kustantajittain valinnan helpottamiseksi.

(Teosten kirjoitusasu noudattaa alkuperäisten luetteloiden merkintöjä, joihin sisältyy painovirheitä ja omintakeisia lyhenteitä. Luetteloa on korjattu vain lukemista hankaloittavissa kohdissa, ja korjaukset on esitetty hakasuluin //).

LUETTELO 1. Suomen kustannusyhdistyksen kirjeiden 1944 ja 1945 perusteella kirjakaupoista poistettu kirjallisuus

¹² Jakoa on korostanut mm. prof Jokipii 1999. Kriisin kohokohtaa kuvaavat: Rauha, aselepo 17.9.1944
Valvontakomission saapuminen 22.9.1944
Porkkalan miehitys 29.9.1944
Lapin sota 1.10.1944 alkaen; Rovaniemen valtaaminen 13.10.
SNS:n perustaminen 15.10.

¹³ Kyseisiä kirjeitä on säilytetty tunnollisesti mm. Otavan arkistossa. Niistä on liikkunut myös muokattuja versioita, esim. sotilaskotikirjastojen poistoihin käytettyjä yhdistettyjä luetteloita, jotka perustuvat näihin kahteen alkuperäisluetteloon.

WSOY

Hamlin, Työmiehenä Venäjällä.
 Hitler, Taisteluni.
 Huurre, Sirpin ja moukarin alla.
 Jaakkola, Suomen idänkysymys.
 - "- (Saman teoksen vieraskiel. laitokset).
 Kaila, Meriupseerista työmieheksi.
 Kurko, Inkerin suomalaiset GPU:n
 kynsissä.
 Kuusi, Runon ja raudan kirja.
 Leiviskä-Kärki, Itä Karjala.
 Marttina, Miesten syöjiltä sijoilta.
 Pantenburg, Venäjä uhkaa Pohjolaa.
 Scheinius, Punainen tulva nousee.
 Siiras, Viro Neuvostokurimuksessa.
 Vatjalainen, Vihreä Lotta bolshevikkien
 maassa.
 Voittomme päivät, vihko I-III.

Otava

Aminoff, Karjala lännen etuvartiona.
 Tigerstedt, Vastavakoilu iskee.
 Waltari, Neuvostovakoilun varjossa.
 Leino, Kansallissosialismi.
 Rosenberg, Uutta Eurooppaa kohti.
 Saksan tie.
 Öhquist, Kolmas valtakunta.
 Salminen, Viena-Aunus.
 Kato, Sodan uudet kasvat.
 Essad bey, Stalinin sisäinen sota.
 Popoff, Tsheka.
 - "- Neuvostotähden alla.
 Tsernevin, Pako Neuvosto-Venäjältä.
 Mosseg, Hätähuuto kansojen vankilasta.
 - "- Totuus bolshevismista.
 Juva, Idän uhkan varjossa.
 Aropakkanen, Isä - me pääsimme tänne.
 Penttilä, Kalpea Kamala.
 - "- Kalpean Kamalan kosto.
 - "- - "- seikkailut jatkuvat.
 - "- Prinsessa eksyy tieltä.
 Olli, Pisteet lopussa.
 - "- Vastikekastike.
 Vainio, Metsäsissejä.
 Rymy-Eetu ja Hymy-Freetu.
 Rymy-Eetun jymyvoitto.
 Puntari-Koukku, Sattumia.
 Valentin, Terve vaan, terve.
 Suur-Suomen runoja.
 Haarla, Idän laumoja päin.
 Helanen, Anni.
 Sotatalvi.
 Kettunen, Sotiva Suomi.
 Riipinen, Kun se alkoi.

Juva-Merikoski-Salmela, Itä-Karjalan
 vaiheita.
 Merikoski, Suuren Suomen kirja.
 Penttilä, Karjalan lasten aapinen.
 Saraja, Lunastettu maa.
 Wikberg, Olin sotavankina.
 Onttoni-Miihkali, Raatteen tieltä
 Vuonniseen.
 - "- Heräävän elämän maa.
 TK-rintamakirjeenvaihtajat etulinjoilla 1-8.
 Pakkorajalta Äänislinna.
 Sotilaan laulukirja.
 Miesään. laul.ohjelmistoa 13,15,16 vihko.
 Sekäänisiä lauluja 146 vihko.

Gummerus

Karlgren, Punainen diktaattori.
 Mothander, Paroneista bolshevikkeihin.
 Valkonen, Maisterin seikkailut mailla ja
 merellä.
 Kiviranta, Sellaista se on.
 Tuomola, Neuvostovakoilija.
 Mustonen, Jumalattomuusliike ja
 T.J.L.Neuvosto-Venäjällä.

Karisto

Erho, Karhumäessä kummittelee.
 Jaakkola, Veskelyksen sissit.
 Jyränkö, Kun itä yllätti.
 Karhumäki, Miesten matkassa.
 Kiviranta, Iskujoukossa Kannaksella.
 - "- Ryhmä Liir//.
 - "- Kuukausi vihollisleirissä.
 - "- Sotapolulla Sortavalaan.
 Kukkonen, Suomussalmen suksisissit.
 - "- Ryssän kintereillä.
 - "- Ryssän selustassa.
 Onttoni Miihkali, Suomussalmen
 sotatanterilla.
 - "- Raatteen tiellä.
 Perälä, Sissinä ja motinbartijana.
 Pulla, "Ja pöh."
 - "-, "Jees, punamultaa."
 - "-, "Ole viisaasti höperö."
 - "-, "Jees, mullikuhnuri."
 - "-, "Oikea antifilatelisti."
 Reponen, Etulinjoilla.
 - "-, Kaukjärven huimat sissit.
 Tshernavin, Puhun äänettömien puolesta.
 Vasiljev, Ohrana ja Tsheka.

Suomen kirja

Aalto, Karjalan kotkat.
 Jahvetti, Suomi Neuvostoliiton radiossa.
 - "-, Finland i Rådsförbundet radio.

Koskenniemi, Finnland, Schield des Nordens.
 - "-, Finlandia, Soudo del Nord.
 Pälsi, Voittajien jäljissä.
 Suomi ja Neuvostoliitto. Finland and Russia.
 Suomi taistelee. (Ja vieraskiel. laiotokset).
 Niemi, Neuvostokasvatti.
 Tasavallan pres. Risto Rydin radi/o/ puhe 6.12.1942.
 (Ja saman kirjan vieraskiel. laitokset).
 Hildun, Die Murmanbahn. (Myös engl. ja ransk.).

Holger Schildt

Bratt, Ödet österifrån.
 Flack, Vi marschera för vårt land.
 Hitler, Min kamp.
 - "-, Från vanmakt till världsamt.
 Huurre, Under hammaren och skäran.
 Jaakkola, Finlands östproblem.
 v. Jungentfeldt, Pansar i täten.
 Kraus, Stalins Ryssland.
 Miihkali, Som frontofficer i Suomussalmi.
 Mothander, Baronerna, bönder och bolsjevikerna.
 Sandström, Det hände mig i Novorossijsk.
 Saraja, Det friköpta landet.
 Tyskland talar.

Söderström & Co

Aminoff, Mellan svärdet och kroksabeln.
 Balodis, Våld och frihet.
 Fagerholm, Den tyska arbetsfronten.
 Finland från krig till krig.
 Friang, De dogo inte förgäves.
 Gummerus, Ukraina under bolsjevikhotet.
 Hilden, Murmanbanan.
 Kampen om Östkarelen.
 Kentschynskyi, Sanningen om Ukraina.
 Kerttu, Men grunden står kvar.
 Rosberg, Intryck från Tysklands autostrador.
 Raguza, Kaukasien - min fosterjord.
 Sarrimo, Krigsfånge i sovjet.
 Scheynius, I väntan på undret.
 Schoultz, Atlantikschlacht.
 Souvarine, Stalin.
 Tigerstedt, Statspolisens slår till.
 Valtari (sic), i (sic) sovjetspionagens skugga.

Eri kustantajia

Tapola, Täysikuu.
 Outsider, Vakooja B Z 7.
 Vakoojana Arkangelissa, Nuorvala.

Gogin sota.
 Nauticus, /Waltari/, Totuus Virosta.
 Tuura, Työkansan vihollinen /po. -set/.
 Ensimmäiset aseveljemme.
 Suomalaisten ristiretki.
 Nykänen, Suomen uusi tie.
 Jokinen, Palava maailma.
 Kentschynskyi, Ukrainan vapaustaistelu.
 Snellman, Suomen vuosisataislaulu.
 Sotanuotio, Pohjolan sankarit.
 Düring, Friede auf Erden.

Suomen kustannusyhdistyksen toinen kirje on päivätty 1.10.1945, ja siinä pyydetään poistamaan seuraavat teokset kirjakaupoista:

WSOY

Alanen, Yksilö ja yhteisö.
 Cederborg, Suomen uusinta historiaa.
 Dwinger, Valkoisen ja punaisen välillä.
 Eräs, Valtiollinen tervahöyry.
 Helanen, Ankarat tähdet.
 Hellaakoski, Vartiassa.
 Hiisivaara, Narva.
 Kahma, Deutsche Lieder - English Songs.
 Karimo, Karjalan nousu.
 Katajavuori, ym. Suomen suvun kirja.
 Kivistö-Oksala, Maanpuol. alk. oppikirja.
 Konkka, Kahden maailman rajalla.
 Koskenniemi, Sota rauhan rakentajana.
 Krämer-Kataja, Deutsches Leben.
 Kuomanen, Isänmaan hist. tujokiokuvina.
 Laaman, Kommunismin toteutt. Venäjällä.
 Lausa, Mihin menet, Suomen kansa.
 Müllern, Sitä ei ole kerrottu lehdissä.
 Olsoni, Venäjä ennen ja nyt.
 Paley, Muistoja Venäjältä.
 Palolampi, Viimeinen vastaisuus.
 Pekkanen, Ajan kasvot.
 Rahmanova, Laitakaupungin kivijalassa.
 - "- Punaisessa myrskyssä.
 - "- Uusien ihmisten tehdas.
 - "- Ylioppilaita, rakkautta ja kuol.
 Rintamakirjeitä rakastetulle.
 Siippainen, Loppuun sakkka.
 Sotilaspojan taskukirja 1942 ja 1943.
 Tiilikainen, Radioselostajana tulilinj.
 Wrangel, Maaorjuudesta bolshevismiin.

Otava

Halter, Suomen kahleet murtuvat.
 Kaarela, Tuntematon suomalainen sotilas.
 Kianto, Vienan Karjala - Kalevan kehto.
 Karsnov, Kaksoiskotkasta punalippuun.
 Linnus, Ilmojen miekka.

Santavuori, Miesten taistelu.
 Strohmeier, Syöksypommittajat.
 Virkkunen, Suomen taist. armeijan henki.
 Härkönen, Osaveljet.
 - "- Suomen Termopylai.
 Kivimaa, Lumikevät.
 Nuorto-Salola, Isänmaan runo.
 Tarkiainen Karjalan laulu.
 Parviainen, Sotapesässä (Ot.näyt.).
 Vasama, Serkukset sodassa (Poikain s.k.).
 Kivimaa, Valon ja pimeyden manner.
 Arti, Lauluja Lottain rintamalta.
 Leijonapojat II.
 Ensimmäiset kranaatit y.m. kertomuksia.
 Aunuksen retken muistojulkaisu.
 Brotherus, Suomen historiaa taskussa.
 Haartman, Francon armeijasta
 Kollaanj/oelle/.
 Jungenfeld, Panssarien taistelu.
 Juva, Suomen taistelu itää vastaan.
 Kesäkuun 4:s päivä 1942.
 Kivimaa, Eurooppalainen veljeskunta.
 Kurko, Latvian vapaustaistelu.
 Mussolini, Puhun Brunon kanssa.
 Ratkaisun hetkiä (Rytin puheita).
 Tasavallan pres. Risto Rytin puhe
 valtiopäivän avajaisissa 3.2.1942.
 Timonen, Lenin.
 Vatanen, Kriisien ja sodan maailma.
 - "- Saksan satureita.
 - "- Ukrainan valloittaja ja Pietarin ja
 Moskovan piirittäjä.
 Coudenhove-Kalergi, Stalin ja Kumpp.
 Ingman, Lausuntoja Suomen sisäpol.k.
 - "-Suomen turvallisuus.
 - "- Poliittisia suuntaviivoja.
 Peitsi, /Kekkonen, Urho/, Kansa taistelee
 elämästään.
 - "- Suomen kansan eheytyksen tie.
 - "- Eheytynyt kansa taistelee eläm/ästään/.
 Somersalo, Totuus Neuvosto-Venäjältä.
 Suviranta, Tuotantopoliittisia kysym.
 Brummer, Sanomalehtimiehenä diktat.m.
 Enckell, Viesti erämaasta.
 Hämeen Anttila, Inkeri.
 Itä-Karjalan paikannimien luettelo.
 Näsi-Ovaska, Laatokan mainingit.
 Pietari ympäristöineen ja Inkeri.
 Räikkönen, Heimokirja.
 Havas, Suursaari ja Kymenlaakso.
 Valamo.
 Viipuri.
 Viipuri ennen ja nyt.
 Suomen nähtävyyksiä.
 Halsti, Suomen puolustaminen.

Järvinen, Panssarijoukot ja venäl.p.
 Kaljunen, Sotilaspoikajohtajan kasvatust.
 - "-, Uppfostring- och undervisnings lära för
 soldatgossesledare.
 Karhu, Neuvostoliiton sotilasmaantieto.
 Neuvostoliiton lentokoneet keväällä 1942.
 Ohls. Suojeluskuntapoikain rata- ja
 kenttärheilun pistetaulukko.
 Suojeluskuntajärjestön lakikirja.
 Kyytinen, Ratkaisun vuodet.
 Lotta-Svärd (Luukkonen Viherjuuri).
 Puhtain aseinen. Mannerheimin päiväkäskyjä.
 Sihvo, Jääkärien morsian.
 Suomen suojeluskunnat.
 Jaettavana olevat teokset.
 Härkönen, Karjalan heimotyö.
 Karjalan keskushallitus.

Gummerus

Gummerus, Ukrainan murrosajoilta.
 Haahtela, Kuningas Toton vankina.
 Itkonen, Rajalta rajalle ja ylikin.
 Karjalan historiaa (Hist.aitta).
 Kojo, Kymmenen savun kylä.
 Suur-Suomen koulu.
 Väänänen, Nuoriso aseissa.

Valistus

Merikoski, Suuren Suomen kirja.
 Penttilä, Karjalan lasten aapinen.
 Juva-Merikoski-Salmela, Itä-Karjalan
 vaihteita.
 Aura
 Karrakoski, Siipirikkona kotirintamalla.

Bro

Valros, Sovjet i sällskap.
 Andersson, Mot bolsjevismen.
 Stål, I lander utan söndag.

Schildt

Johannsson, Soldater.
 Söderström & Co
 Enckell, Jägarnas historia.
 Engdahl, Värld i vardande.
 Erho, Hjältarna vid summa.
 Fast, Stormakterna och Norden.
 Fey-Rehkämper, Härdat kamratskap.
 Finland i krig.
 Finlandssvenska frontjournalister.
 I fält mrd Finlands armé
 Jacobsson, Bismarck och vår tid.
 Hartman, Fienden i siktet.
 Hornborg, Varför kämpar Finland.
 Hantschel, Baku.

Hjärner, Blått och frontgrått.
Molnar, Vi låg framför Hangö.
Nielsen, Europas framtid.
Palolampi, Sista motanfallet.
Petander, Nordens väg.
Petander-Kleen-Örne, Nordens förenta
stater.
Wikberg, Jag var krigsfånge.
Wirtanen, Ett enat Norden - Yhtynyt
Pohjola.
Ödemarskämpar

Kirjeessä esitettyjen poistojen kustantajakohtainen jakauma on seuraava:

TAULUKKO 2. Kirjakaupoista vuosina 1944 ja 1945 poistetut teokset kustantajittain

Kustantaja	1944	1945
Aura	0	1
Bro	0	3
Eri kustantaja	14	0
Gummerus	6	7
Holger Schildt	13	0
Karisto	23	0
Otava	46	69
Schildt	0	1
Suomen kirja	12	0
Söderström & Co	18	21
Valistus	0	3
WSOY	15	31

Kirjakauppojen poistojen toteutuksesta on niukasti tietoa. Akateemisessa kirjakaupassa niputettiin 'vaarallisia' kirjoja 80 kilon pakkilaatikoihin, joita täyttyi 22 kappaletta. Kirjakauppojen kohdalla määräykset eivät olleet yhtä tiukat kuin kirjastoilla, eikä paketteja tarvinnut sulkea sinetillä.

Kun paketoimisesta oli kulunut runsaat kymmenen vuotta, kirjakaupat myivät ministeriön luvalla osan kirjoista suurten alennusmyyntien yhteydessä ja loput lähetettiin vuonna 1957 makuloitavaksi paperitehtaille.¹⁴

Poistot kuvaavat hyvin kirjallisuuden kustantajien markkinaosuus ja mainitun kirjallisuuden tuotantoa. Suurten kustantajien WSOY:n ja Otavan markkinaosuudet vaihtelivat sodanedellisellä kaudella. Ne olivat pienimmillään 1920-luvun alussa ja suurimmillaan 1930-luvun puolivälissä ja sen jälkeen. Otavan ja WSOY:n yhteinen osuus oli 1920-luvun alussa n. 30% kirjamarkkinoista, 1930-luvun puolivälissä se oli noussut jopa 70%:iin.¹⁵

WSOY:n kustannusvirkailijoina toimi keskeisiä AKS:n vaikuttajia, mm. Martti Haavio, Niilo Kärki ja Yrjö Jäntti.¹⁶ Jotkut WSOY:n päätökset olivat

¹⁴ I.S. 18.3.1958.

¹⁵ Immonen 1987, 381. Immonen on käsitellyt laajasti sekä WSOY:n että Otavan kustannuspolitiikkaa ja poliittista sitoutumista. Myös Tarkka ja Lassila ovat Otavan historiikkeissa selvittäneet Otavan sodanedellisiä ja -aikaisia valintoja.

¹⁶ Immonen 1987, 382.

tarkoitukseltaan puhtaasti poliittisia ja toteutuivat yhteistyössä poliittisten järjestöjen kanssa. Esim. Pärnäsen *Bolshevikit* (1922) ja Paavo Pajulan *Venäjän kauppa ja kauppapolitiikka neuvostovallan aikana* (1925) julkaistiin yhteistyössä Suomen Vientirauhan ja Suomen Suojelusliiton kanssa.¹⁷ Pärnäsen *Bolshevikkeja* painettiin 10 200 kappaletta. Sen ensimmäisten vuosien myynti ei vastannut odotuksia, mutta kuuden vuoden kuluttua painoksesta oli jäljellä enää seitsemän prosenttia.¹⁸

Vastaavaa yhteistyötä tapahtui myös WSOY:n, Vientirauhan ja Suojelusliiton ja AKS:n kanssa esim. Emerik Olsonin *Venäjä ennen ja nyt* -teoksen (1923) julkaisemisessa. Kirjan 1 700 kappaleen painoksesta myytiin ensimmäisenä vuonna vain 500 kappaletta. Teosta oli vuoden 1928 lopussa vielä varastossa yli 900 kappaletta.¹⁹

Kustantajakohtaisessa jakaumassa kiinnittää vastaavasti huomiota kustannusosakeyhtiö Otavan keskeinen osuus. Immonen pitää Otavan profiilia jonkin verran liberaalimpana kuin WSOY:ta. Tuota näkemystä julkaistut teosmäärät ja kirjanimekkeet eivät kovin vankasti tue. Keskeistä tuotantoa oli sotilaskirjallisuus, jonka alan yhteenlaskettu nimekemäärä oli 1920- ja 1930-luvulla lähes 250 kappaletta.²⁰ Otava julkaisi ja painatti runsaasti myös puolustusvoimain sotilaallista tilauskirjallisuutta²¹. Toiminta ei ymmärrettävästikään tapahtunut puolustusvoimain painostuksesta. Se oli Otavalle taloudellinen kultakaivos, ja mm. Keuruun tuotantolaitokset sijoitettiin ja todennäköisesti rahoitettiin sotilaallisin näkökohdin.²²

Otava julkaisi Venäjää ja Neuvostoliittoa koskevia teoksia vähemmän kuin WSOY, kaikkiaan 112 kappaletta²³. Myös profiilissa oli eroja: Immosen mukaan Otavassa julkaistiin Neuvostoliittoa käsittelevää tietokirjallisuutta ja kaunokirjallisuutta ja 'ryssä uhkaa' -kirjallisuutta ja vähemmän vanhaa venäläistä kaunokirjallisuutta, jota kustansi WSOY. 1920-luvun alussa Otava kustansi heimokirjallisuutta, minkä jälkeen laji hävisi kokonaan.

Professori Heikki A. Reenpää, joka oli tullut Otavan palvelukseen vuonna 1946, on todennut Otavan 1930-luvun kustannuspolitiikasta:

Muutamien kirjailijoiden kirjoja emme julkaisseet ihan kaikkia, esim. Essad Beyn kaikkia teoksia ei julkaistu. Hänhän julkaisi oikein sarjan niitä, mutta oli joitakin jotka olivat vielä kovempia, joita me emme ottaneet kustannettaviksi. Muistaakseni Tshernabin-nimisen ministerin muistelmat julkaistiin, mutta kun hän muutti länteen ja julkaisi jatkon, se ei enää meitä kiinnostanut.²⁴

¹⁷ Immonen 1987, 383.

¹⁸ Immonen 1987, 596.

¹⁹ Immonen 1987, 385.

²⁰ Immonen, 1987, 391.

²¹ Reenpää 1993.

²² Kemppinen 2000.

²³ Immonen 1987. 391.

²⁴ Reenpää 1993.

Vaikka Otava näyttää lukujen valossa isänmaallisuudessaan melko aktiiviselta, Reenpää on todennut talossa olleen “erinomaisen penseä tunnelma natsseja kohtaan eikä siihen hommaan uskottu ollenkaan”.

Myös Reenpää korostaa, että Otavan luettelossa on paljon kirjoja, jotka olivat Valtion Tiedotuslaitoksen propagandistista aineistoa esim. valistusupseerin käsikirjasto, jossa yhtiö oli tavallaan välittäjinä eikä aktiivisena kustantajana.²⁵ Reenpää toteaa muistelmateoksessaan *Pojanpoika*, miten talvisodan alussa Otavassa painettiin pikavauhtia armeijan käyttöön käsikirjoja, ohjesääntöjä ja ohjeita, talvisodan lopulla myös ilmakarttoja:

(...) tekstit tulevat kirjapainoon puhelimitse, pikakirjoittaja kirjoittaa ne muistiin. Sitten työ kirjoitetaan puhtaaksi ja ladotaan heti. Työn pitää tavallisesti olla valmiina ja Mikkelissä 48 tunnin kuluttua siitä, kun puhelinviesti on tullut, ja painokoneet käyvät läpi yön.²⁶

Painosmäärien perusteella on vaikea ajatella, ettei Otavassa kyseinen toiminta olisi ollut haluttua ja taloudellisesti merkityksellistä. Otavan kirjapaino toimitti runsaasti puolustusvoimien tilaustöitä, mm. 350 000 kappaletta *Kenttähartausteosta*. (Teos ei esiinny poistoluetteloissa; tuollaisen määrän poistaminen olisi tuskin ollut järkevääkään.)

Reenpään mukaan eräissä tapauksissa Otavalle maksettiin kalavelkoja juuri näiden ‘välitystuotteiden’ vuoksi.

Luultavasti siellä oli myös niitä saksankielisiä kirjoja, joita olimme tilauksesta juuri toimittamassa saksalaisille, ja meille jäivät käsiin nämä kappaleet. Väkirauha ehti tulla ja silpuksi ne joutuivat kaikki. Muistaakseni yksi laiva lähti täältä täynnä niitä kirjoja, mutta suomalaiset upottivat sen, täynnä kirjoja eikä aseita...

Poistotapahtuma oli Reenpään mukaan nopea:

Kun me olimme keränneet nämä poistettavat kirjat, varastoimme ne vain salaiseen paikkaan. Muistan kun niitä arvioitsin, hyvin useassa kohdin sanoimme, että tuosta kirjasta ei ollutkaan muuta kuin makuloitavaksi eli emme me juuri surreet montakaan kirjaa. Mutta seassahan oli tietysti ihan hullunkurisiakin tapauksia ja väärintulkintoja.

Teoksia oli runsaasti, koska olimme toinen pääkustantajista. Meillä oli yksi navetta Nummen pitäjässä, ja se oli aivan täynnä kirjoja. Sieltä myytiin kirjoja ulos joskus 1960-luvulla, jolloin tuo kieltoaika päättyi. Osa pantiin silpuksi samantien, koska ei niillä enää mitään merkittävää arvoa ollut.²⁷

Valvontakomissiolla ei ollut oikeutta puuttua kustantamoiden sodanjälkeiseen toimintaan. Valvontakomissio ei Reenpään mukaan vierailut koskaan Otavassa, koska kontaktit uuteen sensuurin olivat riittävän kiinteät.

Me tunsimme heidät erittäin hyvin ja sen miten he toimivat. Riippuen heidän asenteestaan eräät hyssyttelivät ja sanoivat että pankaa nyt sivuun... jotkut olivat voimakkaampia ja jyrkempiä ja olivat sitä mieltä että koko Otavan toiminta pitäisi taantumuksellisenä lopettaa kokonaan.²⁸

²⁵ Reenpää 1993.

²⁶ Reenpää 1998, 145.

²⁷ Reenpää 1993.

²⁸ Reenpää 1993.

Sotasensuuri oli talvisodan ajan vanhan Heikki Reenpään vastuulla, ja hän toimi vielä sodan jälkeen läheisessä yhteistyössä Mannerheimin kanssa.²⁹ Otavalle myöhemmin tärkeä henkilö oli kouluhallituksen pääjohtaja (1942-1945) L. Arvi P. Pöijärvi, joka vastasi myös valvontakomission määräyksestä poistettavien koulukirjojen kartoituksesta. Pöijärvi siirtyi kouluhallituksesta Otavaan tietosanakirjaosaston johtajaksi 1945 ja toimi yhtiössä uransa loppuun saakka. Hän oli mm. Otavan hallituksen jäsen. Pöijärven siirron taustalla oli valvontakomission painostus, sillä hänellä oli ollut näkyvä rooli SS-pataljoonan kokoamisessa. Pöijärveä ei voine nimittää 'fasistiksi', lähinnä aikansa kansallisista aatteista äärimmäisen innostuneeksi.³⁰

Sodanjälkeiseen tilanteeseen liittyi Reenpään mukaan myös muita kustannustointa rajoittavia keskusteluja.

Sen jälkeenhän alkoivat myös aktiiviset keskustelut kustantajien siipien leikkaamiseksi. Keskeisenä siinä oli tämä valtion oppikirjamonopoli 1945-46, jolla olisi viety kustantajilta valtaa, ja se olisi ollut hyvin voimakas keino, koska jo silloin koulujen oppikirjat olivat pääkustantajille tärkeä tulonlähde. Ajateltiin, että oli viisasta iskeä juuri siihen, ja se olisi vaikuttanut olennaisesti rajoittavasti myös muuhun toimintaan.^{31 32}

4.3 Painotuotteiden kustannus- ja välityслиikkeessä vallitsevia epäkohtia tutkivan komitean mietintö B 1946:9

Sodan jälkeisen kustannustoiminnan suuntaan haluttiin vaikuttaa perusteellisemmin. 3.5.1945 valtioneuvosto asetti komitean tutkimaan painotuotteiden kustannus- ja välityслиikkeessä vallitsevia epäkohtia. Valtioneuvosto kutsui komitean puheenjohtajaksi kansanedustaja Yrjö Räisäsen ja jäseniksi kansanedustaja Arvo Paasivuoren, toimitusjohtajat Heikki Reenpään, Toivo Karvosen ja Untamo Utrion sekä johtajat Yrjö Jäntin ja Einar Ketolan. Sihteerikseen komitea valitsi 18. 5. maisteri Raoul Palmgrenin.

Komitea työskenteli varsin intensiivisesti. Se piti 25 kokousta. Komitea määritteli tehtävänsä: "käsitellä painotuotteiden välityслиikettä (s.o. kaupallista puolta), sitten varsinaista kustannusliikettä (s.o. aatteellista puolta)".

²⁹ Kemppinen 2000.

³⁰ Kemppinen 2000.

³¹ Reenpää 1993.

³² Otavalla oli ns. itsesensuurin vuosinakin keskustelusuhde neuvostovirkamiehiin, ja heidän toiveitaan kuunneltiin. Derjabin oli suosittu, Stepanov ajautui paitsioon. Kun Neuvostoliiton suurlähettiläs moitti Otavan jotakin julkaisua, Reenpää lupasi kustantaa vastaavan neuvostoliittolaisen, jos se on kirjallisesti yhtä hyvä.

Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavinta ovat komitean arviot sodanedellisen kustannustoiminnan linjauksista ja sisällöistä. Kielteisinä erikoispiirteinä itsenäisyysajan kirjatutannossa se piti

1. Kansalaissotaa käsittelevän kirjallisuuden ”suunnatonta määrää”, jota valaisi Olsoni-Terän "Suomen itsenäisyystaistelun bibliografian 7215 bibliografista merkintää;
2. Suomenkielisen käännöskirjallisuuden rajoittuneisuutta, yksipuolisuutta ja kaupallisuutta;
3. Neuvostoliittoa käsittelevän kirjallisuuden yksipuolisesti kielteinen laatu; komitea piti sotavuosina 1940-44 julkaistua määrää ’valtavana’ ja julkaisi liitteenä luettelon itsenäisyysajalla ennen sotaa julkaistusta suomenkielisestä Neuvostoliittoa koskevasta kirjallisuudesta sekä luettelot sotavuosien suomenkielisestä sotapropagandakirjallisuudesta.³³

Kansalaissotaa käsittelevään kirjallisuuteen komitea ei enää voinut vaikuttaa. Sen sijaan se luetteli laajasti mm. käännöskirjallisuutemme suurimmat puutteet ja sodanedelliset ’arveluttavat’ teokset.

Neuvostovastaiset teokset saivat näin ensimmäistä kertaa virallisen kartoituksen. Mietinnössä eriteltiin kymmeniä (1) Suomessa itsenäisyysajalla julkaistuja Neuvostoliiton-vastaista teoksia sekä (2) sotavuosina Suomessa julkaistua sotakirjallisuutta sekä Neuvostoliiton vastaista ja fasismia propagoivaa kirjallisuutta. Mainittu neuvostovastainen kirjallisuus taulukoitiin seuraavasti:

TAULUKKO 3. Painotuotteiden kustannus- ja välitysliikkeessä vallitsevia epäkohtia tutkivan komitean mietinnön (B 1946:9) selvitys sotavuosina Suomessa julkaistusta neuvostovastaiseksi katsotusta sotakirjallisuudesta

Kustantaja/ vuosi	WS	O	AAK
1940	13	12	8
1941	21	17	13
1942	31	25	7
1943	6	15	-
1944	3	4	2
yhteensä	74	73	30

³⁴

Luettelo osoittaa, että kummatkin suuret kustantajat WSOY ja Otava olivat tasavahvoja neuvostovastaiseksi kirjallisuudeksi katsottavan aineiston kustantajina. Kariston roolin Paasikivi oli noteerannut jo Molotovin keskustelun jälkeen.

³³ Painotuotteiden ... 1948, 8.

³⁴ Painotuotteiden ... 1948, 23.

Komitean laatima luettelo neuvostovastaisesta kirjallisuudesta on yksityiskohtainen ja kiinnostava. Sitä käytetään vertailulukuna arvioitaessa kirjapoistojen kronologista jakaumaa.

4.4 Valtion kirjastotoimisto kirjastoja ohjaamassa

*Yleisesti vallalla oli halu välttää listausta, kouluhallituksen "indexiä",
joka jo olemassaolollaan olisi aiheuttanut mielialan
vahvasta sensuurimentaliteetista.
Parempana vaihtoehtona pidettiin vapaavalintaista luetteloa,
jonka laadinnassa luotettiin kirjastonhoitajien omaan järkeen.*

Sven Hirn, 1993.

Kun sovellamme jaotusta makrosensuuriin (valtiollinen sensuuri, ohjeistus) ja mikrosensuuriin (paikallis- ja yksilötason sensuuri, toteutus), makrosensuuri alkoi virallisesti ulkoasiainministerin käskystä, jota Suomen kustannusyhdistys kahdessa kirjeessään toteutti. Kirjeiden mikrosensuuritason toteutus kirjakaupoissa oli selkeä, koska se ei edellyttänyt variaatiota tai harkintaa.

Kirjastojen makrotason sensuuri alkoi, kun Valtion kirjastotoimisto lähetti kirjastoille 20.10.1944 kiertokirjeen, varustettuna yleismerkinnällä "ei julkisuuteen". Kirjeessä ohjeistettiin: "jotta ei vahingoitettaisi Suomen ja Neuvostoliiton keskeisiä suhteita olisi syytä vapaaehtoisesti panna yleisön saatavilta syrjään sellainen kirjallisuus, jota Neuvostoliitto voi luonteeltaan ja sävyltään pitää itselleen vihamielisenä".

Mm. Blinnikka kuvaa, ettei oikeusministeriö ollut antanut poistettavista teoksista täsmällisempiä ohjeita. Niiden tulkinta jäi kirjastojen johdon ja kirjastolautakuntien harkittavaksi. Kirjastoissa siirrettiin varastoihin ja erillishuoneisiin, ns. myrkkyaappeihin yleisölle avoimista avokokoelmista teoksia jotka arveltiin kiertokirjeen tarkoittamiksi.³⁵

Kirjastonhoitajat koulutettiin sen aineiston sensoreiksi, jota heidän vain muutamia vuosia aiemmin piti aktiivisesti tallentaa ja levittää yleisölle. Tämä selittää sattumanvaraisuuden ja laajan hajonnan.

Valtion kirjastotoimiston johtaja Helle Kannila oli kirjoittanut jo 13.10.1944 luottamuksellisesti kirjastontarkastajille:

Kun ei tarkemmin ole määrätty, mitä kirjoja syrjään olisi pantava, on tyydyttävä siihen, että kullakin paikkakunnalla menetellään kuten siellä parhaimpina pidetään, suurempaa yhdenmukaisuutta ainakaan tässä vaiheessa tavoittelemattakaan.³⁶

³⁵ Blinnikka 1969, 86-89.

³⁶ Kannilan yleiskirje kirjastontarkastajille 13.10.1944.

Kannila lähetti luottamuksellisen kirjeen myös kaupunkien kirjastojen johtajille, jossa samaan sävyyn todettiin, että Neuvostoliittoon luotavan luottamuksen nimissä

katsotaan olevan syytä vapaaehtoisena toimenpiteenä myös toimeenpanna kirjastoissa kaikessa hiljaisuudessa sellainen karsinta, että yleisölle kotiin tai lukusaliin lainattavien kirjojen joukosta siirretään syrjään erityiseen varastoon sellaiset, joiden arvellaan voivan loukata Neuvostoliittoa tai muuten vihamielisen sävynsä vuoksi herättää venäläisten paheksuvaa huomiota.³⁷

Myös ohjeistuksen väljyys ja epämääräisyys noudatti alkuperäistä linjaa:

Tarkkaa ohjetta siitä, mitkä kirjat tässä olisi otettava huomioon, ei ainakaan vielä ole annettu, joten harkinnan siitä täytyy kussakin tapauksessa jäädä asianomaisen kirjaston johdon asiaksi. Käsityksemme mukaan tulevat kuitenkin lähinnä kysymyksen kriittiset matka-, muistelmia- ym. kuvaukset Neuvostoliiton oloista, saksalaisten neuvostovihamieliset julkaisut (esim. Hitler: Taisteluni), se osa sotakuvauksia, joissa ei tapauksia kuvata sellaisinaan vaan vastustajan tekoja tunteenomaisesti väritetään, Suur-Suomi-suunnitelmia käsittelevät kirjat, olivatpa asianomaiset teokset tieto- tai kaunokirjallisuutta.³⁸

Ohjeissa oli kiinnostava maininta toiminnan julkisuudesta:

Oikeusministeriön toivomus ilmoitetaan kirjastojen toimihenkilöille luottamuksellisesti siinä mielessä, ettei asia tule sanomalehtiin tai muulla tavalla julkisesti esille.

Samansisältöinen kiertokirje lähetettiin kirjastontarkastuspiireistä 17.10.1944 myös kunnille ja kantakirjastoille.

Poistoja tehtiin syksyn ja talven aikana, mutta ilmeisen hitaasti. Seuraavana keväänä, 18. toukokuuta 1945 seurasi opetusministeri Johan Helon kirjelmä, jossa kirjastonhoitajia kehoitettiin jälleen panemaan "Neuvostoliitolle vihamielinen kirjallisuus paketteihin, jotka paikkakunnan poliisiviranomaisten sinetöiminä toistaiseksi säilytetään kunnallisten viranomaisten antamien määräysten mukaan ja heidän vastuullaan kirjastohuoneistojen ulkopuolella".

Määräys lähetettiin paimenkirjeenä kirjastontarkastajille ja samalla pyydettiin valvomaan poistojen toteuttamista ja toimimaan myös tiedonantovelvollisena ministeriölle.

29.5.1945 Kannila lähetti valtion kirjastotoimikunnan nimissä kiertokirjeen³⁹ kirjastontarkastajille, jossa vedottiin em. kirjeeseen ja kehoitettiin "mahdollisimman tarkoin valvomaan" 24.10.1944 "annetun kehotuksen" toimeenpanoa ja kehoitettiin hankkimaan "arvokasta Neuvostoliiton oloja esittelevää kirjallisuutta ja sikäläisten kirjailijain teoksia".

³⁷ Kannilan kirje kaupunkien kirjastojen johtajille 13.10.1944.

³⁸ Ibid.

³⁹ Kiertokirje kirjastontarkastajille n:o 10. Helsinki 29. 5. 1945.

4.5 Epäilyksen strategia – ohjeita ja valvontaa

Poistoluetteloiden päiväyksen osoittavat, että kirjastot poistivat edellä kuvattun ohjeistuksen mukaista kirjallisuutta ensimmäisen toteutusvuoden aikana laiskahkosti tai jopa lievän kansalaistottelemattomuuden hengessä.

Käänte tapahtui syksyllä 1945. Valvontakomission viranomaiset löysivät Raumalta kesällä 1945 poistettuja teoksia lukitsemattomasta kaapista.⁴⁰

Yhteys edellä kuvattuun spethsran-menettelyyn on ilmeinen. Poliittinen neuvos Orlov lähetti ministeri Helolle huomautuskirjeen, jossa myös terotettiin kirjastonhoitajien vastuuta. Mukana seurasi 26 teoksen luettelo.⁴¹ Luettelossa mainittiin mm. Hitlerin Taisteluni, Essad Beyn ja Nauticuksen teokset.

LUETTELO 2. Valvontakomission viranomaisten Rauman kirjastosta kesällä 1945 lukitsemattomasta kaapista löytämät teokset

Luettelo

neuvostovastaisesta kirjallisuudesta, joka löytyi Rauman kaupungin kirjastosta kesäkuussa 1945.

n:o	Tekijä ja kirjan nimi	Kirjojen luku:
Suomenkielinen kirjallisuus		
1	A. Hitler "Taisteluni" (Mein Kampf) t 1	2
2	-"- "-" t 2	3
3	Essad Bey "Stalinin sisäinen Sota"	3
4	Jmam Raguza "Moskovan hirmuvaltias"	2
5	Mika Valtari "Neuvostovakoilun varjossa"	1
6	Kuvat piirt. Erkki Tanttu Säkeet sepit. Tauno Karilas. Rymy-Eetu ryssän kauhu	3
7	Albert Engström "Russia"	1
8	L. Valtjalainen Vihreä lotta bolsevikkien maassa	1
9	Onttoni Miihkali "Heräävän Elämän maa"	1
10	Jahvetti "Suomi Neuvostoliiton radiossa"	1
11	Kirsti Huurre "Sirpin ja moukarin alla"	2
12	Nauticus "Totuus Virossa, Latviasta ja Liettuasta"	2
13	T. Sarrimo Sotavankina Neuvosto-Venäjällä	1
14	Kaarlo Kurko "Sotatoimet Pietarin valloittamiseksi"	

⁴⁰ Kannila Kirjavalinnan ongelmista: "eräässä maaseutukaupungissa".

⁴¹ Liittolaisvaltojen Suomessa olevan Tarkastuskomissionin Poliittinen neuvos Orlovin kirje opetusministeri Helolle 16.7.1945.

		1918-1919"	1
15	Kurko	"Inkerin suomalaiset g.p.u.: kynsissä"	2
16	Boris Cederholm	"Punainen painajainen"	1
17	Toivo Nuuttinen	"Kaikki päättyy repeämään"	1
18	Panait Istraiti	"Alaston totuus Venäjästä"	1
19	Jurkinas-Schynius	"Punainen tulva nousee"	1
20	J. Mösshög	"Idän hiidenkattilassa"	1
21	Georg Popoff	"Neuvostotähden alla"	1
22	Jossef Douillet	"Hunnuton Moskova"	1
23	Jaan Siiras	"Viro Neuvosto-kurimuksessa"	1
24	Georg Popoff	"Tsheka valtio valtiossa"	1

Saksankielinen kirjallisuus

25	A. Hitler	"Mein Kampf" t 1	1
26	"-	t 2	1

Kirjeen uhkaava sävy säikäytti ministeriön ja pani liikkeelle joukon täsmentäviä kirjeitä. Ministeri Helo kehotti 19.7.1945 Valtion kirjastotoimikuntaa kirjastontarkastajien välityksellä "ryhtymään kiireellisiin toimenpiteisiin edelläviitatuslaisen kirjallisuuden tarkastamiseksi ja tyystin poistamiseksi kirjastokäytöstä" ja siirtämään koko vastuun "kirjastonhoitajien kannettavaksi".⁴²

Kannilan kiertokirjeessä 25. heinäkuuta 1945 kirjastontarkastajille⁴³ tuotiin esiin poistojen menettelytapa, joka on tarkka kuvaus neuvostospetshranien periaatteista: teokset siirretään salaiseen suljettuun kokoelmaan määräämättömäksi ajaksi, ja näiden teosten luettelokorteista tehdään oma salainen kokoelmansa. Myös poistoprosessi kehoitettiin pitämään salaisena spetshranien tapaan.

Kannila ohjeisti poistot tiukasti:

Yleisön käytettävissä olevista korttiluetteloista erotetaan näitä kirjoja koskevat kortit. Tällöin muodostuu pääkorteista itsestään näin poistettujen kirjojen luettelo, mutta ellei kirjoja ole kovin paljon on suotavaa, että niistä sitäpaitsi yhtäjaksoinen luettelo liitetään johtokunnan pöytäkirjaan. Kirjaston sisäisessä käytössä oleviin korttiluetteloihin samoin kuin hankintaluetteloon kirjojen nimiöt saavat jäädä, mutta niiden kohdalle on tehtävä merkintä syrjäänpanemisesta. Niitä kirjoja [-] jotka tästä syystä on varastoitu, ei saa antaa kenenkään käytettäväksi enempää kotilainana kuin kirjastossakaan muuta kuin poikkeuksellisesti tutkimustarkoituksiin, jolloin johtokunnan lupa kussakin erityisessä tapauksessa on tarpeen.

⁴² Sittemmin valvontakomission neuvostoliittolaisen upseerin kerrotaan esittäneen protestin myös Akateemisen kirjakaupan ikkunan vuoksi, koska siinä oli näytteillä liiaksi englanninkielisiä teoksia. Ikkunaan ilmestyi pian venäläisiä teoksia. Rislakki 1989.

⁴³ Järvelin määrittelee kirjastoneuvojan / kirjastontarkastajan tehtäväalueiksi valvonnan, jota täydentävät (kuva valvonnasta ja sen ympärillä seuraavat leikkaavat ympyrät)

- valistus ("suostuttelut")
- neuvonta
- kirjastohenkilökunnan koulutus
- kirjastohenkilökunnan (kirjastonhoitajien) edunvalvonta. Järvelin 1998, 30.

On kiinnostavaa pohtia, keksivätkö suomalaiset menettelyn itse, vai saneltiinko sen valvontakomissiosta. Kyseessä lienee 'spetshran-historian' mustaan laatikkoon jäävä totuus, jonka lukija voi arvioida. Joka tapauksessa menettelyn samankaltaisuus on ilmeinen ja sellaisena tuntuu kovin 'epäsuomalaiselta'.

Loppu oli poistojen teknistä ohjeistusta, jota leimasi samankaltainen sekavuus: aluksi teokset piti varastoida keskitetysti, sen jälkeen suostuttiin hajautettuun paikallisvarastointiin ns. myrkkyykaappeihin.

Kannilan edellä mainittua kirjettä seurasi jo viikon kuluttua, 2.8.1945 Helon kirje Valtion kirjastotoimikunnalle, jossa kirjastotoimikuntaa kehoitettiin "sopivaksi katsomallaan tavalla siirtämään p.o. kirjallisuuden Eduskunnan kirjastoon, joka on suostunut sen vastaanottamaan ja säilyttämään niin, ettei se tästä lähin tule yleiseen käyttöön". Helo antoi 2.8.1945 valtion kirjastotoimikunnalle ohjeen 1905 siirtää ko. teokset varmempaan talteen Eduskunnan kirjastoon. Valtion kirjastotoimikunta vastasi asiaa käsiteltyään ministeriölle 3.8.1945, että maan parituhatta kirjastoa ei voi järkevästi siirtää kyseistä kirjamäärää Eduskunnan kirjastoon; jäsenenä ollut ylikirjastonhoitaja totesi, ettei siihen ollut edes tilaa.⁴⁴ Teokset ehdotettiin paketoitaviksi ja siirrettäväksi sinetöityinä paikallisen poliisiviranomaisen huostaan.

Ministeriö suostui 7.8.1945 menettelyyn ja edellytti kunnilta luetteloa ja lukumäärää ko. teoksista.⁴⁵ Kannila ilmoitti 14.8. 1945 kiertokirjeessä nro 12. kirjastontarkastajille muuttuneista ohjeista sekä luettelon lähettämismenettelyistä ja ilmoitti, että teoksia ei saanut antaa tutkijoiden käyttöön. Lisäksi hän kehotti kirjastoja raportoimaan Liittoutuneiden valvontakomission mahdollisista käynneistä ja heidän esittämistään tiedotuksista ja vaatimuksista.

7.8.1945 päivätyssä kirjeessä Valtion kirjastotoimikunnalle ilmoitetaan, että opetusministeriö on "suostunut siihen, että kirjastojen johtokunnat ja hoitajat määrätään panemaan Neuvostoliitolle vihamielinen kirjallisuus paketteihin, jotka paikkakunnan poliisiviranomaisten sinetöiminä toistaiseksi säilytetään kunnallisten viranomaisten antamien määräysten mukaan ja heidän vastuullaan kirjastohuoneistojen ulkopuolella." Saadakseen käsityksen eri kirjastoissa olevan kirjallisuuden määrästä ja laadusta ministeriö kehotti toimikuntaa vaatimaan eri kirjastoilta luettelon niiden "hallussa olevista Neuvostoliitonvastaisista kirjoista ja tänne ilmoittamaan niiden kokonaislukumäärän".

Tämän seurauksena Valtion kirjastotoimiston johtaja Helle Kannila antoi 13.8.1945 kiertokirjeen (N.o 26) kunnille ja kantakirjastoille Neuvostoliiton vastaisen kirjallisuuden poistamisesta kirjastokäytöstä. Kirjeessä oli ohjeiden mukaiset toimeksiannot. Lisäksi ohjeistettiin luettelokorttien poistaminen ja hankintaluetteloon tehtävät merkinnät.

⁴⁴ Valtion kirjastotoimikunnan kirje Neuvostoliiton vastainen kirjallisuus kirjastoissa D 147/1945.

⁴⁵ Opetusministeriön kirje N:o 194/637 K.D. Op.min. 1945.

Kirjallisuuden sisällön määrittämisessä viitattiin jälleen lokakuun 20. 1944 annettuun kiertokirjeeseen n:o 24 kunnille ja kantakirjastoille kirjastontarkastuspiireistä ja eräänlaisen kirjallisuuden syrjään panemisesta. Samalla velvoitettiin, että kiertokirjeet on luettava kirjastojen lautakuntien kokouksissa, ja niiden pöytäkirjoihin on merkittävä aiheutuneet toimenpiteet. Nuo merkinnät muodostavat tämän tutkimuksen empiirisen aineiston.

4.6 Periaatekeskustelua: epäilystä inertiaan

Ilman täsmällistä poistoluetteloa teosten valikoiminen osoittautui monelle kunnalle hankalaksi. Helle Kannilan ja kirjastonhoitajien välistä edellisin käsittein mikrosensuuriksi määriteltävää keskustelua voi kuvata 'pakotetuksi' tai 'oppineeksi dialogiksi', jonka tarkoituksena oli keskustella poistamisperiaatteista.⁴⁶ Myöhemmät tutkijat voinevat perehtyä syvällisemmin 'sensuurin diskurssiin', joka osoittautunee kiinnostavaksi ja tärkeäksi työkentäksi. Klassiseen sensuuriin liittyi yksisuuntainen 'pakotettu' keskustelu, moderniin läsnäolevaan sensuuriin 'ystävällinen' dialogi.⁴⁷

Lopen kunnan kantakirjaston johtokunnan puheenjohtaja O. Mustala lähetti valtion kirjastotoimistolle 22.8.1945 kirjeen, jossa valitetaan yleisten ohjeiden ylimalkaisuutta, määräyksen monitulkintaisuutta ja vedottiin kiinnostavalla tavalla koko ohjeiden perusteisiin haluamalla selkeätä luetteloa poistettavista teoksista. Edelleen Mustala toteaa, ettei kirjastonhoitajalla tai lautakunnan jäsenillä ole aikaa tai edes velvollisuutta tutustua kirjallisuuteen.

Hänen argumenttinsa ovat käytännöllisellä tasolla olennaisia ja järkeviä ja osoittavat koko toimenpiteen turhuuden. Kyseessä on myös kirjastonhoitajan ammattiroolin peruskysymys: onko tämä sivutoimisenakin vastuussa kokoelmastaan. Miksi hän ei voi poistettaessa perehtyä kokoelmaan, jos hän on tehnyt sen teoksia valitessaankin?

Mustala valittaa

Kiertokirje on niin ylimalkainen, ettei siitä mitenkään selviä mitkä kirjat ovat sellaisia, jotka on katsottava Neuvostoliiton vastaisiksi. Tällaisia asioita voidaan tulkita usealla eri tavalla. Kantakirjaston johtokunnan jäsenillä ei ole aikaa tutkia kaikkia kirjoja, eikä sitä voida vaatia kirjastonhoitajaltakaan, joka tointa hoitaa sivutoimena. Kunnanviranomaiset eivät myöskään kaikkien kirjojen sisältöä tunne. Olisi sen vuoksi esitettävä yksityiskohtainen luettelo kirjoista, jotka on kirjastosta poistettava. Vasta jos kirjastonhoitaja ei poista luettelossa mainittuja kirjoja häntä voidaan syyttää laiminlyönnistä, mutta ei ennen sillä häntä ei voida velvoittaa kaikkia kirjoja tutkimaan. Luettelon perusteella voisi myöskin kirjaston johtokunta tarkastaa onko Neuvostoliitolle vihamieliset kirjat poistettu kirjastosta. ⁴⁸

⁴⁶ Bernard Pudal käyttää käsitettä 'learned discussion' (1998).

⁴⁷ Burt 1998, 136-7.

⁴⁸ Mustala, O.: Kirje valtion kirjastotoimistolle 22.8.1945. Kirjastotoimiston kirjeenvaihto.

Kannila vastasi Mustalalle kirjeessään ja vetoaa kiireellisyyteen: tällä aikataululla ei kirjastotoimisto olisi ehtinyt laatia kattavaa luetteloa. Voimme luonnollisesti kysyä, olisiko se sellaiseen kyennytkään. Samalla Kannila rauhoittelee mahdollisista ”raskaista” viranhoidollisista seuraamuksista.⁴⁹

Kirjastotoimistolla ei ollut selvästikään täsmällistä kuvaa poistettavien teosten määrästä; se oletti, että teokset kerätään ja luetteloidaan parissa kuukaudessa. Kannila kirjoitti kirjastontarkastajille 31.8.1945, että viimeistään syyskuun 1945 loppuun mennessä valtion kirjastotoimisto saisi tiedot poistetuista kirjoista.⁵⁰

Myös poistetun kirjallisuuden luonteesta syntyi keskustelua. Kannila lähetti syyskuun lopussa kehotuksen Eino Sormusen *Suomalaisen kulttuurin lähteille* -teoksen poistamisesta.⁵¹ Käsky otettiin välinpitämättömästi vastaan: teosta poistettiin lopulta vain kuusi (6) kappaletta koko maassa. Jopa Sormusen *Rajalla* -teosta poistettiin enemmän: 15 kappaletta.

Seuraavat keskustelu käytiin vasta vuoden kuluttua. Kirje⁵² oli vastine puhelimitse 23.9. 1946 annettuun kehotukseen. Siinä Kannila kertoo, että kirjat on poistettu kaikista kirjastoista ja luettelot lähetetty kirjastotoimistoon. Samalla Kannila toteaa, että on lukuisasti teoksia, joiden poistamisesta ei saada yksimielisyyttä.

Paikalliset Suomi-Neuvostoliitto -seuran jäsenet olivat monilla paikkakunnilla aktiivisia ja painostivat kirjastolautakuntia lähettämällä mm. kokoamiaan ohjeellisia luetteloita. Tällaisen luettelon soveltamista tiedusteltiin kirjastontarkastaja Hellin Hendolinilta. Hänen vastauksensa korostaa vain ydinkokoelmaan keskittymistä ja hän ottaa parikin kertaa kiinnostavasti kantaa Erkki Palolammen *Kollaa kestää* -teokseen, jonka poistamista hän ei pidä keskeisenä.⁵³

Omasta kannastani voin esimerkkinä mainita, että kirjassa "Kollaa kestää", jonka kirjastot yleensä ovat poistaneet, mielestäni ei ole muuta loukkaavaa kuin sen loppuun liitetyt rintamakaskut. Itse kirja on pelkkää objektiivista sotakuvausta toisen osapuolen kannalta katsottuna.

Kyseessä oli teos, jota poistettiin kolmanneksi eniten, 219 kappaletta. Hendolinin ja kirjastonhoitajien näkemykset menivät siis täysin ristiin. Yksityiskohtaisia ohjeita Hendolinkaan ei anna; hän toteaa, että

on varmaan parasta, että ne käydään selaten läpi, jolloin helposti huomaa kyseeseen tulevat kohdat ja sen, onko kirjan sävy yleensä loukkaava.

⁴⁹ Kannilan kirje Lopen kunnan kantakirjaston puheenjohtaja O. Mustalalle 13.9.1945. N:o 164/133. 1945.

⁵⁰ Kannilan kiertokirje kirjastontarkastajille 31.8.1945 n:o 13. 1945.

⁵¹ Kannilan kiertokirje 24.9. 1945 kirjastontarkastajille n:o 14. 1945.

⁵² Kannilan kirje 25.9.1946 opetusministeriölle.

⁵³ Hellin Hendolinin kirje Teiskon kantakirjaston johtokunnalle 28.11.1946.

Hendolin toteaa, että sivullisilta ohjeita tai painostusta ei tarvitse ottaa, vastuu poistoista on kirjastolautakunnilla. Muutamassa kirjeessä todetaan myös, ettei kirjakauppojen luetteloa pidä ottaa ohjenuoraksi.

Kirjastojen välillä on ollut selvästi keskinäistä yhteydenpitoa ja luetteloiden vaihtoa. Keravalla on käytetty jonkin suuren kirjaston (ilmeisesti Helsingin kaupunginkirjaston) poistoluetteloa, jota Hendolin pitää liian perusteellisena. Myös huhuilla ja valvontakomission tarkistuskuilla pelottelu on ollut osansa poistoprosessissa.

Hendolin korostaa edelleen kokonaisuuden, ei yksityiskohtien merkitystä.⁵⁴

Luonnollisesti saattaa olla mahdollista, että kirjastoon on jäänyt jokin kirja, jonka poistamiseen on aihetta. Jos siis johtokunta pitää tarpeellisena tarkistaa poistettavien kirjojen valinnan, on parasta, että kyseeseen tulevat kirjat jaetaan johtokunnan jäsenten kesken selailtavaksi, eikä jätetä asiaa kirjastonhoitajan harkinnan varaan.

Tässä asiassa on nimittäin otettava huomioon myös se vahinko, mikä kirjastolle tulee, jos asiallisia rikassisältöisiä kirjoja poistetaan aivan pikkumaisen tulokunnan perustuksella. Olihan tuohon edellämäinnittuun luetteloon otettu mm. puhtaasti kansantieteellisiä teoksia.

Jos muuten arvokkaassa, asiallisessa esityksessä sattuu olemaan jokin yksityinen, harkitsematon lause tai kappale, voidaan menetellä niinkin, että kyseinen lehti tai lehdenosa poistetaan.

Myös poistettujen teosten säilytyksestä oli jatkuvasti epäselvyyttä. Säilytyspaikaksi monissa kunnissa valittiin poliisiasema, myöhemmin kunnantalon ullakkokin tuntuu riittävän turvalliselta.⁵⁵

Opettaja Eeva Paasikoski Kangasalasta kysyy kahden teoksen kohtaloa. Toinen on Arvi Järventauksen *Rummut*, jota poistettiin vain neljässä (4) kirjastossa, toinen on Aarno Karimon *Kumpujen yöstä*, jota poistettiin kaikkiaan kuusitoista (16) kappaletta. Hendolinin kirjeenvaihto saa enemmän sisällönanalyttisiä sävyjä, kun hän vertaa kotimaista sotakirjallisuutta esim. Solohovin *Hiljaa virtaa Don* -teokseen.⁵⁶

Kysymistänne kirjoista sekä "Rummut" että "Kumpujen yöstä" käsittelevät aikaa ennen kuin Neuvostoliitto muodostui, mikä tapahtui v. 1920 vaiheilla, joten niissä ei voi olla mitään suorastaan Neuvostoliittoa loukkaavaa. Onko niissä mahdollisesti jokin kohta, jota voi pitää venäläistä kansallisuutta loukkaavana, sitä en voi sanoa, koska en ole kokonaisuudessaan kumpaakaan lukenut. En kuitenkaan luulisi niissä olevan sen kummempaa kuin tavallisissa sotakuvauksissa. Jos lukee venäläisten omia kuvauksia heidän sotaväkensä teoista, voi niitä verrata näihin (esim. kirjaa "Hiljainen Don", jota pidetään yhtenä neuvostokirjailijain huomattavimmista).

Kun kirjojen poistaminen on jätetty kirjastojen johtokuntain ja kirjastonhoitajain tehtäväksi, on tällaisissa epävarmoissa tapauksissa jonkun heistä käytävä selaten läpi kirjat tätä puolta tarkaten ja sen mukaan asia ratkaistava.

Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoiden* joutuminen poistetuksi kolmessa-neljässä kirjastossa (yksi poistetuista oli *Kootut teokset II*) johtune siitä, että ko. teos

⁵⁴ Hendolinin kirje Keravan kauppalankirjaston johtokunnalle 12.1.1946.

⁵⁵ Hendolinin kirje Vesilahden kirjastonjohtaja Salli Karlqvistille 21.3.1946.

⁵⁶ Hendolinin kirje Kangasalaan opettaja Eeva Paasikoskelle 16.3.1946.

kuului Valistusupseerien käsikirjastoon, jonka muitakin kirjoja poistettiin runsaasti kokoelman propagandaluonteen vuoksi.

Mitä *Vänrikki Stoolin tarinoihin* tulee, niin kirjahan on julkaistu n. 100 vuotta sitten eikä edes tsaarinvallan pahimpina sortoaikoina siihen puututtu. Runot "Kulnev" ja "Kuoleva soturi" ovat osoituksena Runebergin lämpimän inhimillisestä suhtautumisesta vastustajaan, vaikka hän jossakin harvassa kohdassa saattaa kosketella sodan raakoja tapahtumia. Kirjan poistamiseen ei ole mitään syytä.

Vänrikki Stoolin tarinoiden poisto oli lapsus, joka julkistettiin Ilta-sanomissa ja Helsingin sanomissa. Tapahtuma sai alkunsa virheestä, joka tapahtui Helsingin kaupunginkirjastossa kirjalistoja tarkistettaessa. Tarkistussarake oli kapea ja tarkistusväkänä osui edelliselle riville, *Vänrikki Stoolin tarinoiden* kohdalle. Kyseessä oli Helsingin kaupunginkirjaston sivukirjaston luettelo, Ilta-sanomat julkaisi uutisen. Kirjastonjohtaja Uuno Saarnio raivostui kun virhettä paisutettiin lehdissä. Teuvo Rasku laati Ilta-sanomiin vastineen, jonka lehti julkaisi. Helsingin sanomissa päätoimittaja Yrjö Niiniluoto ei julkaissut uutista, koska se oli julkaistu jo Ilta-sanomissa.⁵⁷

Käyty keskustelu kuvaa makrosensuurin muuntumista paikallistason mikrosensuuriksi ja todellisiksi valinnoiksi. Prosessi kuvaa myös sensuurin muodostumista diskurssissa ja diskurssina. Tosin jäljempänä kuvataan, miten paikallistason ratkaisut poikkesivat monesti yleisistä ohjeista, eikä toteutuksista voi lopulta johtaa takautuvasti yleisiä kausaalisia periaatteita.⁵⁸

⁵⁷ Rasku 1994.

⁵⁸ Tarkastelkaamme Kannilan kirjeiden kielenkäyttöä ja sen keskeisiä elementtejä diskurssin kannalta. Onko niissä todella 'jotakin paljastavaa', jota ei ensilukemalta käy ilmi? Tietyissä mielessä Kannilan kielenkäyttö on tavanomaista, tavoitteeseen pyrkivää hallintokieltä, joka käyttää useita erilaisia strategioita suostuttelusta ja vähättelystä eriaasteiseen vaativuuteen ja uhkailuun. Kannilan teksteissä on paljon yleisiä elementtejä: kertovia, kuvailevia, argumentoivia, ekspositorisia (laajentavia) ja instruktiivisia. Tällainen kielenkäyttö on asymmetristä, yksipuolisesti valtaa käyttävää ja argumentoivaa. Toisaalta siinä on liikettä pois tästä asetelmasta tasavertaiseen 'oppineeseen keskusteluun', jossa asioista päätetään yhdessä. Hallintokieli tunkeutuu yksityiseen ja muuntuu kirjastotehtävien päätännän arkiseksi kieleksi.

Keskustelunomaistaminen on käskyjen luonnollistamisen strategia: se auttaa luomaan informaalisuuden, demokraattisuuden ja ystävällisyyden tunnelman ja edistää tehtyjä ratkaisuja.

Kannilan ja kirjastonhoitajien keskustelu tapahtuu preesensissä, mikä kuvaa merkittävyyttä ja ainutkertaisuutta ja lisää tehoa. Se luo samalla keskustelutilan, jossa on omat 'turvalliset' hallinnolliset sääntönsä ja rajansa. Kannilan kerrontaa ja dialogia ohjaa periaate oman toiminnan tarkoituksenmukaisuudesta ja oman puheen luotettavuudesta. Siihen sisältyy välillä oman roolin vähättely oikean asian ja edustamansa keskeissanoman ajajana. Kannilan diskurssiin sisältyy myös väistelyn strategia: asioita vatkutetaan kunnes niiden ydinsisällöt ovat keskustelukumppanin mielessä.

Kannilan puheessa on edustettuna sekä auktoriteettirakenne että manipulaattorirakenne. Jälkimmäistä voi kuvata myös käsitteellä *kiertelyrakenne* (termi Suojasen, 1997).

Väistelyn strategioiksi vallan viestinnässä Päivikki Suojanen (1997) on määritellyt mm. seuraavat toimintatavat, jotka kuvatussa diskurssissa näyttävät seuraavilta:

1. tutunomaistaminen - oudon asian esittäminen tutuun käsittein,

Kannilalla arkipäiväistävä kielenkäyttö.

2. alistaminen - kun ongelmaa ei saada ratkaistuksi, on alistuttava asiantuntijoiden päätöksiin

Kannilan tekstissä avainsanoina ovat vapaaehtoisesti ja kaikessa hiljaisuudessa: sensuurin luonne määritellään edellisen pelotteen jälkeen yllättäen vapaaehtoiseksi ja kaikessa hiljaisuudessa viittaa myös ammattikunnan sisäiseen solidaarisuuteen ja velvoittaa vaikenemiseen. Asia on tehtävä, ääneti ja luottamuksella. Toteutuksella elämöinti voisi loukata sen toimeksiantajaa. Tuloksena: kirjastonhoitajilla ei voi olla 'parempaa' ratkaisua.

3. auktoritaarisuus – hallinnon edustajan erityistieto

Määräykset ovat tulleet kirjastoihin samaa kautta kuin 'oppinut dialogikin'.

Käsityksemme mukaan tulevat kuitenkin lähinnä kysymykseen kriittilliset matka-, muistelmaym. kuvaukset Neuvostoliiton oloista, saksalaisten neuvostovihamieliset julkaisut (esim. Hitler: *Taisteluni*), se osa sotakuvauksia, joissa ei tapauksia kuvata sellaisinaan vaan vastustajan tekoja tunteenomaisesti väritetään, Suur-Suomi-suunnitelmia käsittelevät kirjat, olivatpa asianomaiset teokset tieto- tai kaunokirjallisuutta.

Lause on suojeleva ja vähättelevä, oikeusministeriön toive edustaa käytännössä pelotetta, jota yksittäinen kirjastonjohtaja ei voi lähteä uhmaamaan. Kyseessä ei ole pelkästään viranomaisdiskurssi, sen takana on jotakin laajempaa. Ilmoitettuun tapahtumaan liittyy neuvostosensuuriin yleensä liittyvä salassapito, toimintamääräysten epämääräisyys ja uhka.

4. etäistäminen – aihe on vastaanottajalle etäinen

Valvontakomission määräykset tulevat etäältä ja niitä on noudatettava.

5. syylistäminen

Virkavastuuseen vetoaminen; menettely jyrkkenee ohjeitten lisääntyessä.

Tarkkaa ohjetta siitä, mitkä kirjat tässä olisi otettava huomioon, ei ainakaan vielä ole annettu, joten harkinnan siitä täytyy kussakin tapauksessa jäädä asianomaisen kirjaston johdon asiaksi.

6. monimutkaistaminen

Poliittis-hallinnollisen tilanteen vaikeus. Mikrosensuurin päätösten perusteeksi tuodaan makrosensuurin ulottuvuus; ulkopoliittikan diskurssi ylittää jo esitetyn paikallisen diskurssin ja asettaa sen omaan skaalaansa.

7. hautaus

Puheenaoleva aineisto ei ole kirjastokelpoista ja joutaa mennä. Kannila on jo pitkälle haudannut asioiden todellisen merkityksen muistelmissaan.

8. sekoitus

Yhtäältä – toisaalta – pohdinnot, joita Kannilalla on runsaasti.

9. mustaaminen

Neutraalista ja hienon vihjailevasta härskin suoraan (Suojanen); tässä kenties valvontakomission ja sen edustajien piiloinen käsittely: tehdään niin kuin ne käskevät, jotta niistä päästään.

10. myötäeläminen

Kirjastonhoitajien ongelmiin samastuminen ja niiden esittely.

11. mukatiestäminen

Emme tiedä tarpeeksi ... -dialogi. Silti meidän kannattaa ... -johtopäätös.

12. luotettavana esiintyminen

Turvallisuussyistä/ riskin torjumiseksi/ vaaran välttämiseksi/ vielä pahempien seurausten välttämiseksi. Hyvin yleinen Kannilan perusteluissa.

13. tärkeily

Hallinnon työkiireisiin tai jo esitettyyn nojautuminen.

14. ajan voittaminen

Tässä yhteydessä mielenkiintoinen strategia; kenties toinen neuvotteluosapuoli (kirjastonhoitajat) käytti tätä. Myös Kannila suhteessa Valvontakomissioon.

15. esteiden kasaaminen

Hyvä ajatus, mutta ehdotan toimimista kuten sanoin...

16. yleiseen etuun verhotuminen

Yleiseen poliittiseen tarkoituksenmukaisuuteen vetoaminen.

17. itsevarmuus

4.7 He toimivat sensoreina - Hilikka ja Teuvo Raskun haastattelu

Hilikka ja Teuvo Rasku toimivat sodan jälkeen Helsingin kaupunginkirjastossa kirjastonhoitajina ja osallistuivat kirjojen poistoon.⁵⁹

Kirjaston johtaja Uuno Saarnio oli temperamenttinen mies, joka oli rauhanliikkeen kannatuksen ohella myös loogikko, joka opetti mm. yliopistossa Saksassa.⁶⁰ Hän oli myös tunnettu pasifisti, mm. *Rauhantiede* -teoksen kirjoittaja. Saarnion näkemykset olivat korkeakirjallisia; kun myöhemmin 1950-luvulla poliisit poistivat kirjastosta Myklen *Laulu punaisesta rubiinista*, Saarnio hoputti heitä viemään myös kaikki kehnot dekkarit, joista hän ei tiedemiehenä perustanut.

Raskujen mukaan kirjojen poistohanke oli alkuaan huonosti suunniteltu ja johdettu. Helle Kannila ilmaisi ajatuksensa hyvin epämääräisesti, mikä vaikeutti toimintaa. Työllä oli äärimmäinen kiire. Siihen oli varattu aikaa pari viikkoa. Raskut tekivät tarkkaa työtä ilman suosituslistoja. He painottavat, ettei henkilölistoja käytetty valinnoissa, valinnat tehtiin puhtaasti teoskohtaisesti. Kirjan teksti ratkaisi: "Oli kaveri sitten millaisessa asemassa, ei sillä ollut väliä. Esim. Pekka Peitsen tai Koskenniemen asema ei siihen vaikuttanut."

Poistaessaan he silmäilivät kaikki hyllyssä olevat teokset. Työtä tehtiin yöstä päivää. Pääkirjastosta teokset valittiin kirjavaraston mukaan, ja sen jälkeen sivukirjastojen kirjat poistettiin keskuskortiston avulla.

Raskujen mukaan kirjojen poisto oli vastareaktio sodanedelliselle 'vihankylvölle' ja sikäli perusteltu. Tuon aineiston kustantamista ja hankkimista

Vaikka tilanne on paha, näin menetellen se on hallussa...

18. intiimiys

Kahdenkeskisyys; perusarvojen hyväksikäyttö ja yhdistäminen toimenpidestrategiaan.

19. tunteisiin ja kansalaiskuuntoon vetoaminen

20. ihannekuva.

(Kaikki numeroidut käsitteet Suojasen 1997; sovellukset tekijän.).

⁵⁹ Heidän haastattelunsa on esitetty seuraavassa yhteishaastatteluna (Rasku 1994.), sillä heidän mielipiteensä ovat samankaltaiset. Molemmat ovat haastatteluhetkellä olleet eläkkeellä toistakymmentä vuotta.

⁶⁰ Kertomansa mukaan Saarnio pyysi itseltään Karl Popperilta suositusta erääseen virkaan, jolloin Popper oli todennut, ettei hän ole oikea henkilö antamaan lausuntoa itseään pätevämmästä loogikosta. (Rasku 1994.) Hirn puolestaan toteaa, että "Saarnion teoriat olivat sukua ikiliikkujalle, työ oli haastavaa, mutta se viimeinen palanen ei koskaan asettunut kohdalleen." Hirn ei pidä Saarnion hankintapolitiikkaa erityisen monipuolisena eikä hänen lukeneisuuttaan juuri tieteenalasta johtuen laajana. Vasta Hirnin ja Bo Carpelanin kaudella kirjastoon hankittiin mm. dekkareita, ym. (Hirn 1999.)

olivat jo monet kirjastonhoitajat ihmetelleet ja kauhistelleet, esimerkiksi juuri Uuno Saarnio.

Raskujen mukaan kirjastonhoitajakunta oli passiivista, hiljaisesti oikeistolaista. Osa kuului mm. AKS:aan; enemmistönä kiihkoisänmaallisia virkailijoita ei silti ollut. Raskujen mukaan ei voi sanoa, että Suomen kirjastolaitos politisoitui hankitun aineiston myötä. Kirjastot olivat kirjatutannon armoilla, ja aineistoa tuotettiin ylettömästi.

Poistoista ei kirjastonhoitajien keskuudessa juuri keskusteltu. Asia ohitettiin hiljaisesti esim. ammattilehdissä. Myöskään asiakkaat eivät kysyneet ja kaivanneet poistettua aineistoa. Oikeistolaiset ja esim. AKS:aan kuuluneet yksityiset kirjastonhoitajat eivät katsoneet hyvällä poistoja, mutta eivät voineet niille mitään.

Valvontakomission edustaja ei Raskujen muistikuvan mukaan koskaan käynyt kirjastossa. Poistot oli tehty niin hyvin, ettei niissä olisi ollut huomauttamistakaan.

Myöhemmin 1940-luvun lopulla poistoluettelot tarkistettiin. Raskujen ohella työssä oli kirjaston kirjavarastonhoitaja Anna-Maija Molander (os. Castren), jonka kanssa luettelot käytiin läpi. Kun kirjat palautettiin vuonna 1958 Raskut olivat jo muissa työpisteissä eivätkä osallistuneet työhön.

Asia ei ole Raskuja sen jälkeen sivunnut. Heillä on ollut eläkepäivillään paljon kiinnostavampaa tekemistä. Heitä kiinnostivat mm. laajemmat maailmankatsomukselliset kysymykset. Vuosina 1961-1985 he kävivät kesäisin kuuntelemassa Krishnamurtin luentoja Sveitsissä tämän henkilökohtaisina oppilaina.

4.8 Helle Kannilan hankala rooli

Valtion kirjastotoimiston johtaja Helle Kannila toteaa teoksessaan *Kirjanvalinnan ongelmia* (1967), ettei vuosien 1944-46 tilanne vastaa varsinaisen kirjasensuurin tunnusmerkkejä, sillä hänen mielestään aito kirjasensuuri liittyy ennakkosensuuriin, virallisiin listoihin ja tiukkaan valvontaan. Nämä tunnusmerkit puuttuivat hänen mielestään vuosien 1944-46 poistoista. Näkemys korostaa poikkeustilan ja hätävarjoittelun luonnetta, jota Kannila ei pidä kokonaisuutena sensuurina.

Kannilan lausunto kuvaa tyypillisen viitteellisesti toimenpiteessä onnistumista: sensuuri olisi voinut olla paljon laajempaakin, jos se olisi toteutettu samalla perusteellisuudella kuin Baltian maissa.

Kannila kuvaa tilannetta ja toimintaa 'lähellä sensuuria':

Sotien 1939-1944 jälkeen syntyi tilanne, johon on liitetty nimitykset 'kirjasensuuri' ja 'kielletyt kirjat', vaikka tosiasiaa silloin ei toimeenpantu ennakkosensuuria eikä myöskään aikaisemmin julkaistujen kirjojen takavarikoimista tai edes tiettyjen vahingollisina pidettyjen kirjojen yksilöimistä. Lähellä sensuuria nämä toimenpiteet

kylläkin olivat, sillä tarkoituksena oli vetää pois kirjakaupasta ja yleisistä kirjastoista tietynsuuntaista kirjallisuutta. Edelleen liikkeellä olevien virheellisten tietojen vastapainoksi näyttää olevan syytä tässä yhteydessä lähemmin selvittää, mistä oli kysymys.⁶¹

Kannila korostaa, että tilanne syntyi poliittisista syistä, valvontakomission toivomusten mukaisesti ja oikeusministeriön alkuohjeista.

Sen jälkeen kun välirauha oli solmittu, alettiin maan hallituksessa joko valvontaviranomaisten esittämien toivomusten mukaisesti taikka oma-aloitteisesti huolestua siitä, että tarjolla vielä kirjakaupoissa ja kirjastoissa oli kirjoja, jotka voivat vaarantaa nyt tärkeinä pidettäviä hyviä naapuruussuhteita entisten vastustajien kanssa. Oikeusministeriöstä annettiin aluksi ohjeita. Näiden johdosta kustantajat kukin tarkastaen oman tuotantonsa toimittivat oman yhteisen luettelonsa kirjoista, jotka kehoitettiin poistamaan kirjakaupan myynnistä. Mitä niille oli tehtävä, sitä ei selvästi sanottu, mutta ilmeisesti ne vähitellen tavalla tai toisella hävisivät kirjakauppojen takahuoneista ja kellareista.

Kirjastoille lähetti valtion kirjastotoimisto lokak. 20 p:nä 1944 kiertokirjeen merkinnöin "Ei julkisuuteen". Siinä huomautettiin oikeusministeriön kehotuksesta "jotta ei vahingoitettaisi Suomen ja Neuvostoliiton keskeisiä suhteita olisi syytä vapaaehtoisesti panna yleisön saatavilta syrjään sellainen kirjallisuus, jota Neuvostoliitto voi luonteeltaan ja sävyltään pitää itselleen vihamielisenä". (59-60).

Tarkempia ohjeita ei oikeusministeriö ollut antanut siitä, mitkä kirjat tulivat kysymykseen, vaan niiden määrääminen jäi kunkin kirjaston johdon harkintaan. Kiertokirjeen saapumisen jälkeen kirjastoista yleisesti siirrettiin varastoihin ja sisähuoneisiin avohyllyiltä sellaisia kirjoja, joita arveltiin kiertokirjeessä tarkoitettun.

Kannila kuvaa tapahtumia jälkikäteen neutraalisti referoiden. Näkökulma on sama kuin hänen antamissaan kirjeissä; hän on ilmeisesti teosta varten käynyt läpi ko. vuosien kirjeenvaihtoa. On kiinnostavaa, ettei Kannilalla ole käsitystä kirjapoistojen laajuudesta; luetteloissa poistettujen teosten yhteismäärää ei liene kukaan kirjastotoimistossa laskenut.

Mitään luetteloja 'kiellettyistä kirjoista' ei siis valtion viranomaisten toimesta silloin eikä myöhemminkään laadittu ja levitetty, vaikka kirjastojenkin taholta oman vastuun keventämiseksi sellaisia kyllä pyydettiin. Niinpä jäi hyvin sattumanvaraiseksi, mitä kukin kirjasto hyllyiltä siirsi syrjään, joissakin tapauksissa oli pelätty jopa vanhan Venäjän ja Suomen välien selvittämiseen liittyvien kirjojen Ivalon *Juho Vesaista* myöten voivan vahingoittaa Neuvostoliiton ja Suomen välejä. Huhut kiellettyjen luettelosta syntyivät ilmeisesti siitä syystä, että virallisen ohjeen puuttuessa leviteltiin yksityisen yhdistyksen ja nähtävästi muidenkin toimittamia luetteloita joita joissakin tapauksissa esitettiin kirjastojen johtokunnillekin noudatettaviksi. Kun sitten eräissä maaseutukaupungissa oli sattunut sellainen tapaus, että valvontaviranomaiset kirjastossa käydessään olivat tavanneet syrjäänpannut kirjat lukitsemattomissa kaapeissa, opetusministeriö, joka pari kertaa aikaisemmin oli teroittanut valtion kirjastotoimistolle kirjastoja koskevien määräysten noudattamisen tärkeyttä, antoi valtion kirjastotoimiston elokuun 13 p:nä 1945 päivätyssä kiertokirjeessä tiedoksi annetut uudet määräykset kirjojen säilyttämisestä: ne oli pantava poliisiviranomaisten sinetöimiin paketteihin.

Ne kirjat, jotka kukin kirjasto oli valinnut syrjään pantaviksi, jäivät sitten paketteihinsa moniksi vuosiksi, sillä vaikka valtion kirjastotoimikuntakin pari kertaa oli tehnyt esityksiä määräyksen kumoamisesta, ei hallituksessa haluttu vähäpätöiseen, vaikka ehkä huomiota herättävään asiaan koskea. Vasta v. 1958 opetusministeriö antoi kirjelmällä valtion kirjastotoimistolle virallisesti oikeuden kysymyksessä olevien pakettien avaamiseen samalla määräten, että kirjat voidaan kunkin kirjaston

⁶¹ Kannila 1967, 59.

johtokunnan harkinnan mukaan palauttaa kirjastoihin, kuitenkin niin "ettei yleisön välittömästi saatavana ole pidettävä sellaisia kirjoja, joiden sisällön on katsottava loukkaavan maahamme ystävällisissä suhteissa olevia vieraita valtoja, erityisesti naapurimaitamme".⁶²

Kannilan näkemys on pragmaattinen: poistoilla ei ollut lopulta käytännön merkitystä ja toisaalta näin saavutettu etu oli – paasikiviläisesti ajatellen – kirjastojenkin itsenäisyyden säilyminen.

Käytännössä ei varmaankaan ollut sanottavaa haittaa siitä, että lainausliikkeestä oli poissa joukko sellaisia kirjoja, joilla tuskin sodan päätyttyä enää olisi ollut kysyntääkään. Pitäisi myös ymmärtää, että kyseessäolevana ajankohtana, kun sota oli hävitty ja maan tulevaisuus epäselvä sekä kaikin mokomin oli vältettävä ulkopoliittista epäsopeaa, kirjastojenkin taholla alistuttiin maan hallituksen määräyksiin julkisista vastalauseista. Voittona on pidettävä sitä, että säästyttiin virallisen 'kiellettyjen kirjojen' indeksin julkaisemiselta.

Kannila toteaa vastustavansa 'ylhäältäpäin' tulevaa käskytystä; hänen näkemyksensä ei edelleenkään sisällä termejä 'neuvostosensuuri' tai itsesensuuri. Hän edelleenkin puhuu vain 'epänormaalista tilanteesta' ja 'sensuuria lähentelevistä toimenpiteistä' eikä toivo niiden toistuvan.

Kun vertaa Kannilan kauttaaltaan pehmentävää ja toimien laajutta vähättelevää kielenkäyttöä todellisiin poistomääriin, voimme arvailla hänen motiivejaan. Mikä olisi Kannilan käsittein ollut todellista sensuuria?

Mutta periaatteelliselta kannalta ei tietysti vapaassa demokratiassa, jossa sananvapauden periaate on voimassa, voida hyväksyä sitä, että ylhäältäpäin määrätään, minkälaiset kirjat on kirjastojen lainauksesta poistettava. Toinen asia on sitten se, ettei sivistyksen edistämiseksi perustettuihin kirjastoihin hyväksytä minkätasoisia kirjoja tahansa ja ulkopuolelle jäävät ennen muita silloin sellaiset, joita objektiivisesti arvostellen voi pitää muita maita ja kansoja tosiasioista välittämättä herjaavina. Sotien aiheuttamista hankalista tilanteista pääsimme Suomen kirjastoissa sentään verraten vähällä. Toivomme tietysti, ettei toista kertaa tule eteen sellaisia epänormaaleja tilanteita, että on pakko tinkiä puolueettomuusperiaatteesta ja soveltaa sensuuria lähenteleviä toimenpiteitä.⁶³

Kannilan näkemykset ovat neutraalia asianomaistekstiä ja ne pyrkivät sovitteluun tapahtumien laajuutta ja historiallista merkitystä. Hän ei jälkeenkään näe yhteyksiä neuvostosensuuriin ja sen soveltamiseen ko. poistotapahtumissa. Hänen näkemystään voi jälkikäteen kuvailla yhdellä käsiteparilla: poistot hätävarjeluun liioitteluna, ja siksi asiasta ei hänen mukaansa ollut syytä nostaa suurempaa kohua.

Toisaalta lukitseviin mielipiteisiin ankkuroitumaton tyyli ja jaarittelunomainen problematisointi liittyy Kannilan tuotantoon. Professori Sven Hirn on todennutkin lakonisesti Helle Kannilan linjasta:

⁶² Ibid., 60.

⁶³ Ibid., 61.

Helle Kannilalla tiettyä haluttomuutta määritellä asioita täsmällisesti. Kuitenkin Kannila oli mielipiteiltään liberaali.⁶⁴

Kannila esiintyi myöhemmin periaatteellisena ennakkosensuurin vastustajana. Sen hän katsoo sananvapauden uhaksi. Kannilalla on myös näkemys tsaarinvallan ja painoylihallituksen toiminnasta Suomessa:

On merkillistä, että juuri Suomessa on esiintynyt halua tukehduttaa poikkeavia mielipiteitä jos mahdollista ennakkosensuuria käyttäen. Luulisi tässä maassa jos missä tiedettävän, miten orjuuttava ja onneton painovapauden puuttuminen ja ennakkosensuuri tsaarinvallan aikana oli. Pitäisi ymmärtää, ettei sananvapautta kohtalokkaalla tavalla voi rajoittaa vain vieras valta, vaan mikä tahansa hallitus voi saatuaan siihen oikeuden ryhtyä estämään itseään arvostelevien kirjoitusten ja puheiden ja kaiken muunkin sen epämiellyttävänä pitämän esittämisen.

Ei ole mitenkään uskottavaa, että jos kirjoja ja lehtiä ruvetaan tarkastamaan ennen painoluvan antamista, siinä pysähdyttäisiin joihinkin romaanien rumiin sanoihin tai muuhun hallituspiireille ehkä sittenkin vähemmän tärkeään.⁶⁵

Kyseisten tapahtumien jälkeen on hyvä kysyä, muuttuivatko kirjastot poistotoimien yhteydessä poliittisiksi laitoksiksi, vai olivatko ne olleet sellaisia koko ajan. Arvostelevan kirjaluettelon suositukset, joita esitellään tuonnempana teoskohtaisessa arvioinnissa, voidaan lukea avoimina poliittisina toimintaohjeina, joskin ne olivat sellaisina täysin valtakunnan ulkopoliittikan ja vallitsevan mielipiteen mukaisia.

4.9 Kouluista poistetut oppikirjat

Myös oppikirjoihin sovellettiin valvontakomission määräyksiä. Oppikirjojen tarkistus ja poistot olivat huomattavasti täsmällisempiä ja koulumaisempia. Kouluista poistettujen kirjojen siistimisessä ei esiintynyt kirjastojen kohdalla havaittua tulkintaa ja hapuilua. Teokset analysoitiin tarkoin ja lähes jokainen ratkaisu perusteltiin esimerkein.

Valtioneuvosto asetti 21.12.1944 pääjohtaja L. Arvi P. Poijärven johtamaan asiantuntijatoimikuntaa, jonka jäseninä toimivat FT Yrjö Ruutu ja professori Karl Bruhn. Toimikunnan toimeksiantona oli selvittää, missä määrin kansa- ja oppikouluissa ja seminaareissa käytössä olleissa oppikirjoissa oli virheellistä tietoa ulkomaiden oloista. Mikäli ne saattoivat vahingoittaa maamme suhteita ulkovaltoihin, toimikunnan piti tehdä esitys niiden sisällön muuttamiseksi.⁶⁶

⁶⁴ Hirn 1993.

⁶⁵ Kannila 1967, 62-63.

⁶⁶ "joissa annettiin erheellisiä tietoja ulkomaiden oloista tai jotka muuten voivat vahingoittaa maamme suhteita ulkovaltoihin, sekä tekemään opetusministeriölle esityksiä toimenpiteistä mahdollisten korjausten aikaansaamiseksi". Oppikirjojen tarkastustoimikunnan mietintö 1945, 2-3.

Toimikunta jätti mietintönsä jo kolmen kuukauden kuluttua, 22.3.1945. Se totesi oppikirjojen olleen yleensä tasapuolisia, mutta samalla katsoi, että joidenkin kirjoittajien henkilökohtainen kanta oli kohdittain antanut esitykselle subjektiivisen sävyn.

Toimikunta esitti, että opetusministeriö määräisi kouluhallituksen pikimmiten poistamaan kokonaan 28 nimetyn oppikirjan painokset käytöstä.⁶⁷ Mainitut teokset olivat seuraavia:

LUETTELO 3. Kouluissa käytöstä poistetuksi ehdotetut koulukirjat

Oppikirjat, joita ei enää ole kouluissa käytettävä

1. Historia:

Hainari-Laitakari: Historiaa kansakouluille II. KJG 1927.

Hainari-Laitakari: Kansakoulun historian oppikirja. KJG, 1943.

Harkola-Juva: Suomen historia lukioluokkia varten. 0, 1943.

Heporauta: Suomen kansan vaiheet muun maailman tapahtumien yhteydessä W.S.OY. 1944.

Juva-Merikoski-Salmela: Suomen historia moniopettajaisia kansakouluja varten. Otava-Valistus. 1943.

Juva-Merikoski-Salmela: Isänmaan historia. Otava-Valistus, 1944.

Lindeqvist: Uuden ajan historian oppikirja. WSOY, 1944.

Mantere-Sarva: Historian oppikirja kansakouluja varten. WSOY, 1944.

Sarva-Niemi: Historian oppikirja lukioluokkia varten II. Uusi ja uusin aika. WSOY, 1944.

2. Maantiede:

Aro-Rosberg-Poijärvi: Koulun maantieto. 0, 1943.

Auer-Merikoski: Maantieto kansakouluja varten. Valistus.

Hakalehto-Salmela: Isänmaa ja maailma. WSOY, 1944.

Hänninen: Kansakoulun maantieto ja kotiseutuoppi. Valistus.

Hänninen: Kansakoulun maantieto ja kotiseutuoppi yksiopettajaisia kouluja varten. Valistus.

Leiviskä: Suomen maantiede. WSOY, 1941.

Leiviskä: Koulun maantieto. WSOY 1944.

Leiviskä: Kauppa ja talousmaantieto. WSOY, 1943.

Leiviskä: Suppea talousmaantiede. WSOY, 1941.

Leiviskä: Kansakoulun maantieto. WSOY, 1941.

Leiviskä-Jussila: Uusi kansakoulun maantieto. WSOY, I.1943. II.1944.

Hänninen: Lyhyt talousmaantieto. Valistus.

Tolvanen: Kansakoulun maantieto. Otava, 1937.

⁶⁷ Blinnikka 1969, 87-88.

Väänänen-Arto: Suomen maantieto. Otava, 1937.

Suomenkieli:

Horma-Huntuvuori-Saarimaa: Kansakoulun lukukirja IV. WSOY, 1944.

Maamme kirja. Topeliuksen Maamme kirjan mukaelma. WSOY, 1944.

Noponen-Tarkaiainen: Työ ja isänmaa. Valistus, 1943.

Ollinen: Suomalaista kirjallisuutta, 1928.

Saksankieli:

Krämer-Katara: Deutsches Leben. WSOY, 1942.

Edelleen lueteltiin 'toistaiseksi hyväksytyt' oppikirjat sekä kaikki tarkistetut oppikirjat, joista useimpien seuraaviin painoksiin kehoitettiin tekemään esitettyjä korjauksia.

Oppikirjat käydään läpi oppiaineittain, suurimmat virheellisydet löytyvät historian oppikirjoista. Virheelliset kuvaukset koskivat mm. Suomen itsenäisyystaistelua, Tarton rauhaa ja sen seurauksia, Viron vapaustaistelua, Neuvostoliiton ja Suomen välisiä sotia, Neuvostoliiton kehitystä sekä Keski-Euroopan oloja.

Hainari-Laitakarin kaksi oppikirjaa varustettiin seuraavin kommentein:

Hainari-Laitakari: historiaa kansakouluille II. KJG, 1927.

siv. 32 Ison vihan kuvaus tarkist.

" 179 "Kommunistisen ohjelman mukaan lakkautettiin yksityinen omistusoikeus, tehtaat ja muut tuotantolaitokset otettiin valtion haltuun ja Venäjällä alkoi sekasorron ja hirveiden veritöiden aika, jonka kestäessä maan sivistynyt keskisääty on tuhottu." (poist.tai uudist.)

" 180 "Kansamme taso,laski kosketuksesta venäläisten sotilaiden kanssa." (poist.)

" 181 "Mutta Inkerin suomalaiset ja Vienen karjalaiset sensijaan jäivät vielä itsenäisyyttä vaille ja edelleen Venäjän valtaan." (poist.)

" 183 Suomi julistautui itsenäiseksi. "Saksalaisten painostuksesta täytyi ...jne. (Ei pidä paikkaansa.)

Kirjallisuusviitteet propagandistisia.

" 185 ".....vanhan Ruotsin vallan aikuisen lain mukaan asetettiin valtionhoitaja....." (Ei pidä paikkaansa.)

" 186 "Valtionhoitajan tehtävän uskoi eduskunta vapaussodan voittoa johtajalle, kenr. Kustaa M:lle"

(Ensin P.E.S. korkeimman vallan edust.)

Hainari -Laitakari: Kansakoulun historian oppikirja. 16.painos. KJG, 1943. 1. p. 1926.

- siv. 240 *Marxin opin heikkoja kohtia.*
Aiheetonta ja yksipuolista väittelyä. Pitäisi olla myös kapitalismin arvostelua, muuten esitys on puhdasta propagandaa. Tai ei kumpaakaan.
- " 247 1:n rivi alh.:
"Kansamme siveellinen taso laski tänä aikana suuresti noiden linnoitus- eli vallitöiden vaikutuksesta ja kosketuksesta venäläisten sotilaiden kanssa". (Loppuosa sisältää tarpeettoman letkautuksen. Yhtä paljon aleni siveellinen taso pitkäaikaisen sodan takia.)
- " 249 Kappale *Lähimmät heimokansamme maailmasodan jälkeen.*
"Mutta Inkerin suomalaiset ja Vienan karjalaiset sensijaan jäivät edelleen Venäjän valtaan. Heidän asemansa tuli entistä kurjemmaksi. Suomen rajan lähellä asuvia karkoitetiin kodeistaan ja kuljetettiin Siperiaan...." jne. poist.)
- " 251 "Saksalaisten painostuksesta täytyi venäläisen neuvostohallituksen , vaikka vastenmielisesti hyväksyä Suomen riippumattomuus...." (Ei pidä paikkaansa. Poist.)
- siv. 262 6.s rivi ylh.:
"Se kävi asevoimin toimeenpanemaan Suomessa neuvostohallitusjärjestelmää Venäjän mallin mukaan". (Ei pidä paikkaansa. Suomen punaisten suunnittelema valtiosääntö oli kansanvaltainen. Poist.)
- 10:s rivi:
".....saavutetun itsenäisyyden turvaamiseksi." (Parempi sanoa: venäläisen sotaväen karkoittamiseksi ja siten saavutetun itsenäisyyden lopulliseksi toteuttamiseksi.)
- " 254 *Länsivaltojen valtakamppailu* ja v. 1939 alkanut uusi maailmansota. (Harhaanjohtava otsikko.)
- " 255 "Ne koettivat saada Venäjän liittolaisekseen ja Saksan jälleen vihollisten ympäröimäksi....." (Harhaanjohtavasti sanottu.)
-
Puolan kanssa syntyi Danzigin omistamisesta riita, josta Englannin yllytyksen johdosta sukeutui sota." (Ei pidä paikkaansa. Poist.)
-
"Niin teki aluksi Jugoslaviakin. Mutta Englannin ja Yhdysvaltain yllyttämänä se nousi Saksaa vastaan." (Harhaanjohtavasti sanottu.)
- " 256 Luku: *Uusi maailmansota.* (Harjaanjohtava. Uudist.)
- " 257 Luku: *Itsenäisyytemme ensimmäisten vuosikymmenien vaikeuksia.* Harhaanjohtava. Poist.)
- " 258 "Voimistuessaan se alkoi mieliä menettämään Itämeren ja Suomenlahden rantamaita sekä Puolaa jälleen valtaansa, samoin Suomenlahden ja itäisen Itämeren herruutta, sekä käsiksi pääsyä Pohjois-Suomen, Ruotsin ja Norjan poikki hyviin satamiin Atlannin meren rannalla." (Väärin. Poist.)
".....miehitti sotavoimillaan nämä maat (Viro, Latvia ja Liettua), joissa pantiin voimaan kauhistuttava hirmuvaltius. Yksistään Virossa tuhottiin n. 60 000 aseetonta, syytöntä ihmistä." (Väärin. Poistetaan.)
Kappale: *Sodan syyt.* Yksipuolinen ja "uhitteleva". (uudist.)
Kappale: *Talvisota 1939-40.* (sanontoja tarkist.)
- " 260 " *Talvisodan myönteinen tulos.* (poist.)
- " 261 " *Vapaussodan kolmas vaihe ja Suur-Suomi.* (Kokonaan poist.)

- Loppuu sanoihin: "Suur-Suomi-ajatus näyttää olevan toteutumassa."
 " Loppusanat. (poist.)
 mm. "... valloituksemme turvaa maan, se on meiltä salassa."
 Korjattava seur.painos. Ei poisteta käytöstä.

Juvan-Merikosken-Salmelan *Isänmaan historiassa* toimikunta totesi olevan sivulla 272 paikkansa pitämättömän väitteen: "Bolsevikit lupasivat Itä-Karjalalle sisäisen itsenäisyyden, mutta eivät pitäneet sanaansa" ja seuraavalla sivulla kappaleen *Itä-Karjalan tulevaisuus* jne.⁶⁸

Maantieteen oppikirjoja jouduttiin uusimaan Suomen pinta-alaa ja rajoja koskevien kohtien osalta, liikennettä koskevien tietojen osalta, entisen Viipurin läänin osalta, Viron, Latvian, Liettuan ja Itä-Karjalan käsittely siirrettiin Neuvostoliiton yhteyteen ja niistä käytettiin nykyistä nimitystä jne.

Leiviskän Koulun maantieto -teoksen sivun 125 petiittikappale Neuvostoliiton kehittymisestä vaadittiin kirjoitettavaksi "uudelleen myönteiseen sävyyn".

Leiviskä: Koulun maantieto. WSOY, 1944.

siv.	7	Suomen pinta-ala korjataan.
"	7	Rajat tarkistettava.
"	7	Jäämeri pois.
"	8	Viipurin lahti, Suomenlahden saaret pois.
"	9	Jäämeren rannikko pois.
"	11	Kartakkeessa Suomen raja muutettava.
"	17	Salla tunturit pois.
"	18	Petsamon tunturit pois.
"	22	Laatokka, Nevajoki pois.
"	25	Kartakkeissa Suomen raja korjattava.
"	26-27	Samoin.
"	35	Samoin.
"	36	Samoin.
"	37	Viljelysmaan ja koko maan ha-pinta-ala muutettava.
"	38	Kartakkeet muutettava rajoiltaan.
"	44	Samoin.
"	46-47	Samoin.
"	47	Petsamo pois.
"	51	Rajat muutetaan kartakkeessa.
"	52	Saimaan kanava pois.
"	55-56	Suomen raja kartakkeessa muutetaan.
"	58	Viipurin tuomiokapituli korjattava.
"	70-73	Viipurin lääni tarkistettava.
"	83-84	Petsamo pois.
"	84	Kartakkeessa Suomen raja tarkistetaan

⁶⁸ Ibid., 88.

- " 84-97 Itä-Karjala, Kuolla ja Inkeri Venäjän yhteyteen. Lyhennettävä ja tarkistettava.
- " 119 Venäläistyttämislause pois.
- "120-25 Baltian maat Venäjän yhteyteen, lyhennettävä tarkistettava
- " 125 Petiittikappale Neuvostoliiton kehittymisestä on kirjoitettava uudelleen myönteiseen sävyyn.
- "126-27 Kartakkeissa Suomen raja tarkistetaan.
- " 126 Maininta viljelyksen heikkoudesta tarkistetaan.
- " 126 Maininta teollisuuden laajentamisesta muutettava.
- " 225 Suomen rajat karttakkeissa muutettava.
- "228-29 Samoin.
- "394-95 Suomen rajat karttakkeissa tarkistettava.
- " 399 Samoin.
- "396-97 Samoin.
- " 400 Itä-Karjalan kartta poistetaan.⁶⁹

Kieliopilliset poistot olivat niukempia. Joissakin lukukirjoissa oli sopimattomiksi katsottuja kappaleita ja runoja esim. *Pikku Elli, kolttatyttö Petsamosta, Valamo ja matkailijat* jne. Kyösti Vilkunan kertomuksen *Päivätyön päättyessä*, joka käsitteli Mikael Agricolan paluuta Moskovasta, katsottiin sisältävän aiheetonta Venäjään kohdistuvaa arvostelua.

Harvoista kieliopillisista oikaisuista mainittakoon Bruno Forssin *Tyska översättningsuppgifter* -teoksen korjaukset:

Bruno Forss: Tyska översättningsuppgifter. Helsingfors 1944.

Något för Ryssland förklenande innehåller denna räcka översättningsuppgifter inte. Men i de stycken (från sid.119 framåt), där det nutids Tyskland på ett eller annat sätt presenteras, sticker en viss nationalsocialistisk propaganda igenom. Minst provokatoriskt är det på sid. 128 f anförda utdraget ur ett "stort" tal av Hitler. Mera tveksam ställer man sig inför en del andra stycken, med vissa gliringar åt en del småstater, som införlivades med det "stor-tyska" riket under andra världskriget. Sid. 119 heter det på tal om Luxemburg:" ...Men i sin kärna har befolkningen förblivit tysk, ehuru den under landets skiftande historia glömt, att de egentligen hör till den tyska folkstammen."

Sid. 120 skrives om Elsass:"Das Elsass, ja, das war ganz etwas anders (als Lothringen), das sprach zu den Deutschen mit tausend geheimnisvollen Stimmen, das ist ihnen niemals innerlich verloren, auch nach dem Schreckensjahre 1918 nicht."⁷⁰

Laskennon kirjoista löytyi esimerkkejä Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta ja suojeluskunta- ja lottajärjestöistä; ko. kohdat ehdotettiin poistettaviksi.

Kirkkohistorian teoksista katsottiin olevan syytä tarkistaa, että Neuvostoliiton kreikkalaiskatolista kirkkoa koskevat tiedot olivat asiallisia. Saksan kielen oppikirjoissa oli kansallissosialistista vaihetta käsitteleviä tekstejä, ja laulukokoelmissa oli lauluja, joiden opettamista ei katsottu enää asialliseksi. Kouluhallitusta kehoitettiin antamaan asianomaisille opettajille ohjeita, ettei tämänkaltaisia lauluja otettaisi opetusohjelmiin.

⁶⁹ Oppikirjojen tarkastustoimikunnan ...1945, 21-22.

⁷⁰ Oppikirjojen tarkastustoimikunnan ...1945, 38.

Teoksiin sisältyvä isänmaallinen kaunokirjallisuus aiheutti monen oppikirjan muutosehdotukset. Sisällönanalyysilta ei tästä syystä välttynyt Horman-Huntuvuoren-Saarimaan *Kansakoulun lukukirja*. Sen sisällöstä oli poimittu s. 15 Kailaan runo *Rajalla*, s. 155 Jylhän runo *Rajan poikki*, s. 158 Eino Leinon runo *Karjalan Kannas*, s. 159 Jylhän runo *Päin Äänisjärveä, Vienanmerta* ja s.160 Pimiän runo *Laatokka*. Näin peräkkäin aseteltuina runot antavat sisällölle toimikunnan mielestä hyökkävän sävyn, minkä vuoksi oli parasta, että teoksen tätä osaa ei tässä muodossa käytettäisi enää oppikirjana.

Toimikunnan puheenjohtaja Poijärvi joutui puuttumaan myös kahteen omaan teokseensa:

Aro-Rosberg-Pojjärvi: Koulun maantieto. O, 1943.

1. Itä-Karjala on esitettävä Neuvostoliiton yhteydessä.
 siv. 60 Sivistysoloja ovat vallanpitäjät "yrittäneet kohentaa" perustamalla erilaisia kouluja ja työläisteknikumeja. pro "kohentaneet". ibid. Valtiollisesti - "ovat muodostaneet" pro "muodostavat"
 " Äänislinna (ent. Petroskoi) pro Petroskoi.
2. Venäjä
 siv. 81 Poistettava lause: "Hallituksen päämäärä on köyhälistön diktatuurin muodostaminen." Ibid Tarkastettava Neuvostoliiton Euroopan puoleiset valtiot. Pois Saksan valloitukset v. 1941.
 " 83 Uskonto ja kansanvalistus - kappale korjattava.
 " 84 Tehdasteollisuus ja kotiteollisuus tarkistettava. Samoin rautatiet ja maantiet.
 " 87 Lisättävä Stalingrad.
 " 90-95 Viro, Latvia ja Liettua käsiteltävä Neuvostoliiton yhteydessä.

Auer-Pojjärvi: Suomen maantieto. O, 1937.

- siv. 169 Suomen ulkomaankaupan kokonaisvaihto: Venäjä otettava huomioon
- " 170 Kauppatuttava: Venäjä mukaan.
- " 171 Tuonti- ja vientisatamat: Viipuri-Uuras pois.
- " 172 Suomen kulttuuriyhteyden viriäminen Venäjälle päin huomioitava.
- " 175 Toteamus Suomen ehdottomasti kuulumisesta länsimaiseen kulttuuripiiriin on syytä tarkistaa.
- " 177 "Venäjä on kautta aikojen pyrkinyt meren yhteyteen" - kappaleessa on syytä lieventää väitettä Venäjän ekspansiopaineesta Pohjois-Euroopassa. Samoin on syytä tarkistaa esitystä Venäjän väestön lisääntymisestä aiheutuvaa liika-asutusilmiötä ja sen aiheuttamaa kiihtyvää pyrkimystä merelle.⁷¹

Opetusministeriö hyväksyi toimikunnan esittämät muutokset ja ehdotukset ja kirjoihin tehtiin ko. poistot ja muutokset. Uusia painoksia ei saatu heti markkinoille ja kouluille annettiin ohjeet entisten laitosten käsittelystä. Lukuvuonna 1944-45 kouluissa olleet muistavat, miten he saivat määräyksen

⁷¹ Oppikirjojen tarkastustoimikunnan ..., 1945,17 - 18.

tuoda mukanaan liimapaperia, jolla opettajan johdolla kirjoista viivattiin yli ko. kohdat, peitettiin kappaleita ikkunaliimapaperilla, liimattiin sivuja yhteen ja leikeltiin sopimattomia kuvia ja kohtia.⁷²

Kouluissa yritettiin elvyttää myös venäjän kielen opiskelua, mutta esteenä oli opettajien puute. Asiaa käsitellyt komitea esitti pikakurssia, joka olisi kestänyt helluntaista juhannukseen.

4.10 Kielletyt kartat

Valvontakomissio poistui maasta 25.-26.9.1947. Poistuttuaan se jätti itsekontrollin näkymättömät seinät ja menetelmät, joille rakentui ns. itesesensuurin käytäntö. Tätä kuvaa esim. luovutettuja alueita käsittelevien karttojen kohtalo. Niiden julkinen käyttökielto ulottui vuoteen 1989, jolloin virallisesti kumottiin kyseisten karttojen monistus- ja kopiointirajoitukset valtionearkistossa, sota-arkistossa ja tieteellisissä kirjastoissa, mm. kansalliskirjastossa.⁷³ Se lienee työtapaturma ja eräänlainen ennätys.

Valvontakomission suhde Neuvostoliittoon ja luovutettuja alueita käsitteleviin karttalehtiin oli yksiselitteinen ja ylireagoiva. 12. huhtikuuta 1945 maanmittaushallitus antoi määräyksen poistaa ja luovuttaa Liittoutuneiden Valvontakomissiolle kaikki ko. karttojen painokset, ilmakuvat ja ilmakuvakartat. Pyyntönsä kohteina olivat kirjastot, arkistot ja muut vastaavat laitokset.

MAANMITTAUSHALLITUS

Jäljennös.

Helsingissä

12 p:nä huhtikuuta 1945

Opetusministeriölle.

N:o 1152/1876.

Viite: Aloite.

Asia: Neuvostoliiton aluetta koskevan kartaston luovutus.

Maanmittaushallituksen saatua tehtäväkseen luovuttaa Liittoutuneiden Valvontakomissioille valtakunnan rajan takaisesta Neuvostoliiton aluetta koskevasta kartastosta

⁷² Sukupolvensa sensurointikokemuksista kertoo mm. Rinne 1989.

⁷³ Syrjö 1990, 246-261.

taan mm. karttojen painokset, eräitä poikkeuksia lukuunottamatta, sekä ilmakuvakartat ja ilmakuvat, mukaan luetuna sekin aineisto, jonka maanmittaushallitus on luovuttanut arkistoille tai muille laitoksille, pyytää maanmittaushallitus kunnioittaen Opetusministeriötä viimeistään kuluvan huhtikuun 25 päivään mennessä palauttamaan maanmittaushallitukselle kaiken edellämainitun aineiston huomioonottaen myös Opetusministeriön alaisille laitoksille mahdollisesti luovutetut kappaleet.

Luovutus koskee 1:500 000- mittakaavaisia ja sitä suurempikaavaisia Neuvostoliiton alueelta laadittuja maanmittaushallituksesta ostettuja tai vapaakappaleina saatuja karttoja, ilmakuvakarttoja ja ilmakuvia, myös sellaisia lehtiä, joiden käsittämästä alueesta vain osakin on Neuvostoliiton aluetta. Poikkeuksen muodostavat kaikki tilus- eli jakokartat, Suomen karttakirja 1:400 000, Suomen yleiskartan 1:400 000 lehti D4, yleiskartan lehdistä kokoonpannut seinäkartat sekä Suomen tiekartan 1:200 000 lehti N:o 2, joita ei tarvitse luovuttaa vaikkakin niiden käsittämästä alueesta osa kuuluu Neuvostoliittoon.

Luovutettavasta aineistosta pyydetään liittämään oheen luettelo neljänä kappaleena.

Mikäli luovutettava aineisto käsittää useampia eri pakkauksia, tulisi luettelosta käydä selville, mitä aineistoa kukin eri pakkaus sisältää.

Pääjohtaja Väinö Ahla.

Yli-insinööri Mauno Kajamaa.
Jäljennöksen oikeaksi todistaa, Helsingissä opetusministeriössä huhtikuun 16 päivänä 1945.

Kirjaaja Elsa Anttinen
Elsa Anttinen

Suomesta Neuvostoliittoon luovutettiin valvontakomission käskyn perusteella 15 780 735 karttalehteä. Edelleen luovutus sisälsi 305 531 valojäljennöstä kartasta, 41 321 kopiovedosta, 2 596 painolevyä ja 95 464 negatiivia.⁷⁴

⁷⁴ Syrjö 1990, 246-261.

Karttojen käyttäminen tutkimuksessa tai julkaisuissa oli kielletty vuoteen 1989 saakka, mikä aiheutti runsaasti ongelmia tutkijoille ja arkistoväelle.

Muutos virallisessa suhtautumisessa tuli vasta helmikuun 22. päivänä 1989, jolloin puolustusministeriö kumosi entiset päätöksensä karttojen ja ilmakuviin julkaisemisesta. Tämä merkitsi käytännössä, että kyseinen karttamateriaali on julkista, samoin sen kopioiminen ja julkaiseminen oli luvallista.

Sota-arkiston johtajana toiminut Veli-Matti Syrjö on todennut karttojen kohtalon olleen epämääräinen monessakin suhteessa; karttojen käyttökelpoisuus oli Neuvostoliitossa olematon, ja niitä jäi vielä runsaasti Suomeen taktisiakin tarpeita silmälläpitäen:

Maksanee kuitenkin vaivaa pohtia, miksi tarina yleensä syntyi ja miksi juuri tässä muodossa. Alun alkaenhan oli kyse Liittoutuneiden Valvontakomission määräyksestä, jonka motiiveja sopii ainoastaan arvailla, sehän ei pitänyt tapanaan perustella vaatimuksiaan. Neuvostoliiton kiinnostus haltuunsa saamansa alueen karttoihin näkyy jo vuonna 1940. Se on kaikin puolin luonnollista ja ymmärrettävää, sillä venäläisiä karttoja tuolta alueelta ei juurikaan ollut olemassa, ja muut olivat tsaarivallan ajalta ja siten vanhentuneita.

Toisaalta olisi luullut, mikäli kyse olisi ollut pelkästään uuden valtioalueen maantieteen selvittämisestä, että Neuvostoliitolle olisi riittänyt, että se olisi saanut haltuunsa alkuperäiset kartat ja niiden pohja-aineiston. Latinalaisilla kirjaimilla nimistettynä ja suomenkielisin selityksin varustettuna suomalainen karttamateriaali ei sellaisenaan ollut käyttökelpoista Neuvostoliiton tarpeisiin.

Kaikesta päätellen valvontakomission tavoite olikin sotilaallinen ja liittyi sen yleiseen tehtäväkenttään. Sehän oli asetettu valvomaan, että Suomi tunnontarkasti noudattaisi välirauhansopimuksen määräyksiä. Koska Neuvostoliitossa tunnettiin syvää epäluuloa Suomea ja sen armeijaa kohtaan, valvontakomissio pyrki kaikin mahdollisin tavoin varmistamaan, ettei armeijalla olisi minkäänlaisia mahdollisuuksia sotilaalliseen toimintaan sitä vastaan. Tätä tarkoitusta palveli mm pikkutarkasti valvottu armeijan miesluvun supistaminen, aseitten ja muun materiaalin keskittäminen harvoihin keskusvarikkoihin, jokaisessa armeijassa normaalien liikekannallepanovalmistelujen kieltäminen jne. Tähän liittyy myös pyrkimys takavarikoida Suomelta kaikki sellainen karttamateriaali, joka olisi tehnyt sille mahdolliseksi hyökkäyksen Neuvostoliittoon.⁷⁵

Syrjö kuvaa karttojen osalta toimintakulttuurin eroa verrattuna kirjallisuuteen. Kun käskyt olivat valvontakomission omia, niistä saattoi joustaa. Moskovan käskyistä ei joustettu, eikä niitä tarvinnut perustella.

Vaikka Neuvostoliittoon kuskattiin liki neljäkymmentä rautatievaununlastillista karttoja, yli 16 miljoonaa karttalehteä, jäi niitä silti Suomeenkin. On uskottavaa, että neuvostoliittolaiset upseerit olivat tästä yhtä tietoisia kuin suomalaisetkin. Silti he olivat vaatimuksissaan tiukkoja ja toteuttivat karttaluovutukset ankarasti. Tämä saattaa viitata siihen, että määräys oli kenties tullut korkeammalta taholta, suoraan Moskovasta. Eräitä kertoja valvontakomissio kieltäytyi ottamasta kantaa merkittäviin kysymyksiin välittömästi. Suomalaisen osapuolen käsityksen mukaan tällöin kysyttiin Moskovasta, miten asia pitää hoitaa ja vastaus annettiin Moskovan ratkaisun mukaisesti. Nämä päätökset olivat lisäksi niitä, joista ei joustettu lainkaan. Omien päätöstensä kohdalla komissio saattoi joskus joustaa.⁷⁶

⁷⁵ Ibid., 258-259.

⁷⁶ Ibid., 259.

Kokonaisuutena karttojen poistaminen oli tyyppillistä klassista sensuuria. Sen pitkäaikainen voimassaolo vastaa läsnäolevan sensuurin ajatusta, jota Neuvostoliitto sovelsi sisäisesti ja hallitsemisissaan maissa. Karttojen strateginen merkitys oli luonnollisesti suurempi kuin kirjallisuuden.

5 KIRJASTOISTA POISTETTUIJEN TEOSTEN ARVIOINTIA

5.1 Arvostelevan kirjaluettelon auktoriteetti

Margaret Stieg käyttää valmistelevan tai esisensuurin käsitettä (precensorship) ajasta, jolloin muokataan tietyllä poliittiselle kaudelle sopeata kulttuuria.⁷⁷ Tällaiseksi vaiheeksi voi kuvata mm. kirjastojen kirjalaintaan vaikuttamista. Suomessa Arvosteleva kirjaluettelu (AKL) toimi 1980-luvulle saakka etenkin maaseutukirjastojen kirjalainannan ohjaajana ja auktoriteettina. Arvostelevaa kirjaluetteloa ylläpiti valtion kirjastotoimisto ja sen arvostelija-portinvartijoina toimivat aikansa keskeiset kriitikot, 1930- ja 1940-luvulla mm. Ilmari Havu ja Arvi Korhonen.

AKL:n merkitystä voidaan kuvata osana julkaisu-, lukemis- ja valintajärjestelmää. Se oli osa 'oppinutta dialogia' ja kirjallisen sivistyneistön lukemisstrategiaa, jolla esilukijat portinvartijoina välittivät ohjeita ja asenteita lukijoilleen.⁷⁸ Arvosteleva kirjaluettelu

⁷⁷ Stieg 1992, 1. Vastaavaa jaotusta on käytetty myös tämän tutkimuksen luvussa 2.3.1 Sensuurin lajit. Ks. myös Smejkalova 1998, 106-116.

⁷⁸ Järvelin referoi tarkastaja Vilho Siven mielipidettä, jossa tämä katsoi johtokunnan vastaavan viime kädessä kirjalainnasta, ja sen piti turvautua tarkastajan apuun suurempien erien

aloitti toimintansa nousevan kansallisen itsetunnon ja kirjatutannon teollistumisen aikaan. Luetteloa julkaisivat Kansanvalistusseura, vuodesta 1912 Suomen kirjastoseura ja vuodesta 1922 valtion kirjastotoimisto. Sen funktiona oli kirjavalinnan käytännön apuneuvona toimiminen, koska kirjastonhoitajat olivat enimmäkseen sivutoimisia. Samoin kirjavalintaan osallistuvien johtokuntien jäsenten asiantuntemusta epäiltiin puutteelliseksi.⁷⁹ Luettelon auktoriteettimerkitystä kuvaa, että vuodesta 1922 lähtien kirjastojen kirjahankinnat tarkistettiin jälkepäin; valtionapu saatettiin evätä joiltakin sopimattomilta teoksilta, joiden sopivuus olisi pitänyt tarkistaa luettelosta.⁸⁰

AKL:n kirjallisuuspoliittinen linja oli 1930- ja 1940-luvulla muutamalla sanalla: tiedonhakuinen suhteessa Neuvostoliittoon ja Saksaan ja asenteessaan usein avoimen kansallismielinen ja saksalaismyönteinen. Sen Neuvostoliiton-vastaisuus oli vastaavasti yhtä avointa ja peittelemätöntä. Silti kirjaluetelo pyrki rajaamaan pois äärimmäisen kansallissosialistisen ja sosialistisen kirjallisuuden kirjastoista eikä poliittista tendenssi- tai kiihotuskirjallisuutta suositeltu.

Arvostelevan kirjaluettelon kanta useimpiin tutkimuksen kohteena oleviin teoksiin oli lämpimän suosittelu. Teoksen kerronnalliset kömpelyydet saattoi usein korvata sen totuudellisuus ja informatiivisuus. AKL korosti usein juuri niiden teosten merkitystä, jotka toivat uutta tietoa 'bolshevismista' ja siten työskentelivät sitä vastaan.

Heikki Luostarinen on epäillyt 1930- ja 1940-luvun kirjallisuuden yleistä tiedollista merkitystä:

On vähän vaikea sanoa, kuinka paljon se antoi varsinaisesti tietoa Neuvostoliitosta, siitähän suuri osa oli melko voimakkaasti asenteellista ja poliittista ja sellaisella kirjoittajilla, jotka halusivat kertoa talouselämän tarpeisiin liittyviä asioita tai politiikkaa, maanpuolustukseen liittyviä asioita, oli vaikeuksia saada omia kirjojaan ulos.⁸²

Käytännössä teosten arviointi keskittyi muutamalle henkilölle, joista näkyvimmit olivat nimimerkit A. Kn.⁸³ ja I. H-u. Tohtori Arvi Korhonen toimi mm. Yleisen historian professorina vuodesta 1940. Korhonen on harjoittanut tutkimusta mm. sodanedellisessä Pietarissa ja Baltiassa, Ruotsissa, Puolassa, Itävallassa ja Saksassa. Hänen julkaisutoimintaansa kuuluvat mm. *Vallankumouksellisesta ja historiallisesta katsomustavasta* (1922), *Materialistinen historiankäsitys* (1922), *Suomen itärajan syntyhistoriaa* (1938), jne. Hänen laajaan avustajantoimeensa kuuluivat mm. Historiallinen aikakauskirja, Valvoja, Aika, Valvoja-Aika, Ylioppilaslehti, Suomalainen

hankinnassa. Sive korosti Arvostelevan kirjaluettelon merkitystä, vaikka totesi, ettei se ollut vielä saavuttanut sille kuuluvaa asemaa kirjavalinnassa. Järvelin 1998, 248.

⁷⁹ Eskola 1991, 97.

⁸⁰ Eskola 1991, 97-98.

⁸¹ Tarkistukset ja niiden sanktiot olivat todellisia. Järvelin kertoo esimerkkejä Kuopion läänistä kantakirjastojen kirjavalinnan jatkuvasta arvioinnista (hyvä - verraten hyvä - kohtalaisen hyvä jne.) Jopa Helle Kannila puuttui vuonna 1933 Lapinlahden valtionapuhakemuksen käsittelyssä kantakirjaston hakintapolitiikkaan, mistä hän huomautti tarkastajaa kirjeellään. Kannilan mielestä kirjastoon oli hankittu liian vähäarvoista kirjallisuutta, jonka sitomis- ym. -kustannukset aiheuttivat liiaksi kuluja. Tämä oli myös suora moite tarkastajalle, joka ei ollut huomioinut asiaa. Järvelin 1988, 225.

⁸² Luostarinen 1994.

⁸³ A. Kn-nimimerkkiä ovat käyttäneet Arvi Korhonen ja Aulis Könönen, Kouvolan sanomien toimittaja.

Suomi, Kansanvalistus ja Kirjastolehti, Suomen Sotilas, Hakkapeliitta, Helsingin sanomat, Iltalehti, Uusi Suomi, Uusi Aura, Kaleva, Kaiku ym.⁸⁴

Useimmat tämän tutkimuksen kohteena olevista teoksista ovat Korhosen arvioimia. Hänen kantansa on poikkeuksellisen selkeä ja isänmaallinen. Moniin arviointeihin on lisätty selkeä toimintaohje: "Kirjastoihin!" tai "Kaikkiin kirjastoihin!" Kuten todettiin, kirjastojen oli syytä suhtautua suosituksiin vakavasti, koska valinnat varmistivat kokoelman valtionavun.

Aniharvoin AKL:n kriitikot horjuivat kannassaan. Esimerkiksi Kadettien satayksi sotamuistelmaa *Korutonta kertomaa* (WS 1940) arvioitiin lyhyesti: "Se antaa hyvän läpileikkauksen koko sodasta, sellaisena kuin se näkyi ja tuntui tulilinjoilla elettyinä. Teosta kannattaa suositella kaikkiin kirjastoihin."⁸⁵

I. H-u. -nimimerkkiä käyttänyt professori Ilmari Havu toimi mm. Laatokan päätoimittajana, kustannusosakeyhtiö Otavan palveluksessa 1924-65, Suomen kirjallisuudentutkijain seuran puheenjohtajana 1932-33, Kansanvalistusseuran valtuuskunnassa 1951-65. Hän julkaisi mm. väitöskirjan Pietari Päivärinnasta 1921, tutkimukset Kauppiis-Heikistä 1925 ja Juhani Ahosta 1929. Hän toimi myöhemmin lukuisissa Otavan tietokirjahankkeissa. Havu sai professorin arvonimen 1965.⁸⁶

Arvostelevaa kirjaluetteloa tutkinut Eija Eskola on arvioinut Helle Kannilan ottaneen poliittisiin näkökohtiin usein kirjastoammatillisen lähtökohdan: kirjastojen tuli säilyä puolueettomina ja eturistiriitojen ulkopuolella.⁸⁷ Kun Kannila arvosteli Hanns Heinz Ewersin teosta *Horst Wessel* (1932), hän korosti intohimoja kuohuttavan teoksen kohdalla varovaisuuden noudattamista. Myös kansallissosialismin kritiikkiin tuli AKL:n arvostelijoiden mukaan suhtautua varauksella. Philip Gibbsin kansallissosialismia arvosteleva teos *Sitten tulee Hitler ...* (1934) sai Ilmari Havun varovaisen suosituksen: "kirjastonhoitajien harkintaan jää, missä määrin tällaisia määrättyä poliittista suuntaa ajavia kaunokirjallisia teoksia on kirjastoihin hankittava".

Arvi Korhosen mukaan eräät poliittiset teokset olisi pitänyt jättää kokonaan suomentamatta. Tällainen oli mm. Robert Neumannin *Nainen joka kirkui* (1939), joka Korhosen mukaan parodioi Unkarin vapaustaistelua ja sen johtajaa Kossuthia. Myös Egon Erwin Kischin teos *Valittua reportaashia* (1937) sai Lauri Pohjanpään tuomion: Kiilan kustantamaa teosta ei olisi pitänyt suomentaa lainkaan eikä missään tapauksessa hankkia kirjastoihin. Pohjanpää piti kirjastoihin soveltumattomana myös Upton Sinclairin romaania *Taistelu Madridista* (1937).⁸⁸ Ilmari Havu arvosteli vuosina 1935-1937 Jaroslav Hasekin**Kunnon sotamies Shvejkin seikkailut maailmansodassa* -romaanin "senlaatuiseksi tendenssikirjallisuudeksi, jonka paikka ei ole yleisessä kirjastossa".^{89 90}

⁸⁴ Helsingin yliopisto. Opettajat ja virkamiehet vuodesta 1828. Täydennys vuoden 1938 loppun. Hki 1940, 409-410.

⁸⁵ A.Kn. AKL 1940.

⁸⁶ Suuri kansalaishakemisto I. 1966, s. 332.

⁸⁷ Eskola 1991, 88.

⁸⁸ Eskola 1991, 88-89.

⁸⁹ Eskola 1991, 89.

⁹⁰ Nämä suositukset eivät olleet ajasta poikkeavia. 1930-luku oli poikkeuslakeineen ja asetuksineen vilkasta painokannetuomioiden aikaa. Erkki Vala sai toisen painokanteensa julkaistuaan 1935 otteita manitusta Hasekin* romaanista. Vala sovitti tuomion sakoilla. Savupirttimieliala ilmeni myös käännöskirjallisuudessa. Mika Waltari torjui suomalaisessa Suomessa 1933:2 uuden eurooppalaisen kirjallisuuden, koska se oli epäsiiveellistä, myrkyttävää, repivää ja kumouksellista. Samoilla linjoilla oli Kirjailijaliiton puheenjohtaja

Neuvostokirjallisuutta ei AKL:ssa arvioitu, koska sitä ei ollut kustannettukaan. Poikkeuksina olivat mm. Nikolai Ognjevin *Kostja Rjabtsevin päiväkirja* (1930) ja Vladimir Semitjovin lastenkirja *Avaruuslaiva* (1938).⁹¹

Eskola kuvaa, ettei kirjanvalitsijoiden keskeisiä valintaperusteita näyttänyt olleen, mistä maasta teos oli lähtöisin, vaan sen kulttuurinen soveltuvuus yleisten kirjastojen kokoelmiin. Suomalaista kulttuuritraditiota tukevaa aineistoa löydettiin kirjastoihin ennen toista maailmansotaa pohjoismaista, Iso-Britanniasta, Yhdysvalloista, ei niinkään Saksasta, Ranskasta tai Venäjältä.⁹² Olli Jalonen on kuvannut Suomen irrottautuneen vuosina 1923-1943 selvästi Neuvostoliitosta, jonkin verran Ruotsista ja Saksasta ja suuntautuneen Yhdysvaltoihin ja Iso-Britanniaan.⁹³ Kirjastohankinnoissa näkyy selvästi irrottautuminen saksalaisesta kulttuurista ja suuntautuminen angloamerikkalaiseen. Tämän rinnalla ruotsalaisen kirjallisuuden hankinta oli edelleen voimakasta.

Eskola nimittää Arvostelevaa kirjaluetteloa lopulta "moralistin käsikirjaksi". Kirjojen aihepiireillä oli arvioinneissa keskeinen osa. Sopimatonta oli mm. kaikki alkoholiin, seksiin ja jumalanpilkkiaan viittaava. Kodin ja luterilaisen kirkon arvomaailma oli lehdelle pyhä.⁹⁴ Samaan asennekokoelmaan voi liittää myös itseriittoisen kansallishengen ja kansallistetut ennakkoluulot.

AKL esitti vuosina 1939-1941 toistakymmentä teosta, joita ei katsottu sopiviksi sodan kuvauksiksi.

Sellaisia olivat Armas J. Pullan teokset *Ja pöh! Sanoi sotamies Ryhmy Jees, punamultaa! Sanoi kersantti Ryhmy, Ole viisaasti höperö! Sanoi vääpeli Ryhmy*, jotka leikittelivät sopimattomasti vakavalla asialla. Silti kirjastoihin hankittiin niitä runsaasti suosion ja kysynnän lakien mukaan.

Myös Kaisa Meren teos *Sotavaimo*, Kalervo Reposen *Korpraaliluutnantti touhuilee kotirintamalla ja linjoillakin* antoivat arvostelijan mukaan mahdollisesti "väärän kuvan kotijoukoista". Viljo Sarajan *Lunastettu maa* ei saanut AKL:lta hyväksyntää sen liiallisen synkkyuden ja masentavan mielialan vuoksi. Myös liiallinen seikkailumieliala, jota edustivat Jalo Veikko Vainion *Metsäsissejä* sekä Kalervo Reposen *Kaukjärven huimat sissit* edustivat pikemminkin lapsellista uhottelua kuin isänmaallisuutta.⁹⁵

Arvostelijat vaativat teoksilta todentuntua ja realismia. Ulkomaisten kirjoittajien kuvaukset tuomittiin lähes säännöllisesti. Gunnar Johanssonin *Tahdomme elää* ja suomenruotsalaisen Håkan Mörnen *Kunnian latu* eivät innostaneet AKL:n arvioitsijoita. Teokset leimattiin talvisodassa vierailleiden ruotsalaisturistien kirjoituksiksi, joita ei

Eino Railo, joka 16.2.1935 torjui anglosaksisen kirjallisuuden: "Pois ulkomainen kirjallinen rihkama Suomen julkisesta elämästä - kansallinen omavaraisuus kunniaan". Kirjailijaliitto hyväksyi yksimielisesti ponnit ja velvoitti johtokunnan painostamaan kustantajia.

1930-luvulla ei suomennettu lainkaan Joycea, Woolfia, Huxleya, Hemingwayta, Faulkneria, Proustia, Malraux'ta, Kafkaa, Brechtiä, Nexötä, Sandemosea tai Falkbergetiä. Pääteosten sijasta suomennettiin toissijaista kirjallisuutta mm. Dreiserilta, O'Neillilta, Gideltä, Th. Mannilta ja Gorkilta. Aloitettuja käännöksiä jätettiin kesken, esim. Rollandin *Lumottu sielu* ja Tamsaaren *Totuus ja oikeus*. Runovalikoimia ei ilmestynyt mm. Whitmanilta, Poundilta, Eliotilta, Lorcalta tai Majakovskilta. Maailmandramatiikkaa ei painettu käytännössä lainkaan. Tiedot perustuvat Raoul Palmgrenin julkaisemattomaan, auktorisoimattomaan luentokäsikirjoitukseen; Palmgren 1972.

⁹¹ Eskola 1991, 89.

⁹² Eskola 1991, 113.

⁹³ Jalonen 1985, 141-143

⁹⁴ Eskola 1991 98.

⁹⁵ Peltola 1998, 62.

voitu pitää todenperäisinä. Samoin unkarilaisen Istv'an Ráczin talvisotakuvauksia *Olin Suomessa 1940* ei arvostettu korkealle. Talvisota koettiin kansalliseksi voimannäytteeksi eikä ulkomaisten vapaaehtoisten osuutta taistelussa haluttu korostaa.⁹⁶

AKL:n ohjeet vaikuttivat mm. edellisten teosten osalta selvästi. Esim. Lappeenrannassa suurin osa näistä teoksista jätettiin hankkimatta.

TAULUKKO 3. AKL:n torjumien teosten hankinta kolmessa kirjastossa⁹⁷

Teos	Jyväskylä	Lappeenranta	Kuusankoski	Poistoja maassa
Pulla: Ja pöh	X	X	X	131
Pulla: Jeos punamultaa	X		X	117
Pulla: Ole viisaasti	X		X	85
Meri: Sotavaimo	X	X		2
Reponen: Korpraaliluutnantti	X	X		8
Saraja: Lunastettu maa	X		X	159
Vainio: Metsäsissejä	X		X	77
Reponen: Kaujärven huimat	X		X	40
Johansson: Tahdomme elää	X	X	X	33
Mörne: Kunnian latu	X	X	X	39
Rácz: Olin Suomessa 1940	X	X	X	8

Alussa kuvattiin etäisenä paralleelina kolmannen valtakunnan kirjastopolitiikkaa ja ns. valkoisia luetteloita. AKL toimi hieman liberaalimpana 'valkoisena luettelona', jonka ohjeet sodan jälkeen kääntyivät pääläelleen. Mikkelin piirin kirjastotarkastaja käytti Arvostelevaa kirjaluetteloa normatiivisena oppaana: "Jos Arvosteleva luettelo sanoo "puoltaa paikkaansa erinomaisena n-olojen kuvauksena kaikissa kirjastoissa", - niin armotta pois."⁹⁸

Kuva ei ole kuitenkaan mustavalkoinen; kirjastot toteuttivat runsaasti omia valintojaan asiakaskunnan ja kysynnän mukaan. Tietokirjallisuudella ei ollut sota-aikana rauhanaikaiseen tilanteeseen verrattavaa kysyntää ja sotavuosina esim. Jyväskylässä tietokirjallisuuden osuus hankinnoista oli pienimmillään. Kaunokirjallisuuden nousuun vaikutti halu tarjota viihdyttävää ajanvietettä epävarmoissa oloissa eläville kansalaisille.⁹⁹

Sotakirjallisuuden tuli puolestaan olla innostavaa ja luoda uskoa isänmaahan. Raakoja tai tyylittömiä rintamakuvauksia kirjastoihin ei suositeltu.

On selvää, että edellä esiteltyt AKL-esimerkit eivät kuvaa neutraalia tai epäpoliittista kirjastopolitiikkaa, vaan kirjastolaitoksen isänmaallista poliittista tietoisuutta ja värityneisyyttä. Se ei myöskään merkitse, että kirjastonhoitajat olisivat olleet virkamiehinä tai yksityishenkilöinä tämän linjan takana valitessaan tai poistaessaan teoksia.

⁹⁶ Peltola 1998, 62 – 63.

⁹⁷ Peltola 1998, 63.

⁹⁸ Sit. Peltola 1998, 51.

⁹⁹ Peltola 1998, 60.

Sven Hirnin mukaan poliittinen sensuuri ei ole lopulta kirjastojen asia, sillä jo kustantajat tekevät valintoja ja karsintaa. Kirjastot ovat vain osa kulttuurista sääntelyä:

On totta kai todettava, että se tieto, ne kirjat, jotka julkaistiin meillä ennen sotaa ja eritoten sodan aikana, olivat jossakin määrin yksipuolisesti väritettyjä. Toisaalta nyt voidaan sanoa myös tänä päivänä, että nämä kirjat nähtiin, tulkittiin hyvin paljastavina Neuvostoliiton sisäisistä olosuhteista. Nehän ovat monessa tapauksessa osoittautuneet olevan tänä päivänä täyttä totta, karmeaa totuutta.

Nämä yleiset näkökulmat ailahtelevat ja sitten kirjastot joutuvat jollain tavoin keikkumaan tässä aallokossa ja sitten pitää yrittää jotenkin järkevästi sopeutua tilanteisiin.

Näkisin, että ennen kaikkea se oli jonkinnäköinen vastareaktio tälle pitkälle sotakauden tilanteelle. Se tilanne, joka oli ollut yhdessä laidassa niin sitten se viisari heilahti sinne toiseen laitaan ja sikäli tällä on niinkuin tällaisia syvällisempiäkin selityksiä.

Kirjastot eivät sinänsä sille tietenkään mahtaneet mitään, oli se sitten vastenmielistä tai mieluisaa, mutta pakko se oli.¹⁰⁰

Kirjavalintakeskusteluja ei ole kovin yleisesti kirjattu lautakuntien pöytäkirjoihin. Kuusankosken kaupunginkirjaston lautakunnassa eräs johtokunnan jäsen arvosteli kirjaston kirjavalintaa. Hänen mukaansa talvi- ja jatkosotaa käsittelevät teokset olivat kirjastossa yllidustettuina eikä niitä olisi saanut antaa lainaksi esim. herkälle nuorisolle. Työläiskunnassa ei hänen mukaansa ollut soveliasta edistää ”ihanteellista isänmaallisuutta”, joten mm. Runebergin teokset olisi ollut syytä jättää hankkimatta kirjastoon. Käydyn keskustelun jälkeen lautakunta puolusti kuitenkin monipuolista kirjakokoelmaa.¹⁰¹

Arvostelevan kirjaluettelon poliittisuus on kokonaisuutena ohjannut ja mukaillut kirjastojen kansallista roolittamista. Kirsi Peltola nimittää kirjavalinnan tukeneen kansakunnan eheyttämistä itsenäistymistä seuranneina vuosikymmeninä ja tukeneen Suomen ulkopolitiikkaa sota-aikana ja sitä seuranneina vuosina. Myöhemmin kirjastot tukivat, eivät enää vanhan arvomaailman säilymistä, vaan uuden moniarvoisemman maailmankuvan omaksumista.¹⁰²

5.2 Poistettujen¹⁰³ teosten kokonaiskuva

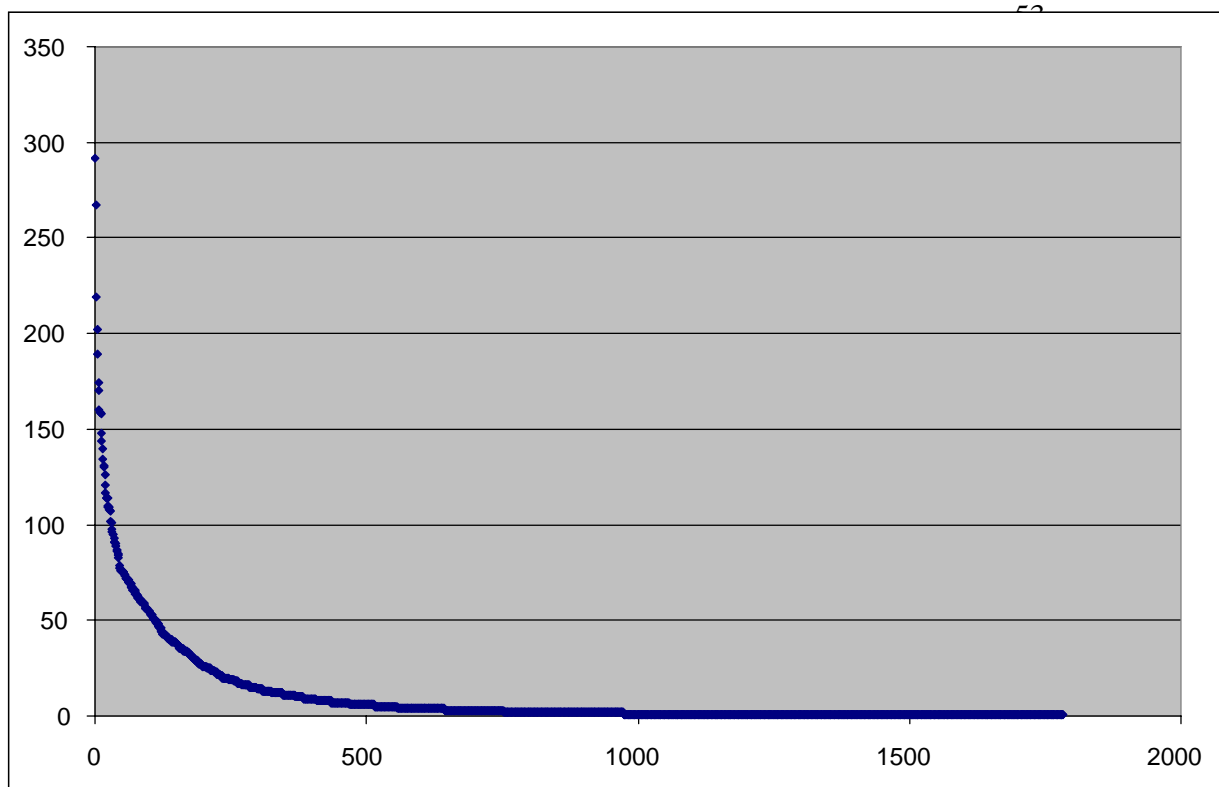
Yleisistä kirjastoista poistettiin 1944-46 kaikkiaan 1783 nimekettä, kokonaismäärältään yli 22 000 nidettä. Jos hyllymetrille lasketaan 30 teosta, poistettujen teosten kokoelma vaatisi yli 700 hyllymetrin tilan. Kun näihin lisätään piirikirjastoista poistetut lisäkappaleet, määrä nousee 15-20% eli kokonaismääräksi voi arvioida noin 23 000 – 25 000 nidettä, kokonaismäärältään 1 000 hyllykilometriä.

¹⁰⁰ Hirn 1994.

¹⁰¹ Kuusankosken kaupunginkirjaston johtokunnan pöytäkirja 19.5.1944. Peltola 1998, 67.

¹⁰² Peltola 1998, tiivistelmä.

¹⁰³ Seuraavassa käytetään synonyymisesti termejä *poistaa* ja *kieltää*.

KUVIO 3. Kaikki poistotapaukset ja niiden hajonta

Ylläoleva kaavio havainnollistaa poistotapausten hajontaa.

Vain 30 nimekettä ylitti sadan kappaleen poistomäärän. 50 kappaletta tai enemmän poistettiin 112 nimekettä. Suurimman ryhmän muodostaa 1-50 kappaleen poistot, yhteensä 1671 nimikettä.

Syntyneitä kokoelmaa on analysoitu seuraavasti:

1. poistettujen teosten määrällinen arviointi
2. julkaistujen teosten kronologinen/kustannuspoliittinen arviointi
3. teosten lajikohtainen ja kirjoittajaryhmittäinen arviointi
4. kokoelman merkitys poistojen jälkeen: uusintapainokset

Koska syntyneessä kokoelmassa on runsaasti hajontaa, teosten hahmottamiseksi on hyvä rajata poistetuimpien teosten ydinkokoelma. Ydinkokoelmaksi olen nimennyt 50 poistetuinta teosta, jotka antavat hyvän kuvan poistetun kokoelman sisällöstä.

Seuraavassa poimitaan esiin joitakin poistetuimmista teoksista, jonka jälkeen edetään lajikohtaisiin kuvauksiin ja kirjoittajakohtaisiin arvioihin.

Kokonaispoistoluettelot (nimekemäärien mukainen, tekijänmukainen ja aakkosellinen) ovat teoksen liitetaulukkoina.

Poistetuimmat teokset – ydinkokoelma – on seuraava:

TAULUKKO 4. Yleisistä kirjastoista poistetuimmat teokset

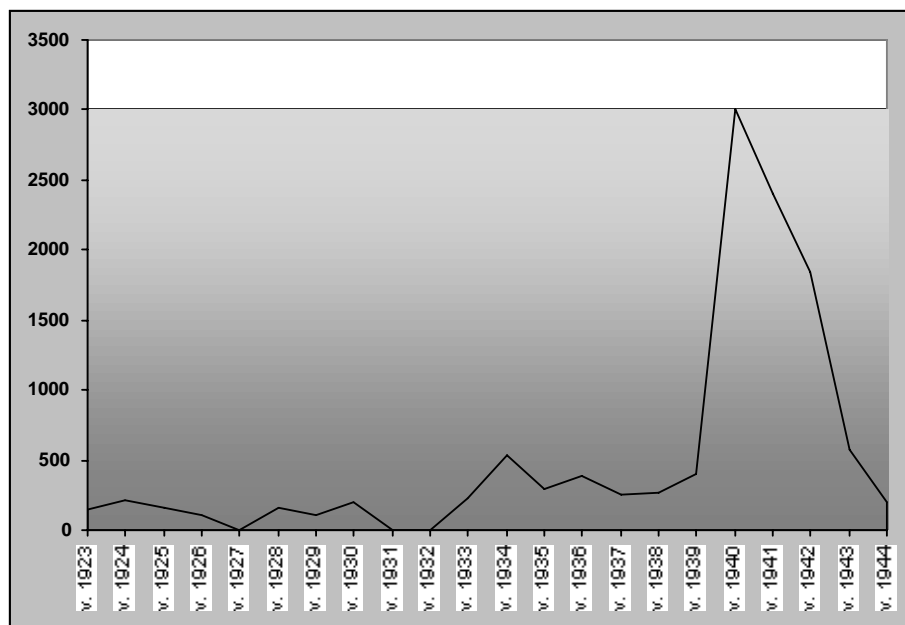
Sija	tekijä	nimeke	kokonaispoistomäärä
1	Hitler, Adolf	Taisteluni	292
2	Huurre, Kirsti	Sirpin ja moukarin alla	267
3	Palolampi, Erkki	Kollaa kestää	219
4	Waltari, Mika	Neuvostovakoilun varjossa	202
5	Rahmanova, Aleksandra	Avioelämää punaisessa myrskyssä	189
6	Rahmanova, Aleksandra	Ylioppilaita, rakkautta, kuolemaa	174
7	Rahmanova, Aleksandra	Uusien ihmisten tehdas	170
8	Onttoni Miihkali	Raatteen tiellä	160
9	Saraja, Viljo	Lunastettu maa	159
10	Siilasvuo, Hjalmar	Suomussalmen taistelut	159
11	Siiras, Jaan	Viro Neuvostokurimuksessa	158
12	Kuortti, Aatami	Pappina, pakkotyössä ja pakolaisena	148
13	Raguza, Imam	Moskovan hirmuvaltiat	144
14	Salminen, Väinö	Viena - Aunus, Itä-Karjala sanoin ja kuvin	140
15	Onttoni, Miihkali	Suomussalmen sotatanterilla	134
16	Pulla, Armas J.	Ja Pöh, sanoi sotamies Ryhmy	131
17	Tigerstedt, Örnulf	Vastavakoilu iskee	130
18	Tsernavin, Tatjana	Pako Neuvosto-Venäjäältä	126
19	Hosia, Eino	Tuliholvin alla	121
20	Pulla, Armas J.	Jees, punamultaa, sanoi kersantti Ryhmy	117
21	Pantenburg, Vitalis	Venäjä uhkaa Pohjolaa	114
22	Rahmanova, Aleksandra	Laitakaupungin kivijalassa	144
23		Suomen sinivalkoinen kirja	114
24	Tiilikainen, Pekka	Radioselostajana tulilinjoilla	110
25	Haartman, Carl von	Francon armeijasta Kollaanjoelle	109
26	Palolampi, Erkki	Viimeinen vastaisku	109
27	Cederholm, Boris	Punainen painajainen	108
28	Dukes, Paul	Punaisen hämärän maa	107
29	Niemi, Irja	Neuvostokasvatti	102
30	Jahvetti	Suomi Neuvostoliiton radiossa	101
31	Reponen, Kalervo	Etulinjoilla Summassa, Yläsommeessa ja Viipurinlahdella	98
32	Kukkonen, Jussi	Ryssän kintereillä	96
33	Essad Bey	Stalin	95
34	Kurko, Kaarlo	Inkerin suomalaiset GPU:n kynsissä	95
35	Essad Bey	Stalinin sisäinen sota	93
36	Elmgren-Heinonen, Tuomi	Lottatyttö komennuksella	91
37	Järventaus, K.A.	Summan savut	91
38	Halsti, Wolf H.	Suomen puolustaminen	90
39	Engström, Albert	Ryssä	89
40	Jaakkola, Jalmari	Suomen idänkysymys	87
41	Konkka, Juhani	Kahden maailman rajalla	86
42	Pulla, Armas J.	Ole viisaasti höperö sanoi vääpeli Ryhmy	85
43	Hamlin, John	Työmiehenä Venäjällä	84
44	Popoff, Georg	Neuvostotähden alla	83
45	Salmi, Viljo	Tulilinjojen ihme	79
46	Vainio, J.V.	Metsäsissejä	77

47	Helanen, Vilho	Palava pensas. E. Simojoen puheita	76
48	Kadettioppilaskunta (julk.)	Korutonta kertomaa	76
49	Lipponen, Toivo V.	Kersanttina Kannaksen kamppailussa	76
50	Scheynius, Ignas J.	Punainen tulva nousee	76

Ennen kuin analysoimme poistettavia teoksia sisällöllisten kategorioiden mukaan, tarkastelkaamme teoksia ensin kronologisesti, julkaisuajankohdan mukaan.

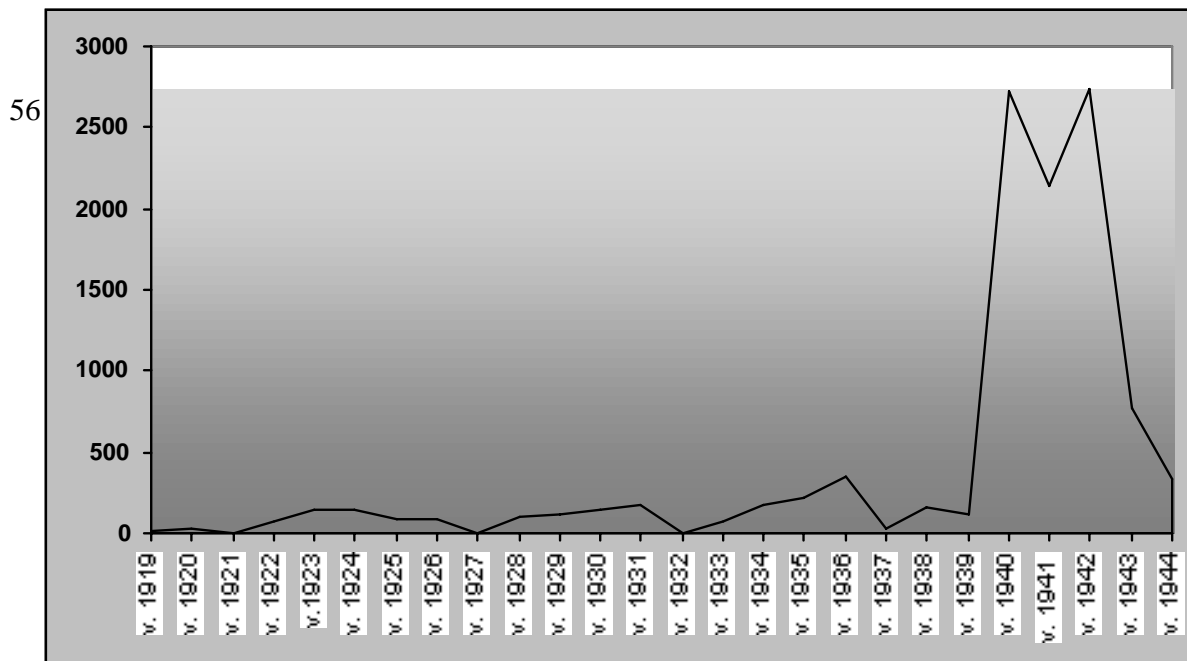
5.3 Poistettujen teosten julkaisuhistoriallista arviointia

150 poistetuimman teoksen ajallisessa, julkaisuhistoriallisessa jakaumassa (1923-1944)

poistot keskittyivät vuosina 1940-1942 julkaistuihin teoksiin.

KUVIO 4. 150 poistetuimman teoksen kronologinen jakauma painovuoden mukaan (1923-1944).

aavaan tulokseen päädymme verrattaessa tuloksia painotuotteiden kustannus- ja välityслиikkeessä vallitsevia epäkohtia tutkineen komitean (B 1946:9) mainitsemiin Neuvostoliiton-vastaisiin teoksiin (“Suomessa itsenäisyysajalla julkaistua Neuvostoliiton-vastaista kirjallisuutta kronologisesti vuodesta 1919”).¹⁰⁴

Sodanedelliset teokset olivat yleensä vallankumousta ja neuvostojärjestelmää yleisesti arvioivia teoksia. Niiden osuus on merkittävä, ja monet teokset sijoittuvat 100 poistetuimman teoksen joukkoon. Tässä mielessä kirjapoistot toimivat taannehtivana, ’neuvostotyypisenä’ sääntelynä. Poistetuimpien teosten huippujulkaisuvuodet ovat 1940–1942.

Poistoissa on julkaisuvuoden mukaan arvioituna kolmiportainen jaotus: ydinkokoelma muodostui vuosina 1940-1942 julkaistuista teoksista (7 238 poistoa) tai hieman laajennettuna vuosina 1939-1943 julkaistuista teoksista (8217 poistoa). Toisen julkaisujoukon muodostavat vuosina 1933 – 1939 julkaistut teokset (2 372 poistoa). Viimeksi tulevat vuosina 1923-1930 julkaistut teokset (1 100 poistoa).

Etenkin vuonna 1940, jatkosodan syttymisen jälkeen 1941 ja 1942 kustannettu kirjallisuus oli valitsijoiden tuoreessa muistissa, ja se poistettiin tehokkaasti. Kymmentä vuotta vanhempi kirjallisuus joutui selkeästi neuvostovastaisesta sisällöstään huolimatta harvoin poistetuksi. Näiden vuosien poistomäärät jäivät muutaman kestopoistokirjan varaan (Dukes: *Punaisen hämärän maa*; Popoff: *Neuvostotähden alla*; Cederholm: *Punainen painajainen*; Essad Bey: *Stalin*; Rahmanova: *Ylioppilaita, rakkautta, kuolemaa ja Avioelämää punaisessa myrskyssä*).¹⁰⁵

¹⁰⁴ Painotuotteiden ... (1948), 15-23.

¹⁰⁵ Särömaa (1999) on käsitellyt talvisotakirjallisuutta ja vuoden 1940 kirjasuosikkeja. 20 poistetuimman teoksen joukossa on kuusi joulun 1940 ’listateosta’: *Kollaa kestää*, *Raatteen tiellä*, *Lunastettu maa*, *Suomussalmen taistelut*, *Suomussalmen sotatanterilla* ja *Tuliholvin alla*.

KUVIO 5. Painotuotteiden kustannus- ja välityksessä vallitsevia epäkohtia tutkivan komitean (B 1946:9) esittämien neuvostovastaisten teosten poistot kirjastoista (julkaisuvuoden mukaan)¹⁰⁶

5.4 Poistettujen teosten lajikohtaista arviointia

Luettelon kaikki teokset eivät liene olleet ikänsä tai sisältönsä vuoksi kirjastonhoitajille tuttuja; suurimmat poistot ovat kohdistuneet vain ajallisesti tuoreisiin ja sisällöllisesti selkeisiin tapauksiin (Hitler, Rahmanova, Palolampi, Pulla). Alustavasti voi todeta, että poistot eivät noudattaneet kovin selkeästi alkuperäistä määräystä ja olleet siten erityisen 'kausaalisia', tiettyä periaatetta tai toimintalinjaa toteuttavia. Ne on luokiteltavissa pikemminkin 'homologisiksi', 'ilmeisyyden' periaatetta noudattaviksi ja samankaltaisuuksia kokoavaksi. Toisaalta voi karrikoiden kysyä: jos kirjoja heitetään polttorovioon, onko yksityiskohtainen luokittelu tai perustelu kovin tärkeä syntyneen kokonaisuuden kannalta?

Siksi moni keskeinen teos kolmannen tasavallan propagandateos on saanut jäädä edelleen kirjaston hyllylle.

Tämä homologisuuden ja samankaltaisuuden periaate toistuu tiettyjen tekijöiden (Rahmanova, Pulla, Onttoni Miihkali jne.) ja kaunokirjallisuuden korostumisena tiettyjen tietoteosten poistamatta jäämisen kustannuksella.

Homologisuuden periaate saattoi johtua myös tekstin ulkoisista syistä, kuten kansikuvista, otsikoista, takakansiteksteistä jne. Samoin Arvostelevan kirjaluetellon suositusten keskittyminen tiettyihin teostyyppisiin, tekijöihin ja teoksiin on osaltaan pelkistänyt valikoimaa.

Poistojen voi sanoa kohdistuneen tunnetuimpiin ja räikeimpiin propagandan (Hitler, Waltari, Tigerstedt) edustajiin, vallankumouksen ja neuvostojärjestelmän arvostelijoihin (Rahmanova, Essad Bey, Niemi) ja sotakuvauksiin (Palolampi) sekä sotahuumoriin (Pulla). Poistetut teokset voidaan siten ryhmitellä

1. propagandateoksiin
2. vallankumousta arvostelleisiin teoksiin
3. sotakuvauksiin ja
4. sotahuumoriin.

Seuraavassa kokoelmaa arvioidaan tämän jaotuksen mukaisesti.

5.4.1 Propagandateosten osuus

*Jos minä onnistun, tulevat sukupolvet palvoovat minua
eikä juuri kukaan kysy,
minkälaisin menetelmin voitin.*

¹⁰⁶ Ibid.

Hitlerin *Taisteluni* oli itseoikeutetusti poistetuin teos. Otavalle tarjottiin 1934 Suomen kansan järjestön nimissä maksutonta suomennosta Adolf Hitlerin *Taistelusta*. Yhtiö ei ottanut teosta kustannusohjelmaansa, ja se julkaistiin WSOY:n kustanteena 1941.

Maailmanhistorian sensuroidummaksi mainittu teos ansaitsee lyhyen esittelyn.

Hitler¹⁰⁷ halusi antaa kirjalleen nimeksi ”*Neljä ja puoli vuotta taistelua valheita, tyhmyyttä ja pelkuruutta vastaan*”, mutta kansallissosialistien kustannusjohtaja lyhensi nimen kaupallisempaan muotoon *Mein Kampfiksi*. Ensimmäinen, n. 400-sivuinen osa julkaistiin syksyllä 1923. Kirjasta ei tullut välitöntä menestystä ja väitteisiin ensimmäisen vuoden 23 000 myydyistä kappaleesta suhtauduttiin epäillen. Tosiasiassa teosta myytiin vuonna 1925 vain 9 473 kappaletta. Tämän jälkeen myynti väheni tasaisesti (1926: 6 913, 1927: 5 607, 1928: 3 015 – lukuihin sisältyvät molemmat osat). 1929 määrä nousi 7 664, mutta todellinen muutos tapahtui vasta kansallissosialistien noustua valtaan. Tällöin ilmestyi kahdeksan markan halpa, yhteensidottu painos (ensimmäisen osan hinta oli 12 markkaa, mikä oli summana muihin kirjahintoihin verrattuna lähes kaksinkertainen). Vuonna 1930 teosta myytiin 54 086 kappaletta, seuraavana vuonna 50 808 kappaletta ja vuonna 1932 jo 90 351 kappaletta.¹⁰⁸

Menestystarina alkoi vuonna 1933, kun Hitleristä tuli valtakunnankansleri. *Mein Kampfia* myytiin hänen ensimmäisenä virkavuotenaan miljoona kappaletta, minkä kanssa kilpailivat vain *raamatun* myyntiluvut. *Mein Kampf* oli tapana antaa lahjaksi hääparille, ja koululaiset saivat sen lahjaksi päättäessään koulunsa. Kirjan siteeraaminen määrättiin myös pakolliseksi tietyissä kouluaineissa. Vuoteen 1940 mennessä *Mein Kampfia* oli myyty Saksassa kuusi miljoonaa kappaletta.¹⁰⁹

Myyntiluvut eivät kerro teoksen merkitystä lukijakulttuurissa. Sen lukeminen ei ollut kovin tavallista. Jopa uskolliset kansallissosialistit valittivat lukukokemuksen raskautta ja jättivät 782-sivuisen kirjan kesken. Vaikka kolme neuvonantajaa Rudolf Hessin johdolla yritti antaa Hitlerille editointineuvoja ja

¹⁰⁷ Hitleristä ks. Fest, 1973; ks. myös Schreiber, 1984.

¹⁰⁸ Shirer (1960), 1962, 99-100; ks. myös Maser 1966, 27. Maserin teos on monipuolisin *Mein Kampf*-tutkimus.

¹⁰⁹ Ibid.; Maser 1966, 27-28.

suoritti karsintaa, teosta leimaa sekavuus. Hitler halusi esittää mielipiteensä kaikesta mahdollisesta kulttuurista historiaan, sarjakuvista syfilikseen.¹¹⁰

Mein Kampf sisälsi kolmannen valtakunnan rakennuspiirustukset, kuvauksen keinoista maailman herruuden saavuttamiseksi ja uuden järjestelmän puitteet seikkaperäisesti selostettuina.¹¹¹ Hitler loi Neuvostoliitosta ideologisen arkkivihollisen, ja liitti tähän myös Saksan tulevaisuuden kannalta tärkeän elintila-ajatuksen (Lebensraum). Tavoitteista oli päätetty jo muutamaa vuotta aikaisemmin ennen kuin ne julkaistiin *Mein Kampf*issa. Tämä johtui siitä, että puolue ei halunnut menettää tärkeitä puolueen ulkopuolisia kannattajia, erityisesti venäläisiä emigrantteja, jotka tukivat natsipoliitikkaa taloudellisesti. Vuonna 1925 venäläisten rahat ja energia oli jo suunnattu muualle, joten Hitler saattoi vapaasti tuoda ajatuksensa julki. Kaikkiaan Hitlerin ulkopoliittisen ohjelman peruslinjat - liitto Englannin kanssa, kostosota Ranskaa vastaan ja antibolsevismilla maustettu ekspansio Neuvostoliiton suuntaan - olivat muotoutuneet paljon ennen *Mein Kampf*in kirjoittamista.¹¹²

Kun Saksa oli lyöty, voittajavaltiot kielsivät vuonna 1945 teoksen saksankielisen laitoksen myymisen Saksassa¹¹³. Siihen mennessä sitä oli painettu yli 10 miljoonaa kappaletta. Se oli levinnyt käännöksinä Englantiin, Espanjaan, Portugaliin, Italiaan, Tanskaan, Norjaan, Sveitsiin ja Unkariin. Englannissa *Mein Kampf* julkaistiin vuonna 1933 nimellä "*My Struggle*". Kahden painoksen yhteismäärä, 20 000 kappaletta, oli myyty lokakuuhun 1936 mennessä. Saksalais-englantilaisen hyökkäämättömyyssopimuksen solmiminen vuonna 1938 merkitsi myyntilukujen kasvua 50 000 kappaleeseen.

Kaikkiaan teos oli käännetty kuudelletoista kielelle. Se kuului maailman levinneimpiin ja käännettyimpiin kirjoihin. Vielä vuoden 1945 jälkeenkin teosta käännettiin ja julkaistiin mm. USA:ssa, Ranskassa, Libanonissa, Espanjassa, Portugalissa, Meksikossa, Kreikassa, Japanissa ja Brasiliassa.¹¹⁴

Suomeksi *Mein Kampf* ilmestyi 1941, suomentajana Lauri Hirvensalo.¹¹⁵ Oli luonnollista, että sitä oli hankittu runsaasti yleisiin kirjastoihin. Teos oli saanut kotimaisessa lehdistössä hyvän vastaanoton. Mm. V.A. Koskenniemi esitteli sen ylettömän laajassa kirjoituksessaan Uudessa Suomessa maaliskuussa 1941 ja tiivistä sen merkityksen: "Teos, sellainen kuin Adolf Hitlerin '*Mein Kampf*' ei ole enää kirjallinen merkkitaupaus, se on kappale maailmanhistoriaa."¹¹⁶

Arvosteleva kirjaluetelo oli vastaavasti korostanut sen klassikkoluonnetta:

¹¹⁰ Shirer 1962, s. 104-105.

¹¹¹ Shirer 1962, s. 100-101; ks. myös laajemmin Domarus 1965, 4-43; retoriikasta ks. esim. Burke, 1973, 7-34; ks. myös *Hitlers zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928.* 1961.

¹¹² Stoakes 1978, 35-36, 41-43.

¹¹³ Saksassa kiellettyjen kirjojen luetteloista ks. Maser 1966, s. 35. *Mein Kampf* kiellettiin sekä liittoutuneiden luettelossa että Suur-Berliinin maistraatin (Magistrat von Gross-Berlin) myynnin kieltävien kirjojen luettelossa.

¹¹⁴ Maser 1966, s. 7, 29-31.

¹¹⁵ Teoksen käännöksistä ks. Maser 1966, s. 30-35.

¹¹⁶ Koskenniemi 16.3. 1941.

Hitlerin teos jo kuuluu historiaan. Se on kirjoitettu kansallissosialistisen liikkeen alkutaipaleella ja se on viitoittanut tuon liikkeen suunnan taisteluvuosien ajaksi, mutta osittain pitkän matkaa etäisempäänkin tulevaisuuteen. Nyky-Saksan ymmärtäminen ei ole mahdollista ilman Hitlerin teoksen tuntemista. Vaikka siihen on tullut paljon uusia piirteitä lisää, on Hitlerin luomalla vankalla pohjalla edelleenkin ratkaiseva merkityksensä. A. Kn. (AKL 1941).

Taisteluni poistettiin ymmärrettävästi lähes jokaisesta poistoja ilmoittaneesta kirjastosta. Lisäksi teoksen kaikki käännösversiot on poistettu.¹¹⁷ Myös muut Hitlerin nimissä julkaistut teokset joutuivat poistoluetteloihin, tosin vähemmässä määrin:

377	Hitler, Adolf	Fem historiska år	1
378	Hitler, Adolf	Från vanmakt till världsmakt	4
379	Hitler, Adolf	Jag tror på en lång fred	1
380	Hitler, Adolf	Mein Kampf	9
381	Hitler, Adolf	Min kamp	2
382	Hitler, Adolf	Puheet valtiopäivillä 1942,1941	1 ¹¹⁸

Taisteluni ohitti jopa natsien kulttiteoksen, Hanns Heinz Ewersin *Horst Wesselin*, jota poistettiin sen merkitykseen nähden sangen niukasti, 74 kappaletta.

Professori Sven Hirn on perustellusti kysynyt *Taisteluni*-teoksen merkitystä:

Sopii tietysti kysyä, mikä merkitys Hitlerin *Taistelulla* oikeastaan oli, sehän oli kirja joka oli paksu ja melko mahdoton lukea, että minusta se rinnastuu Marxin Kapitaaliin, *Pääomaan*, se oli eräänlainen propagandan väline, mutta sen käytännön vaikutus tavallisiin lukijoihin jäi oletettavasti hyvinkin pieneksi, koska kukaan ei oikein viitsinyt eikä jaksanut näihin teksteihin paneutua.¹¹⁹

Hitlerin *Taisteluni*-teos on sittemmin yritetty painattaa uudelleen, huonolla menestyksellä. Suomessa keskustelua käytiin vuonna 1995¹²⁰ ja julkaiseminen tyrehtyi tekijänoikeuksien puuttumiseen. Samoin Ruotsissa vuosia käyty kiista teoksen ruotsinkielisen käännöksen tekijänoikeuksista päättyi 1998 kustantajan tappioon. (Samoin kävi myös Saksassa.) Korkein oikeus velvoitti kustantajan tuhoamaan myymättömät ruotsinkieliset kappaleet.¹²¹

¹¹⁷ Summaan on laskettu suomenkielisten laitosten merkinnät (I osa, II osa, molemmat osat tai pelkkä Hitler: *Taisteluni*).

¹¹⁸ Juokseva numero viittaa liitteenä olevan aakkoselliseen poistoluetteloon.

¹¹⁹ Hirn 1994.

¹²⁰ WSOY ei julkaise... 1.4.1995; Mein Kampfista syntynyt... 12.12.1998. Kirjan julkaisuoikeudet omistava Baijerin osavaltio on vastustanut kustannushankkeita, mihin mm. Ruotsin päätös kaatui. Saksan tekijänoikeudet kattavat 70 vuotta tekijän kuolemasta, ja näin teoksen Saksan lain mukainen raukeamisvuosi olisi 2015. Teoksesta on H.S.:n mukaan (1.4.1995) otettu uusintapainoksia Yhdysvalloissa, Englannissa ja Venäjällä, mihin Baijerin osavaltio ei ole puuttunut.

¹²¹ Onko *Mein Kampf* lopullisesti tuomittu kohtaloonsa? Tekijä on keskustellut mm. saksalaisen kustantajan Ingo-Eric Braul-Schmidtin kanssa (1999), jonka suku on menehtynyt keskitysleireillä. Hänen mukaansa *Mein Kampf* pitäisi ehdottomasti julkaista kriittisellä esipuheella ja dokumenttiaineistolla varustettuna. Hänen mielestään se itse toimisi parhaiten kansallissosialismia vastustavana teoksena.

Mika Waltarin propagandistin rooli on armeliaasti unohdettu. Waltari oli mm. natsien kulttiteoksen *Horst Wesselin* suomentaja ja sodanaikaisen propagandistin roolinsa vuoksi Moskovalle *persona non grata* 1980-luvulle saakka. Vuonna 1942 perustetussa Euroopan kirjailijaliitossa "Saksan kansan eri heimoja ja luokkia" edustivat Suomesta mm. Maila Talvio, Yrjö Soini, Mika Waltari, Viljo Kajava, Örnulf Tigerstedt ja Tito Colliander.¹²²

Olavi Paavolainen kirjoitti *Synkässä yksinpuhelussa*: "Suomesta on liittoon liittynyt 44 kirjailijaa eli asukasmäärään nähden enemmän kuin mistään muusta maasta! Varsin kuvaavaa. Täällähän 'signalisointi' menee sivistyneistöön kuin väärä raha."^{123 124}

Waltari oli propagandatehtävissä enimmäkseen tehtävänsä suorittava 'asevelvollinen', mutta kriittisempiäkin näkemyksiä tultaneen esittämään. Waltaria on mahdollista nimittää myös 'palkkakirjailijaksi'. Hän oli tarvittaessa maksavan toimeksiantajien palveluksessa. Waltarin, poliittisen kirjailijan, propagandistin ja takinkääntäjän henkilö kuva odottaakin kirjoittamistaan.

Waltari oli Valtion Tiedotuslaitoksen toimeksiannosta kirjoittanut Otavalle teoksen *Neuvostovakoilun varjossa*, joka on sijoittunut neljännelle tilalle (202 poistoa) monestakin syystä. Teos oli suosittu neuvostovakoilun dokumentaationa ja kuului mm. valistusupseerien käsikirjastoon. Teosta suositettiin kirjastoalallakin objektiivisena asiateoksena. AKL kirjoitti teoksesta:

Yleisesti tunnettua on, että neuvostolähetystö on vastoin kaikkia säädyllisiä kansainvälisiä tapoja toiminut maassamme kiihoitus- ja vakoilukeskuksena, mutta vasta nyt Waltarin kirjasta, joka perustuu virallisiin asiakirjoihin ja tutkimuksiin, voi nähdä, kuinka häikäilemättä ja laajassa mittakaavassa neuvostolähetystö on harjoittanut tuota siivotonta toimintaansa, josta ei suinkaan puutu huvittaviakaan puolia. Kirjastoihin! A. Kn.

Myös Waltarin *Antero ei enää palaa* -teosta (WS 1940) poistettiin 61 kappaletta. AKL oli kirjoittanut siitä myönteisesti:

Kun niin merkillisestä ja suuresta aiheesta kirjoittaa kirjan aivan tapahtumain keskellä, niiden vielä edes päättymättä, ei voi syntyä suurta kirjallista taidetta. Mutta todenmukainen ja liikuttava päiväkirjan tapainen muistelmateos kyllä. Sellainen on Mika Waltarin pienuisromaani. O.T:n. (AKL 1940).

Muita Waltarin teoksia poistettiin niukasti. Waltarin *Komisario Palmun erehdys* oli julkisuuttakin saanut erehdys. Yksi kappale poistettiin Askolan kunnassa Uudellamaalla.

¹²² Waltarin tutkimuksen mukaan liitossa olisi ollut Suomesta kaikkiaan yli 50 kirjailijaa. Suomenruotsalaisista Waltä mainitsee Örnulf Tigerstedtin ja Tito Collianderin lisäksi ainakin seuraavat nimet: Bertel Gripenberg, Hjalmar Dahl, Harald Hornborg, Lorenz von Numers, Jarl Gallen, J.C.Fabritius, E. R.Gummerus, Ulla Biaudet (Ulla Bjerne), Joel Rundt, Ture Janson, Göran Stenius, Olof Enckell ja Jarl Hemmer. Waltä 19xx, xx.

¹²³ Paavolainen 1946 (1982), 284.

¹²⁴ Mika Waltari kuvasi kokousta tunnetussa artikkelissaan Weimarin runoilijakokouksesta 1942 Suomen Kuvalehdessä 1942:45. Artikkelin kuvaa lähinnä hänen taiteilijamaista innokkuuttaan; kansallissosialistia se ei hänestä tee.

1620	Waltari, Mika	Antero ei enää palaa	61
1621	Waltari, Mika	I sovjetspionagets skugga	3
1622	Waltari, Mika	Isästä poikaan	1
1623	Waltari, Mika	Komisario Palmun erehdys	1
1625	Waltari, Mika	Rakkaus vainoaikaan	5
1626	Waltari, Mika	Siellä missä miehiä tehdään	1
1627	Waltari, Mika	Tanssi yli hautojen	3

Waltari liittyi myös sotahuumoriin; tunnetun nimimerkin Leo Rainion, alias Mika Waltarin ja Armas J. Pullan *Punainen madonna* kuvaa Carmen Carmonaa, Espanjan kommunistisen nuorisoliiton Neuvostoliitossa toimivaa pommeja heittelevää sihteeriä. Teosta poistettiin vain kuusi (6) kappaletta.

Euroopan kirjailijaliiton varsinaisessa perustamiskokouksessa maaliskuussa 1942 Suomen puolesta peruskirjan allekirjoittivat Arvi Kivimaa ja Örnulf Tigerstedt. Tigerstedt (1900-1962) on kiinnostava hahmo suomalaisen sensuurin historiassa. Hän kuului suomenruotsalaiseen herraskartanoaateliin, toimi Suomen penklubin johtokunnan puheenjohtajana 1933-34, Dante-Alighieri -seuran varapuheenjohtajana, kirjoitti lukuisia julkaisuja ja oli toimittajana useissa sotaa käsitelleissä teoksissa (esim. Finland, landet som kämpade) sekä ruotsinsi mm. Waltarin teoksia.

Tigerstedt oli ainoa merkittävä ruotsinkielinen lyyrikko, joka tietoisesti kannatti natsi-ideologiaa, "Fasismin ja natsismin lyyrinen lipunkantaja ruotsalaisella kielialueella". Vuonna 1935 Sven Stolpe jopa epäili, oliko Saksassa tuohon aikaan yhtään kirjailijaa, joka sellaisella voimalla ja innolla olisi tehnyt natsien vaatimusten mukaisesti poliittisesta ja kulttuurisesta todellisuudesta runoutta ja retoriikkaa. Tigerstedt pakeni 1940-luvulla Ruotsiin poliittisista syistä.

Arvosteleva kirjaluetelo julkaisi Arvi Korhosen suosittelen arvion Otavan 1943 julkaisemasta teoksesta:

Tigerstedtin esitys neuvostovakoilusta Suomessa perustuu valtiollisen poliisin asiakirjoihin ja on siis siinä suhteessa merkillinen kokoelma salapoliisijuttuja, että se kokonaan perustuu todellisuuteen. Monet kertomukset ovat sensaatiomaisia paljastuksia ja kokonaisuudessaan ne antavat pöyristyttävän kuvan niistä menetelmistä, joita Neuvostoliiton vakoiluorganit ja kätyrit eri aikoina ovat käyttäneet. Kirjastoihin!

AKL 1943

Teosta on hankittu runsaasti myös tuon suosituksen kannustamana. Teos mainitaan myös Suomen kustannusyhdistyksen ensimmäisessä poistoluettelossa; tuloksena 17. sija ja 130 poistoa. Teoksen ruotsinnosta *Stattpolisens slår till* poistettiin seitsemän (7) kappaletta.

Tigerstedtin teos *Hemliga stämplingar* (1944) on oma lukunsa kirjallisuudessamme. Painotyö tehtiin ainakin nimellisesti Ruotsissa kirjan juututtua sensuuriin Suomessa 1944. Teosta painettiin tiedon mukaan vain kourallinen. Sitä ei koskaan myyty. Kopioita on säilynyt vain suurimmissa tieteellisissä kirjastoissa, esim. Helsingin yliopiston ja Åbo Akademin kirjastossa.

V. A. Koskenniemi ja Maila Talvio olivat työskennelleet näkyvästi lunastaakseen suomalaisille varatun roolin kolmannen valtakunnan suunnitelmissa. Kirjailijoiden tärkein yhteistyöelin oli mainittu Euroopan kirjailijaliitto. "Kulttuuri toimi sulavasti eräänlaisena politiikan vaihdelaatikkona", kuten Kari Saviniemi määrittelee.¹²⁵ Tärkeänä, saksalaistenkin noteeraamana keskuksena oli Maila Talvion koti Laaksolassa. V. A. Koskenniemi toteutti osuuttaan historiallisena lähetystehtävänä; hänen mukaansa Suomi oli Pohjolan kilpi, Schild des Nordens, idän barbariaa vastaan.¹²⁶

Koskenniemi ansaitsee hieman syvällisemmän tarkastelun; hänessä tiivistyi tuon ajan kaunokirjallisuuden ja kansallissosialistisen kulttuuritahdon ydin. Koskenniemi käytti taitavasti ja systemaattisesti aikansa median mahdollisuudet: hän esiintyi radiossa, Euroopan puhujalavoilla, sotilaitten parissa Lapissa, lukuisissa kulttuuripoliittisissa artikkeleissa ja kannanotoissa, saksankielisissä julkilausumissa, antologioissa sekä runoissaan ja aforismeissaan.

Saksalaiskirjailija ja alppijääkäri P.C. Ettighoffer piti Koskenniemeä 'Saksan olemuksen todellisenä ymmärtäjänä'. Koskenniemi tunnetaan mm. Suomalaisen SS-pataljoonan marssin kirjoittajana ja PEN-klubin Suomen osaston puheenjohtajana 1940 - 1946.

Koskenniemi piti Saksan hyökkäystä Neuvostoliittoon puolustussotana. Hän julisti Alfred Rosenbergin ajatukset goetheläiseksi humanismiksi ja eurooppalaisten kulttuuriarvojen ytimeksi. Koskenniemen jyrkimpiä kirjoituksia emme ole edes nähneet. Ne eivät läpäisseet sensuuria.

Tähän ansioluetteloon verrattuna Koskenniemen teosten ja kirjoitusten poistoluettelo on vaatimaton. Koskenniemen teoksista poistettiin seuraavat teokset:

719	Koskenniemi, V.A.	Etruskien haudoilta nykypäivän Italiaan	1
720	Koskenniemi, V.A.	Finnland, Schild des Nordens	3
721	Koskenniemi, V.A.	Isänmaan kevät	2
722	Koskenniemi, V.A.	Kootut runot	1
723	Koskenniemi, V.A.	Latuja lumessa	17
724	Koskenniemi, V.A.	Miekka ja taltta	1
725	Koskenniemi, V.A.	Nuori Anssi	1
726	Koskenniemi, V.A.	Sata kunniamme päivää	12
727	Koskenniemi, V.A.	Sota rauhan rakentajana	7

Esim. teos *Sota rauhan rakentajana* sisältää Koskenniemen heinäkuussa 1941 pitämän radiopuheen. Siinä hän maalailee värikkäitä näkyjä saksalaisesta aseveljeydestä:

¹²⁵ Saviniemi 1990, 100-117. Saviniemen artikkeli on poleemisuuudessaan suositeltava ja paremmin dokumentoitu kuin myöhempien tutkivien journalistien näkemykset.

¹²⁶ Britta Hiedanniemi on kuvannut saksalaista kulttuuriryöstä Suomessa 1933-1940. Se kohtasi maassamme ja pohjoismaissa yleisiä hankaluuksia ja suosijoista ja yhteistoimintaihmisistä käytiin kirjaimellista propagandataistelua.

"Se valtava armeija, joka nyt vyöryy itää kohti, edustaa Eurooppaa, länsimaita, sitä sivistysmuotoa, jonka perustus luotiin kaksituhatta vuotta sitten Ateenassa ja Roomassa ja joka on omaksunut kristinuskon tunnukset omikseen. Bolshevismi, joka -- on käyttänyt kaiken aasialaisen kavaluutensa levittääkseen ruttotartuntaansa maailmaan, on -- shakaaliluonteensa mukaisesti vain -- odottanut tilaisuutta päästäkseen lihavan saaliin kimppuun --."

"Me suomalaiset voimme olla ylpeitä siitä, että meillä on sijamme etulinjoilla tässä sivistyksen sodassa raakalaisuutta ja anarkiaa vastaan maailman kaikilla kulmilla mainetta niittäneiden saksalaisten sotilaiden rinnalla ja että meidän mukanaamme marssivat heimoveljemme uljaat magyaarit ja vapauttaan rakastavat slovakialaiset ja romanialaiset soturit".¹²⁷

Teosta poistettiin vain seitsemän (7) kappaletta, joten Koskenniemen voi perustellusti katsoa saaneen erityiskohtelun. Koskenniemestä ja Waltarista tehtiin sodan jälkeen akateemikkoja.

Valvontakomission ohjeet koskivat myös aikakauskirjoja ja -lehtiä, joihin kirjastonhoitajat eivät juuri koskeneet. Näin Koskenniemen lehtikirjoittelu jäi kokonaisuudessaan kirjastoihin. Saksan Venäjän-retken pysähdyttyä Koskenniemen sävyt jyrkkeneivät. Hän julisti artikkelissaan Eurooppa yhteisrintamassa' Valvoja-Ajassa 1/1942, että Venäjän tuhoaminen maailmanrikollisena on "sen sivistyksen elinehto, jonka puolustaminen on anglosaksiselle maailmalle ollut kunnia-asia siihen asti, kunnes se teki sotaliiton Moskovan punaisten pyövelien kanssa".¹²⁸ Artikkelin on korvattu Koskenniemen *Kootuissa teoksissa* viattommalla versiolla.

Koskenniemi määritteli 1930-luvulla: "Hämyrunoilijoiden aika on lopussa" esitellessään Suomeen Italiasta tuotetun Luigi Salvinin ja muiden italialaisrunoilijoiden johtavia aatteita. Salvinin aloitteesta Helsinkiin perustettiin fasistiyhdistys. Hän opetti Helsingin ja Turun yliopistoissa italiaa ja kirjoitti suomeksi lyriikkaa.¹²⁹ Salvinin runovihko *Pohjoisessa metsässä* julkaistiin WSOY:n kustannuksella 350 kappaleen painoksena, niistä 300 numeroitu Kalevalan satavuotispäiväksi 1935. Esipuheen kirjoittivat Maila Talvio, V. A. Koskenniemi, O. J. Tuulio ja L. P. Hakulinen. Teosta ei poistettu kirjastoista yhtään kappaletta. Vuonna 1937 Salvini lähetti Suomeen uuden pienen runokokoelmansa *Maani*, jonka nimiruno on omistettu Koskenniemelle. Sitäkään ei poistettu.

Viljo Kajava julkaisi vielä varsin myöhään, lopputuloksen jo hämöttäessä *Silta*-kuukausilukemistossa 1944 runonsa *Pro Europa* ja novellinsa *Ich hatt' einen Kameraden*. Niiden tarkoituksena oli "pääasiassa kehittää ja vaalia suomalais-saksalaista ystävyyttä ja aseveljeyttä".¹³⁰ Kajavan teoksista poistettiin yksi (1) kappale: *Muistatko vielä Paulin*. Stalingradin valtauksen jälkeen Saksan merkityksen hiipuessa Kajava pakeni Tigerstedtin tavoin Ruotsiin.

Vastaava propagandisti oli myös Eino Railo, 1930-luvun jälkipuolella Kirjailijaliiton puheenjohtaja ja vasemmistokirjailijoille oikeistolaisen

¹²⁷ Koskenniemi 1942, ***.

¹²⁸ Koskenniemi 1942.

¹²⁹ Saviniemi 1990, 109.

¹³⁰ Saviniemi 1990, 101.

kirjallisuuskäsityksen symboli. Juuri Railo oli Kirjailijaliiton puheenjohtajana ollessaan 1935 ajanut 'pois ulkomainen rihkama kirjallisuudestamme' -kampanjaa, jossa vedottiin painostamaan kirjankustantajia pidättäytymästä ulkomaisen 'rihkaman' kustantamisesta. Hänenkin teoksiaan poistettiin niukasti:

1174	Railo, Eino	Koti virran rannalla	4
1175	Railo, Eino	Kynällä ja kiväärillä	4
1176	Railo, Eino	Silkkihuivi ja virsikirja	3
1177	Railo, Eino	Valittu kansa ja luvattu maa	24

Vankilassa istunut kiilalaisrunoilija Arvo Turtiainen ei säästellyt turhautumistaan vankilapäiväkirjassa *Ihminen 503/42*:

"Me olemme sylkeneet Koskenniemen kasvoille, me olemme kehoittaneet kansaa ripustamaan Eino Railon kirjat käymälöittensä seinälle ja käyttämään niitä --. Me olemme -- solvanneet yliopistoamme jonkinlaiseksi sinimustaksi pässilukioksi, jonka useiden professorien mielestä Hitlerin '*Mein Kampf*' on arvokkaampi kuin Platon, ja Spinozan ajatukset pelkkää matomaista juutalaisplutokraattista kiemurtelua jonkin rosenbergiläisen rotufilosofian ylevyyden rinnalla."¹³¹

Maila Talvio oli professori J.J. Mikkolan ja Koskenniemen lailla keskeinen henkilö suomalais-saksalaisessa kulttuurivaihdossa. Talvio ilmoitti saksalaisille, että hänen tarkoituksenaan oli pitää Suomessa esitelmiä Saksasta ja luoda myönteistä kuvaa sen kulttuurista, mutta tuosta toteutui vain matkaraportti *Lotta-Svärd* -lehdessä.¹³² Talvion teoksia poistettiin nimekemmääräisesti ja kokonaismäärältään perin niukasti; tosin on väärin nimittää häntä kansallissosialismin myötäjuoksijaksi, koska hän samastui vanhasaksalaisuuteen, kuten Hiedanniemi on tuonut väitöskirjassaan esiin.

Talvion teoksista poistettiin

1405	Talvio, Maila	Itämeren tytär	1
1406	Talvio, Maila	Kurjet	4

Tämäkin osoittaa, että kirjapoistot eivät olleet henkilöpuhdistuksia eikä kirjastoissa käytetty kirjailijakohtaisia puhdistuslistoja. Niitä sovellettaessa Talvion ja Koskenniemen olisi voinut olettaa menestyneen paremmin.

Myös professori J.J. Mikkolan teoksia poistettiin hyvin niukasti; kenties häntä ei osattu yhdistää yhteistyöhön kolmannen valtakunnan kanssa: *Lännen ja idän rajoilta*, viisi poistoa. Talvion, Koskenniemen ja Mikkolan yhteyshenkilöiden teoksista poistettiin vain Ernst Timmin, Nordische Gesellschaftin johtajan teos *Röda armen marscherar* (1 poisto).

Myös Arvi Kivimaa, Suomen PENin puheenjohtaja 1936-37, oli hyvin aktiivinen kansallissosialismin puolestapuhuja. Kivimaa totesi 1942: "Kansallissosialistisen vallankumouksen suurin voitto on, että se on kyennyt

¹³¹ Turtiainen (1942)1978, **.

¹³² Hiedanniemi 1980, 92.

liittämään riveihinsä maan kulttuurieliitin ja luomaan sen eettisestä rikkaudesta toimivan sosiaalisen voiman.¹³³ Hänen teoksiaan poistettiin

665	Kivimaa, Arvi	Epäjumala	1
666	Kivimaa, Arvi	Eurooppalainen veljeskunta	7
667	Kivimaa, Arvi	Lumikevät	7
668	Kivimaa, Arvi	Lumikevät ja muita runoja	1
669	Kivimaa, Arvi	Lähtö ja kotiinpaluu	1
670	Kivimaa, Arvi	Valon ja pimeyden manner	10

Myös Pekka Peitsen kirjoitukset noilta ajoilta tarjoavat lukuisia esimerkkejä neuvostovastaisesta aikalaiskirjoittelusta. Helmikuussa 1943 Peitsi pakinoi Suomen Kuvalehdessä: "Länsimaiselle sivistykselle onneksi Venäjältä on laskettu verta niin paljon, että rauhaa ei tehdä sen sanelun mukaan."¹³⁴

Perinteistä russofobiaa Pekka Peitsi laimensi Suomen kuvalehdessä kesällä 1942:

Totuus on, että vain pienen pieni murto-osa ryssistä taistelee jonkinlaisen vakaumuksen puolesta. Siihen kuuluu osa päälylystää ja kommunistit, --- Muut ---, heitä pitää aisoissa rautainen kuri ampumisineen ja omaisten terrorisoiminen, vihollisen pelko ja - last but not least - pelkkä elämellinen tylsyys. Ryssän joukko antautuu yleensä vain, jos johtaja sen tekee, muuten se tylsän välinpitämättömänä ampuu tuhoonsa saakka.

Pekka Peitsen *Kansa taistelee elämästään* (1943) toi sota-ajan poliittiseen kielenkäyttöön ja fraseologiseen propagandaan realismia, huumoria ja faktoja. Teoksessa nähtiin "ensimmäinen ulkopoliittinen aapinen". Teosta voi pitää Paasikiven-Kekkonen linjan varhaisena kansallisen itsekkyyden ja ulkopoliittisen illuusiottomuuden julkilausujana. Peitsen-Kekkonen pamfletti sai ennätysmäisen menestyksen. Myös muut hänen kirjoituksensa valmistivat realistista ajattelupohjaa tappiolle kääntyvässä sodassa. Hänen viimeinen sota-ajan teoksensa *Löysin rantein* (1944) oli tärkeä. Siinä Peitsi kirjoitti pessimismia ja hysteriaa vastaan.

Peitsen teokset välttyivät terapeutin aikalaisluonteensa vuoksi poistoilta. Valtion kirjastotoimisto ei näytä koskaan suositelleen hänen teostensa poistamista. Jäänee selvittämättä, mikä merkitys oikeusministerinä 1944-45 ja 1945-6 toimineella Kekkosella oli Peitsen teosten poistoihin.

1077	Peitsi, Pekka	Ehetyntynyt kansa taistelee elämästään	13
1078	Peitsi, Pekka	Kansa taistelee elämästään	13
1079	Peitsi, Pekka	Löysin rantein	11
1080	Peitsi, Pekka	Suomen kansan eheytyksen tie	22

Myös kenraali C.G. Mannerheim oli kansallinen tabu myös kirjallisuuden alalla. *Puhtain asein. Mannerheimin päiväkäskyjä* poistettiin vain 12 kappaletta.

¹³³ Kivimaa 1942.

¹³⁴ Peitsi / Kekkonen/ 1943.

888	Mannerheim, C.G.	Den fjärde juni	2
889	Mannerheim, C.G.	Puhtain ase	12

Jalmari Jaakkolan teos *Suomen idänkysymys* on sijoitukseltaan kiinnostava; sen poistomäärää (87) voi pitää sen räikeään sisältöön, painosmäärään ja keskeiseen merkitykseen nähden alhaisena. Jaakkolan teosta suositeltiin lämpimästi 'kaikkiin kirjastoihin!' mm. Arvosteleavassa kirjaluettelossa. Se julkaistiin suomeksi 1941 ja ilman sensuurin käsittelyä 1942 saksaksi, englanniksi ja ranskaksi. Kustaa Vilkun mukaan kansainväliseen käyttöön oli näin jaettu lähes kohtalokas kuva sodan päämääristä.¹³⁵ Teoksesta tuli keskeinen maahamme kohdistuneen arvostelun ja propagandan voimistumisen dokumentti.¹³⁶ Teoksesta otettiin kaksi suomenkielistä lisäpainosta vielä 1942, mitä esim. Helge Miettunen pitää merkillisenä.¹³⁷ Päämajan sensuuroimisto kielsi heinäkuussa 1942 Itä-Karjalasta kirjoittelun, mutta sen jatkumista ei pystytty täysin estämään ennen lopullista määräystä 10.7.1944. Myös Tiedotuslaitoksen oma Inkeri-propaganda joutui sensuroiduksi vuoden 1943 alussa.¹³⁸

Jaakkolan muita teoksia poistettiin niukasti:

481	Jaakkola, Jalmari	Die Ostfrage Finnlands	3
482	Jaakkola, Jalmari	Finlands östproblem	4
483	Jaakkola, Jalmari	Le problème oriental de la Finlande	1
484	Jaakkola, Jalmari	Suomen historian ääriiivat	6
485	Jaakkola, Jalmari	Suomen idänkysymys	87
486	Jaakkola, Jalmari	The Finnish Eastern Question	1

Valistusupseerin käsikirjasto

Valistusupseerin käsikirjasto, armeijan valistusupseerien vuosina 1941-1944 käyttämät teokset, yhteensä 48 kappaletta, antaa vertailukohdan poistojen propaganda-aineiston arviointiin. Kokoelma ei näytä olleen poistajien vertailukohteena, sillä tuolloin monet kohteet olisivat saaneet varmasti suurempia poistolukuja, esim. AKS:n *Suur-Suomen runoja* poistettiin vain 14 kappaletta. Toisaalta ilmeisesti ne pari kirjastoa, jotka ovat poistaneet Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* ovat saaneet vahvistusta juuri tästä luettelosta. Eniten poistettiin Waltarin *Neuvostovakoilun varjossa*. Vain käsikirjaston 12 teosta nousee näkyvämmiin esiin.

¹³⁵ Vilkuna 1962, 68-69. Vilkuna niputtaa samaan ryhmään Axel von Gadolinin teokset, joita poistettiin vain yhden kappaletta:

1089	Gadolin, Axel von	Nyordning i Öster	1
1090	Gadolin, Axel von	Ostkarelen	1
1091	Gadolin, Axel von	Ostkarelien das...	1

¹³⁶ Vilkuna 1962, 68-69 Miettunen 1976, 64.

¹³⁷ Miettunen 1976, 64. .

¹³⁸ Miettunen 1976, 64.

LUETTELO 4. Valistusupseerin käsikirjaston poistoluvut (eniten poistetut)

poistoja	nimeke
202	Waltari, Mika: <i>Neuvostovakoilun varjossa</i> . Helsinki 1942.
140	Salminen, Väinö: <i>Viena-Aunus</i> . Helsinki 1941. (141)
114	<i>Suomen sinivalkoinen kirja</i> . Toim. Iivari Leiviskä. Helsinki
104	Jahvetti: <i>Suomi Neuvostoliiton radiossa</i> . Helsinki 1942.
90	Halsti, Wolf H.: <i>Suomen puolustaminen</i> . Helsinki 1939.
87	Jaakkola, Jalmari: <i>Suomen idänkysymys</i> . Porvoo 1941.
85	<i>Palava pensas. Elias Simojoen puheita</i> . Porvoo 1942.
58	Essen, Rütger: <i>Venäjän arvoitus</i> . Porvoo 1941.
55	Karlgren, Anton: <i>Punainen diktaattori</i> . Jyväskylä 1942.
49	Tuura, J.W.: <i>Työkansan viholliset</i> . Suomalaisen kommunistien toimintaa ja kohtaloita. Porvoo 1942.
46	Hämeen-Anttila, Y.S.: <i>Inkeri</i> . Helsinki 1941.
37	Juva, Einar W.: <i>Suomi taistelee itää vastaan</i> . Helsinki 1942.

LUETTELO 5. Valistusupseerin käsikirjaston poistoluvut (kaikki)

Kokonaisluettelo on seuraava. (Suluissa kirjastoista poistetut kappalemäärät).

- Christensen, Chr. A.R.: *Maailman tapahtumat eilen ja tänään I-III*. Helsinki 1936-37. (5 poistoa)
- Essen, Rütger: *Venäjän arvoitus*. Suom. Albin Ahonen. Porvoo 1941. (58 poistoa)
- Halsti, Wolf H.: *Suomen puolustaminen*. Helsinki 1939. (90 poistoa)
- Hämeen-Anttila, Y.S.: *Inkeri*. Helsinki 1941. (46 poistoa)
- Itä-Karjala. toim. Akateeminen Karjala-Seura. Helsinki 1934. (1 + 2 poistoa)*
- Jaakkola, Jalmari: *Suomen historian ääriiviivat*. Porvoo 1940. (6 poistoa)
- Jaakkola, Jalmari: *Suomen idänkysymys*. Porvoo 1941. (87 poistoa)
- Jahvetti: *Suomi Neuvostoliiton radiossa*. Helsinki 1942. (101 + 3 poistoa)
- Juva, Einar W.: *Katsaus Suomen kansan kulttuurikehitykseen*. Auran kansalaistietoa 1. Turku 1942. (0 poistoa)
- Juva, Einar W.: *Suomi taistelee itää vastaan*. Helsinki 1942. (37 poistoa)
- Jäämaa, Ilmari: *Ajanvietteen ihmekirja*. Porvoo 1935. (0)
- Jäämaa, Ilmari - Launis, Seppo: *Taikurin kirja*. 3.p. Porvoo 1938. (0)
- Kansa kalliolla*. Maanpuolustusväen kultainen kirja. Toim. Maan Turva. Porvoo 1939. (2 poistoa)
- Karlgren, Anton: *Punainen diktaattori*. Jyväskylä 1942. (55 poistoa)
- Karvonen, K.: *Palloilu I-II*. Porvoo 1938-39. (0 poistoa)
- Korpijaakko, O.: *Asevelihenki*. Tampere 1943. (0 poistoa)
- Kuoppala, Jussi: *Pientä puhetta viinasta ja raittiudesta*. 2. p. Lahti 1944. (0 poistoa)
- Kärki, Eino: *Itä-Karjalan maantieto*. Porvoo 1942. (7 poistoa)
- Marjanen, Kaarlo - Rislakki, Ensio: *Hymyjen kirja*. Valikoima suomalaista huumoria. Helsinki 1942. (2 poistoa)
- Palava pensas*. Elias Simojoen puheita. Koonnut Vilho Helanen. Porvoo 1942. (76 + 9 poistoa)
- Peitsara, T.: *Suomen ja Venäjän talvisota 1939-40*. Helsinki 1941. (16 poistoa)
- Peitsi, Pekka: *Kansa taistelee elämästään*. 1939. (13 poistoa)
- Pekkanen, Toivo: *Ajan kasvot*. Porvoo 1942. (19 poistoa)

Pikku Jättiläinen. toim. Yrjö Karilas. 7.p. Porvoo 1941. (1 poisto)
 Propaganda-Aseveljet: Aseveikko I. 6.p. Porvoo 1941. (3 poistoa)
 Runeberg, J.L.: Vänrikki Stoolin tarinat. Helsinki 1938. (3 poistoa)
 Salminen, Väinö: Viena-Aunus. Helsinki 1941. (140 poistoa)
 Salola, Eero: Sotilaan äänenkäytön opas. helsinki 1941. (0)
 Salola, E. - Nuortio, O.: Isänmaan runo. Helsinki 1941. (14 poistoa)
 Simojoki, Martti: Puhtaan elämän voima. Helsinki 1943. (0 poistoa)
 Siukonen, W.: Laulukirja. Esim. 8.p. Helsinki 1941. (0 poistoa)
 Sormunen, Eino: Suomalaisen kulttuurin lähteille. Porvoo 1942. (6 poistoa)
 Stenberg, H.: Intian murhenäytelmä. Täyd. A. Manninen. Porvoo 1942. (0 poistoa)
 Suomen sinivalkoinen kirja. Toim. Iivari Leiviskä. Helsinki 1938. (114 poistoa)
 Suomen sinivalkoinen kirja II. Helsinki 1941. (sisältyvät edelliseen lukuun)
 Suomen Sotilaskalenteri 1941. Helsinki 1940. (0 poistoa)
 Suur-Suomen runoja. Julk. Akateeminen Karjala-Seura. Helsinki 1941. (14)
 Tietojen kirja I-II. Porvoo 1941. (0 poistoa)
 Tuura, J.W.: Työkansan viholliset. Suomalaisen kommunistien toimintaa ja kohtaloita. Porvoo 1942. (49 poistoa)
 Valentin: Tipoitain. Helsinki 1941. (1 poisto)
 Waltari, Mika: Neuvostovakoilun varjossa. Helsinki 1942. (202 poistoa)
 Wanne, Olavi: Tärkeimmät maailman tapahtumat... Helsinki 1942. (0 poistoa)
 Vasama, Yrjö: Maastoleikit. Helsinki 1939. (0 poistoa)
 Veli Giovanni: Suuri leikkikirja. Helsinki 1936. (0 poistoa)
 (PM:n Ttus. os:n kirjelmä n:o 73. 1.1942, T 8362/38, SA)

Poliittiset aktivistit

Seuraavassa tarkastellaan eräiden keskeisten aktivistien teosten poistoja. Luvut kuvaavat, miten kirjastonhoitajat tunsivat aktivistien merkitystä ja osasivat poistaa heidän teoksiaan.

Immonen toteaa kommunisminvastaisuuden olleen kasautuvaa.¹³⁹ Esimerkkinä hän mainitsee Jalmari Saulin, joka oli Otavan kirjailija. Saulin koulu- ja suojeluskuntanuorille suunnattu seikkailu- ja opetusromaani *Siniristi ja punatähti* kertasi illegaaliin kommunistiseen toimintaan ja Neuvostoliiton vakoiluun liittyviä paljastuksia; mm. Etsivä keskuspoliisi toimitti Saulille tuoretta aineistoa. Sauli toimi mm. Aamulehden toimittajana, osallistui 1918 taisteluihin Mäntän suojeluskunnan esikunnassa. Sitten hän toimi Uuden Auran tilauspäällikkönä ja toimittajana, kokoomuksen piirisihteerinä ja suojeluskuntalehti Varsinais-suomen Vartion päätoimittajana.¹⁴⁰ Saulin teokset kuluivat suojeluskuntanuorten käsissä; niitä käytettiin mm. kirjallisuuspalkintoina. Teosta poistettiin lopulta varsin niukasti, 31 kappaletta. Saulin muista teoksista poistettiin

¹³⁹ Immonen 1987, 361.

¹⁴⁰ Immonen 1987, 14. Useimmat aktivisteista esitetyt elämäkertatiedot perustuvat Immosen teokseen. Elämäkertatietoja saatu myös teoksista Heikinheimo: Suomen elämäkerrasto (1955), Kuka kukin on 1950 (1949), Suomen kirjallisuus V (1965), Suomen kirjallisuus VI (1967), Suomen kirjallisuus VII (1968), Suomen kirjallisuus VIII (1970).

1306	Sauli, Jalmari	Ajojahti	6
1307	Sauli, Jalmari	Kuu-Joonas käy sotaa	2
1308	Sauli, Jalmari	Nuori Kijl	1
1309	Sauli, Jalmari	Siniristi ja punatähti	31
1310	Sauli, Jalmari	Sotarosvon poika	1
1311	Sauli, Jalmari	Spoofin rumpalipoika	1
1312	Sauli, Jalmari	Suursaaren sissit	1
1313	Sauli, Jalmari	Valkoinen varjo	12

Aktivisti Aarno Karimo oli mm. Voima-Liiton jäsen, 1918 valkoisen divisioonan komentaja, Viipurin suojeluskuntapiirin päällikkö, Hakkapeliitta-lehden perustaja-päätoimittaja, jne. Karimon teoksia poistettiin nimekemmääräisesti paljon, mutta kappalemääräisesti niukasti. Vain *Kohtalon kolmas hetki* (66 poistoa) nousi luettelon keskivaiheille.

591	Karimo,	Ilmapuolustus sanoin ja kuvin	1
592	Karimo,	Karjalan vapaustaistelun julkaisuja	2
593	Karimo, Aarno	Armfeltin lähetti	3
594	Karimo, Aarno	Germaaneja	1
595	Karimo, Aarno	Karjalan nousu 1918	19
596	Karimo, Aarno	Kohtalon kolmas hetki	66
597	Karimo, Aarno	Kumpujen yöstä	16
598	Karimo, Aarno	Miehiä ja miehenalkuja	11
599	Karimo, Aarno	Peninkulmia nielemässä	2
600	Karimo, Aarno	Tykkimiehen muistelmia Karjalan rintamalta	1
601	Karimo, Aarno	Valkoinen armeija	20

Valtteri Makkonen oli puolustusvoimien upseeri, osallistunut kansalaissotaan valkoisten puolella, Aunuksen retkeen, suojeluskuntaan paikallispäällikkönä jne. Hänen historiallista romaaniaan *Savon kupias. Pietari Kylliäinen* poistettiin vain kaksi (2) kappaletta.

Vernereri Louhivuori oli kokoomuslainen rovasti ja toimi 1918 valkoisten pappina ja mm. Suomen Partiopoikajärjestön puheenjohtaja. Hänen teoksiaan poistettiin niukasti:

867	Louhivuori, Vernereri	Rehti mies	11
868	Louhivuori, Vernereri	Samppa ja me	5
869	Louhivuori, Vernereri	Urkkijat kintereillä	22

Emerik Olsonin uraan liittyi mm. Savon Jääkärin päätoimittajan rooli, Iltalehden avustajan ja toimittajan tehtävät, Suomen Suojelusliiton virkailijatehtävät ja IKL:n Ajan Sanan päätoimittajuus. Hänen teoksiaan poistettiin vain *Venäjä ennen ja nyt*, 18 kappaletta.

Arvi Korhonen, Arvostelevan kirjaluetellon suosittelija, julkaisi Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisusarjassa teoksen *Suomen itärajan syntyhistoriaa* (WSOY 1938). Teosta poistettiin neljä (4) kappaletta. Korhonen ei kuulunut AKS:aan, mutta toimi sitä lähellä.

AKS:n varhaisvuosien merkkihahmo Erkki Räikkönen osallistui Itä-Karjalan retkeen, toimi Itsenäisyyden Liiton perustaja-sihteerinä,

Suojeluskuntalaisen lehden toimittajana, itsenäisen Suomen ja Suomen Vapausoturin päätoimittajana ja mm. keskeisenä IKL:n perustajana. Hän esittäytyi diktatuurin ihailijaksi ja toimi harmaana eminenssinä mm. Mussolinia käsittelevän teoksen julkaisutoimissa. Hänen teoksiaan poistettiin koko maan mittakaavassa varsin vähän:

1252	Räikkönen, Erkki	Heimokirja	22
1253	Räikkönen, Erkki	Metsäsissien parissa	9
1254	Räikkönen, Erkki	Svinhufvud ja itsenäisyysenaatti	3
1255	Räikkönen, Erkki	Svinhufvudin kertomukset Siperiasta	12
1256	Räikkönen, Erkki	Ukko-Pekka Siperiassa	9
1257	Räikkönen, Erkki	Valkoinen upseeripartio Karjalan sodassa	1
1258	Räikkönen, Erkki	Vapaussodan kertomuksia	3

Keskustapuolueisiin lukeutuvia kirjoittajia olivat mm. (Immosella yht. 30 kappaletta) maalaisliiton Artturi Leinonen ja edistyspuolueen Toivo Kaukoranta. Leinosen henkilöhistoriaan kuului mm. toimiminen kenraali von Gerichin adjutantina keväällä 1918 ja suojeluskuntien edustajana Mannerheimin esikunnassa, Etelä-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin piiripäällikkönä ja valistusohjaajana. Hän oli mm. Ilkan päätoimittaja ja kansanedustaja.

Leinosen teoksia poistettiin useita nimekkeitä, mutta kappalemääräisesti niukasti:

829	Leinonen,	Maakunnan sinetti	1
830	Leinonen, Artturi	Hakkapeliitat	6
831	Leinonen, Artturi	Hauta rajan takana	20
832	Leinonen, Artturi	Ilkan ja Poutun pojat	6
833	Leinonen, Artturi	Kahden rajan poikki	2
834	Leinonen, Artturi	Kolmanteen ja neljanteen polveen	1
835	Leinonen, Artturi	Nuori Tuomaala	1
836	Leinonen, Artturi	Värväri	16

Toivo Kaukoranta toimi mm. 1918 Karjalan retkikunnan tiedustelu-upseerina ja Viron avustuskomitean jäsenenä, Suunta-lehden johtokunnassa, Pohjois-Savon suojeluskuntapiirin valistusohjaajana ja Karjalan Liiton toiminnanjohtajana. Kaukoranta julkaisi mm. teokset Itä-Karjalan kansallinen ja valtiollinen kysymys. (Ylipainos teoksesta Oma maa, V osa. Hki 1925, WSOY) sekä Itä-Karjalan kysymyksenvaiheista vv. 1917-1925. Katsaus ilmestyneeseen kirjallisuuteen. (Ylipainos Historiallinen Aikakauskirja 1926:2. SHS.). Teokset eivät joutuneet poistoluetteloihin.

Kaarlo A. Merikoski sijoittuu keskustalaisiin kirjoittajiin, joka ei ollut varsinainen kommunistinvastainen aktivisti. Hänet on luokiteltu Karjalan ja karjalaisen kulttuuriin ystäväksi. Hänen toimintansa suuntautui enimmältä osaltaan suoraan venäläisiä vastaan (Immonen 362). Merikosken tuotantoa poistettiin nimekemääräisesti runsaasti, mutta jälleen kappalemääräisesti niukasti:

911	Merikoski, K.	Irti sortajista	6
912	Merikoski, K.	Suuren Suomen kirja	18
913	Merikoski, K.	Taistelua Karjalasta	12
914	Merikoski, K.	Tsaarivallan jaloissa	2
915	Merikoski, K.	Uskonluopio	1

K.N. Rauhala toimi 1918-19 Tasavaltalaisten Keskusjärjestön sihteerinä, muttei kovin selvästi poliittisena aktivistina. Hänen teoksiaan poistettiin niukasti:

1192	Rauhala, K.N.	Bolsevismi ja olot Venäjällä	8
1193	Rauhala, K.N.	Das Reich des Antichrist	1

Samaan sijoittamattomaan ryhmään voidaan sijoittaa maalaisliiton kansanedustaja Kaarlo Hänninen, jonka teoksia poistettiin niukasti:

426	Hänninen, Kaarlo	Kiveliön karkurit	2
427	Hänninen, Kaarlo	Kuningas Äyräpää	1
428	Hänninen, Kaarlo	Nuori sissipäällikkö	8

Jyrki Mikkonen toimi edistyspuolueen toimittajana, joka laati mm. ajankohtaisia näytelmiä lottajärjestöille. Hänen teoksistaan poistettiin vain Vaeltavan sinitakin tarina (yksi poisto).

Myös Väinö Merivirta toimi edistyspuoleen kansanedustajana ja Helsingin kaupunginhallituksen asiamiehenä. Hänenkin teoksiaan poistettiin vain Vihan valtaa (yksi poisto).

Kaarlo Luoto, jonka Immonen yhdistää hyvin perustein nimimerkkiin Kalle Aaltokivi, siirtyi kommunismista jyrkkään neuvostovihamielisyyteen. Hänen historiallista romaaniaan vuosilta 1808-09 Olli Tiainen. Salojen sankari (Otava 1931) ei poistettu yhtään kappaletta.

Sortavalan seminaarin entiseltä rehtorilta, vuosina 1916-17 Siperiaan karkoitettulta Oskar Relanderilta poistettiin teosta *Vankilasta ja Siperiasta* 9 kappaletta.

Toivo Nuuttinen oli amerikansuomalainen, 30-luvulla värvätynä Neuvosto-Karjalassa toiminut ja Suomeen palanut työmies. Hänen teostaan *Kaikki päättyy repeämään* poistettiin runsaahkosti, 64 kappaletta. Samankaltainen tausta oli Kaarlo Hartikaisella, jonka Punaisten petojen luolissa -teosta poistettiin neljä (4) kappaletta.

Torsten Walmqvist oli vahva oikeistolainen, mm. Kivennavan nimismies ja toimi Venäjän salaisen poliisin eli ohranan palveluksessa. Hänen teostaan *Konnia ja kiipijöitä keisarin palveluksessa* poistettiin viisi kappaletta. Samaan ryhmään Immonen liittää myös Yrjö Vuorisen ja Tapio Pihan, Kaarlo Jäntereen ja Paul Linderin. Pihan (nimimerkillä Eero Koltta) *Palatsihotellin salaperäinen vieras* (1937), Kaarlo Jäntereen *Kysymys Venäjän kielen asemasta vv. 1809-1928* (Ylipainos teoksesta Helsingin yliopiston alkuajoilta, 1928) tai Linderin *Keisarillisen kaartin upseerina* (1938) eivät esiinny yhdessäkään poistoluettelossa.

Tiivistäen voi todeta, että kirjoittajan yleinen maine poliittisena aktivistina ei sinänsä nostanut hänen teoksiaan poistoluettelon kärkeen. Valinnat olivat teoskohtaisia, eivät järjestö- tai kirjailijakohtaisia. Kirjastoilla ei ollut poistaessaan käytössään kirjailijakohtaista indeksiä tai mustaa listaa, jonka mukaan hyllyjä olisi käyty läpi. Toisaalta voi kenties ajatella, että kirjastonhoitajien käytettävissä ollut aika tai poliittinen tietoisuus ei mahdollistanut näin syvällistä kokoelman analysointia.

Kansallissosialistiset teokset

Suomalaisten kansallissosialistien ajattelun perusteosta *Saksan tie* (1941) poistettiin 66 kappaletta, sisältöön nähden varsin niukasti. Jussi Leinon historianfilosofinen kansallissosialismin esittelyä *Kansallissosialismi maailmanhistoriallisen kehityksen tuloksena* (1941) poistettiin 41 kappaletta. Leinon teos ei ollut myyntimenestys; ilmestymisvuonnaan sitä myytiin n. 2 400 kappaletta.¹⁴¹

Pertti Lassila kuvaa *Otavan historian* kolmannessa osassa, miten Otava oli kustannusliikkeenä asettunut sotatalouden palvelukseen. Sen tehtävänä oli jatkosodan alkuvaiheessa kustantaa Suur-Suomi-ideologian ilmentymiä, Itä-Karjalan kuvauksia kaunokirjallisessa muodossa ja matka- ja esseeteoksina. Tällaisia olivat mm. Väinö Salmisen *Viena-Aunus*, *Itä-Karjala sanoin ja kuvin*

¹⁴¹ Lassila 1990, 14.

(1941). Teosta poistettiin runsaahkosti, 141 kappaletta. Lassila kuvaa kirjojen odotukset ylittänyttä kysyntää ja kirjakauppiat saivat jakaa sinänsä runsaita painoksia asiakkailleen. Yli kymmenen tuhannen painokset olivat normaaleja. Näihin lukuihin nähden kirjastojen poistoluvut ovat marginaalisia. Koteihin ja kamareihin jäi luettavaa riittävästi.

Samaan ryhmään kuului AKS:n toimittama *Itä-Karjalan kartta* (1941), jota painettiin vuoden aikana yli 200 000 kappaletta.¹⁴² Siihen nähden sitä poistettiin minimaalisesti, vain yksi (1) kappale.

Heimokirjallisuus ja Suur-Suomi -teokset

*Kuuisataa vuotta sen jälkeen alkaa se olla vakuutettu, että tällainen rotu
ei leppyä voi, ei väistyä saa,
että sen on tunnettava päälle, että sen on ikuisiksi ajoiksi kaadettava se pylväs,
jossa on piirretty Ryssien valtakunta - pystytettävä tuhat kertaa korkeampi, jossa on
IMPERIUM FENNICUM.*

Suur-Suomi = Isänmaa. Työ tämän asian hyväksi on - ajankohtaisin."

Martti Haavio

Pam ja vallananastajat

E.V. Ervastin *Muistoja matkoilta Venäjän Karjalasta* vuodelta 1881 pidetään ns. heimokirjallisuuden ja karelianismin lähtökohtana. Teosta on poistettu kaksikin kappaletta, kun monet sisällöltään selkeämmät teokset ovat saaneet jäädä lainattaviksi. 1920- ja 1930-luvun heimokirjallisuus oli luonteeltaan ekspansiivista ja antoi Karjalan valloittamissuunnitelmille tukea. Heimokirjallisuudeksi voi katsoa kirjallisuuden, jossa käsiteltiin suomensukuisia kansoja, etenkin karjalaisia. Tällaisia heimokirjoittajia olivat mm. Ilmari Kianto ja Iivo Härkönen. Juhani Konkkan *Me sankarit* on perinteestä poikkeavana teoksena saanut jäädä poistajilta rauhaan; sen sijaan hänen muut teoksensa ovat luettelon yläpäässä.

697	Konkka, Juhani	Kahden maailman rajalla	86
698	Konkka, Juhani	Neuvostovakoilijatar	29
699	Konkka, Juhani	Riisutut naamiot	2

Heimokirjallisuudessa on kuvauksia, joihin Sihvo keskittyy ja jonka Immonen taas ongelmattomana sivuuttaa, joissa karjalaisilla ei ole juuri suhdetta venäläisiin ja Venäjään; esim. Ahon Panu ja Santeri Ivalon Juho Vesainen. Siksi Ivalon Juho Vesaisen seitsemän (7) poistoa ovatkin lähinnä hätävarjelua. Myös hänen muut teoksensa ovat joutuneet joissakin kirjastoissa poistetuiksi.

¹⁴² Lassila 1990, 16.

471	Ivalo, Santeri	Erämaan nuijamiehet	1
472	Ivalo, Santeri	Juho Vesainen	7
473	Ivalo, Santeri	Kuningas Suomessa	1
474	Ivalo, Santeri	Reservikasarmista	1
475	Ivalo, Santeri	Suomalaisia sankareita	7
476	Ivalo, Santeri	Suomen sota 1808-1809	2
477	Ivalo, Santeri	Suven satu	1
478	Ivalo, Santeri	Taistelun jälkeen	3
479	Ivalo, Santeri	Viipurin pamaus	2

Immonen lukee heimokirjallisuuteen 116 vuosina 1918-1939 julkaistua suomenkielistä teosta, joista 59 ilmestyi jakson alkupuolella ja 57 loppupuolella. Immonen jakaa heimokirjallisuuden alalajeihin: 28 heimosotakirjaa, joista 16 ilmestyi 1918-23¹⁴³. Joukossa oli mm. tutkimuksellisempia teoksia kuten Vilho Helasen ja Hans Kalmin 1921 ilmestyneet teokset, jotka kuvasivat suomalaisten osallistumista Viron taisteluihin sekä Eero Kuussaaren *Taistelu Petsamosta*.

Helasen teosta poistettiin 11 kappaletta, samoin muita hänen teoksiaan:

345	Helanen, Vilho	Ankarat tähdet	27
346	Helanen, Vilho	Anni	9
347	Helanen, Vilho	Heräävä heimo	1
348	Helanen, Vilho	Palava pensas. E. Simojoen puheita	76
349	Helanen, Vilho	Sarastus	1
350	Helanen, Vilho	Suomalaiset Viron vapaussodassa	11

Kalmin teosta *Pohjan poikain retki* poistettiin 16 kappaletta sekä muutama hänen muu teoksensa:

565	Kalm, Hans	Kalmin pataljoona	2
566	Kalm, Hans	Kansannousu Pohjanmaalla	1
567	Kalm, Hans	Pohjan poikain retki	16

Kuussaaren *Taistelu Petsamosta* ei poistettu lainkaan, sen sijaan tekijän muita teoksia:

780	Kuussaari, Eero	Heimosodat 1918-1922	5
781	Kuussaari, Eero	Suomen suvun tiet	5
782	Kuussaari, Eero	Venäläisten sotataito	3

Karjalan kysymystä käsitelleen kirjallisuuden keskeinen julkaisuajankohta oli vuosina 1918-1923; tuolloin ilmestyi mm. Herman Stenbergin *Kaukokarjala suhteissaan Suomeen ja Venäjään*. Teosta poistettiin vain yksi (1) kappale, kenties etäisestä ilmestymisajankohdasta johtuen. Samoin AKS:n *Suursuomi on yhtä kuin isänmaa* -vihko (1923, kolme erilaista laitosta) sai säilyä kirjastojen hyllyllä. Teosta poistettiin vain yksi (1) kappale.

Monet tietokirjat jäivät vähälle huomiolle niiden selkeästä Suur-Suomi -sisällöstä huolimatta. Esim. Theodor Homénin *Itä-Karjala ja Kuolan Lappi* poistettiin vain kolme kappaletta ja yksi ruotsinkielinen.

¹⁴³ Immonen 1987, 316.

Homén piti päämääränä "Itämeren lahtien ja Vienan ja Jäämeren välisen suomalaisen maan ja kansan luonnollisen yhdistämisen".¹⁴⁴

Akateemisen Karjala-Seuran julkaisuja poistettiin kokonaisuudessaan varsin niukasti.

14	Akateeminen Karjala-Seura	AKS:n tie 1939	1
15	Akateeminen Karjala-Seura	AKS:n tie 1940	1
16	Akateeminen Karjala-Seura	AKS:n tie I	1
17	Akateeminen Karjala-Seura	AKS:n tie II	1
18	Akateeminen Karjala-Seura	Päämäärät ja toiminta	1
19	AKS	Itä-Karjala	1
20	AKS (julk.)	Suur-Suomen runoja	14

AKS:n *Suur-Suomen koulu* (1930) -niminen pamfletti jäi kokonaan poistamatta. Sen 1934 ilmestynyttä laajaa yleisteos Itä-Karjalasta poistettiin yksi (1) kappale. Teoksen alaotsikko on selkeä: "Esitys Itä-Karjalan maasta ja kansasta, sen vapausliikkeen tähänastisista vaiheista, nykyisistä taloudellisista, sivistyksellisistä ja valtiollisista oloista sekä Karjalan kysymyksestä". AKS:n pamflettia *Herää Suomi* ei poistettu yhtään kappaletta.

Inkeri-kirjallisuuden ensimmäisiä teoksia oli Väinö Salmisen *Suomalainen Inkeri* (1919). Teos oli suunnattu 200 000 inkeriläisen pelastamiseksi, koska "Suomen sukua on jo liiaksi uponnut Venäjän liejuun". Teosta ei poistettu yhtään kappaletta, sen sijaan Salmisen teosta *Viena - Aunus, Itä-Karjala sanoin ja kuvin* poistettiin huomattavasti enemmän, 140 kappaletta.

Inkeri-kirjallisuuden julkaiseminen kääntyi nousuun 1929, jolloin ilmestyi Inkerin Liiton julkaisema *Kymmenen kohtalokasta vuotta Inkerin kansallisten taistelujen varrelta*. Teosta poistettiin vain neljä (4) kappaletta.

J. Lukkarisen, saksalaisten yhdysmiehen, matkakuvaus *Vienan Karjalassa* (1918) kuvasi tiedustelutehtävää, joka oli naamioitu kansatieteelliseen asuun. Teosta poistettiin vain yksi (1) kappale.

Karelianismin merkkiteoksiin lukeutuivat myös I. K. Inhan *Kalevalan laulumaille* (19**, uusi painos 1921). Samaan ryhmään kuuluu Louis Sparren *Kalevan kansaa katsomassa* (1930). Näitä teoksia ei poistettu.

Heimokirjallisuuden tavoitteena oli irrottaa heimoalueet irti Venäjästä. Immosen mukaan vaatimus esitettiin 78% eli 91 teoksessa, etenkin ajanjaksona 1918-28.¹⁴⁵ Kohteena oli Karjala, Viena ja Aunus. Karjalan pakolainen A.A. Popoff piti Karjalaa muinaisena suuralueena, jonka itsenäisyys oli tuhottu. Popoffin teosta *Aunuksen Karjala. Kansantajuinen kuvaus Aunuksen maasta ja kansasta* (1920.) Aunuksen retkikunnan päällikön Gunnar von Hertzenin teos propagoi itsenäisen Karjalan merkitystä itsenäisen Suomen perusedellytyksenä teoksessaan *Karjalan retkikunta* (1921.) Teosta poistettiin yhteensä 12 kappaletta.

¹⁴⁴ Sit. Immonen 1987, 322.

¹⁴⁵ Immonen 1987, 329.

AKS:n perustajajäsenen Erkki Räikkösen mielestä karjalaisten yksimielisenä pyrkimyksenä oli "ryssän karkoittaminen maasta". Hänen teoksiaan poistettiin niukasti:

1252	Räikkönen, Erkki	Heimokirja	22
1253	Räikkönen, Erkki	Metsäsissien parissa	9
1254	Räikkönen, Erkki	Svinhufvud ja itsenäisyysenaatti	3
1255	Räikkönen, Erkki	Svinhufvudin kertomukset Siperiasta	12
1256	Räikkönen, Erkki	Ukko-Pekka Siperiassa	9
1257	Räikkönen, Erkki	Valkoinen upseeripartio Karjalan sodassa	1
1258	Räikkönen, Erkki	Vapaussodan kertomuksia	3

Jyrinojan *Miekan taru* kuvaa karjalaisuomalaisten metsäsissien valaa Karjalan vapaudelle. Teosta ei poistettu.

Väinö Salmisen Inkeriä käsittelevää teosta *Suomalainen Inkeri* (1919) ei poistettu yhtään kappaletta. Sen sijaan Salmisen jo mainittua teosta *Viena - Aunus, Itä-Karjala sanoin ja kuvin* poistettiin 140 kappaletta.

Kuussaaren *Suomen suvun tiet* esitti, että pienten heimokansojen siirto omille kotiseuduilleen olisi välttämätöntä ja koko 'Suomen suku saisi takaisin itsenäisyytensä'. Teosta poistettiin viisi (5) kappaletta.

Suur-Suomi -ajattelun perusteoksia olivat *Ervastin Muistoja matkoilta Venäjän Karjalasta* (uusi painos, 2 poistoa), *Homénin Itä-Karjala ja Kuolan Lappi* (3 + 1 poistoa) ja *Stenbergin Kaukokarjala suhteissaan Suomeen ja Venäjään* (1 poisto), jotka liittyivät poliittisen ja ekspansiivisen karelianismin perinteeseen. Teosten asemaan ja merkitykseen nähden niitä poistettiin olemattoman vähän. Samaan ryhmään liittyvät etenkin AKS:n pamfletit, joiden osuus on niinkään poistoluetteloissa vähäinen.

von Hertzenin *Karjalan retkikunta* - teoksessa luodaan silmäys karttaan ja todetaan silloinen raja strategisesti mahdottomaksi: "Lyhyesti sanoen: Uusi raja lyhentäisi Suomen puolustusrintaman pieneksi murto-osaksi nykyisestä. Ja lisäksi, kun Muurmanninrata olisi saatu yhdistetyksi Suomen rautatieverkkoon, olisi meillä puolellamme kaikki hyvän etappiyhteyden edut." Teosta poistettiin 12 kappaletta (10 + 2).

Ilmari Kianto käsittelee 1918 ilmestyneessä teoksessaan *Suomi suureksi - Viena vapaaksi* mm. Vienan ja Aunuksen irrottamista Venäjästä. Kianto kirjoitti aiheesta runsaasti ja useimmat hänen teoksistaan päätyivät poistolistoilta, joskin kokonaismäärältään perin niukasti:

638	Kianto, Ilmari	Elämän ja kuoleman kentillä	9
639	Kianto, Ilmari	Hallan jääkärit	1
640	Kianto, Ilmari	Isänmaallinen runoelma	1
641	Kianto, Ilmari	Kansa kalliolla	2
642	Kianto, Ilmari	Karjalan vapaussodassa	1
643	Kianto, Ilmari	Kuhmon kulmilta	1
644	Kianto, Ilmari	Nuori runoilijamaisteri	1
645	Kianto, Ilmari	Pikku syntejä	1
646	Kianto, Ilmari	Ryysyrannan Jooseppi	1
647	Kianto, Ilmari	Suomi suureksi - Viena vapaaksi	20

648	Kianto, Ilmari	Valitut teokset	4
649	Kianto, Ilmari	Vienan kansan kohtalo	15
650	Kianto, Ilmari	Vienan Karjala - Kalevalan kehto	18
651	Kianto, Ilmari	Vienan neitsyt	5
652	Kianto, Ilmari	Vienan virroilta	1

Paul Vakkilainen (nimim. Paul Pähkinälinna) käsitteli teoksessa *Ei sanoin - mutta teoin*. Inkerin romaani I-II. (1934.) Inkerin vapauttamista ja Suur-Suomea. Teosta ei poistettu yhtään kappaletta.

Karjalan oikeus -teoksessa (julkaisijana Karjalan keskushallitus) käsiteltiin itsenäisen Karjalan perustamista, ei liittämistä Suomeen. Teos ei esiinny poistoluetteloissa. Vasili Jyrinojan (nimimerkillä V.O. Jehrimäini) romaanissa *Miekan taru kuvataan* Venäjän ja Neuvostoliiton kansallisuussortoa. Teosta ei poistettu. Merikosken *Taistelua Karjalasta* (1939) kuvaa venäläisten koulujen vaikutusta turmiolliseksi. Teosta poistettiin 12 kappaletta.

Immonen luokittelee Rodion Markovitsin *Siperian varuskunta* -teoksen (1930) neutraaliksi kuvaukseksi unkarilaisesta nuorukaisesta, joka on joutunut venäläisten vangiksi ja vallankumouksen Siperiaan. Teosta poistettiin kahdeksan (8) kappaletta. Samantasoinen neutraali kuvaus on Unto Seppäsen romaani *He janoivat elämää*, joka kuvaa Kannakselaiskylään majoittuneita venäläispakolaisia. Teosta poistettiin yksi (1) kappale. Seppäsen muista teoksista poistettiin

1325	Seppänen, Unto	Markku ja hänen sukunsa	1
1326	Seppänen, Unto	Voittoon	2

Marina Jurlovan *Kasakkatyttö* kertoo 14-vuotiasta maailmansodan kohtaloissa valkoisen armeijan sotilaaksi ajautuvasta työstä. Immonen luokittelee sen neutraaliksi. Teosta ei poistettu lainkaan. Edwin Erich Dwingerin sotavankikuvaus *Valkoisten ja punaisten välillä* sisältää tavanomaisen, tuomitsevamman suhtautumisen bolshevikkeihin. Teosta poistettiin runsaahkosti, 63 kappaletta. Tekijän muista teoksista poistettiin:

155	Dwinger, Edwin Erich	East Carelia	2
156	Dwinger, Edwin Erich	Und Gott schweigt	1

Marika Stiernstedtin romaani *Sirpale kuvastaa* sisältää lopussa jyrkän kuvauksen bolshevismista ja vallankumouksesta. Teosta poistettiin 21 kappaletta. Sotasensuuri oli karsinut ulkopoliitiikan kannalta haitallisimmat teokset, mutta senkin jälkeen jäi jäljelle teoksia, joita AKL ei suositellut kirjastoihin.

Sota-aikana suhde poliittisiin propagandateoksiin kiristyi. Arvosteleva kirjaluettelo ei suositellut sodan aikana eikä sen jälkeenkään kirjastoihin sosialistisia tai kansallissosialistisia teoksia. Arvostelija ei siksi puoltanut esim. Yrjö Ruudun *Liberalismi, fasismi, sosialismi* -teoksen hankkimista, koska se korosti kansanvaltaisen sosialismin edistämistä.¹⁴⁶ Ilja Ehrenburgin *Pariisin kukistuminen* kuvaa Ranskan yhteiskuntajärjestelmän mädännäisyyttä ja oli luonteeltaan

¹⁴⁶ AKL 1941, 10-11. Esimerkit Peltolan 1998, 64.

kommunistinen ei saanut suositusta.¹⁴⁷ Leninin *Valtio ja vallankumous* oli kommunistinen ohjelmanjulistus eikä soveltunut kirjastoon.¹⁴⁸ Veikko Vainikaisen *Pojanpoika uskoo Leniniin* oli arvostelijan mukaan toteutuksena naiivisti kommunistinen eikä soveltunut kirjastoon.¹⁴⁹

Sotavuosien tavoitteena oli kansakunnan yhtenäisyyden säilyttäminen. AKL suhtautui varauksella teoksiin, jotka voisivat heikentää yhtenäisyyden tunnetta. Lehti tuomitsi vaarallisiksi teokset, jotka olivat liiaksi kantaa ottavia tai joiden tyyli oli repivää.¹⁵⁰ Pekka Latun *Kalliisti ostettu vapaus* saatettiin tulkita ”hajoittavia ajatuksia synnyttäväksi”.¹⁵¹ Lausan *Mihin menet, Suomen kansa?* esitti ehdotuksia yhteiskunnan uudistamiseksi ja saattoi puolestaan hajottaa kansakuntaa.¹⁵² Väinö Meltin *Työaika teollisuudessa* oli AKL:n mukaan kirjoitettu yksipuolisesti työväen etuja ajatellen ja vastaavasti *Suur-Suomen runoja* saattoi tarpeettomasti ärsyttää joitakin kirjaston asiakkaita.¹⁵³ Ääriliikkeitä edustavat teokset haluttiin siis pitää kirjastoista etämmällä.¹⁵⁴

Kyseisistä teoksista hankittiin esimerkkikirjastoihin seuraavat:

TAULUKKO 5. Poliittisia äärisuuntia edustavien teosten hankinta kolmessa esimerkkikirjastossa¹⁵⁵

¹⁴⁷ AKL 1946, 11.

¹⁴⁸ AKL 1946, 46.

¹⁴⁹ AKL 1946, 57.

¹⁵⁰ Peltola 1998, 64.

¹⁵¹ AKL 1939, 18.

¹⁵² AKL 1942, 33-34.

¹⁵³ AKL 1939, 25; AKL 1942, 24.

¹⁵⁴ Sodanjälkeistä suhtautumista kuvaavat myös ulkopoliittikkaa arvostelleiden teosten kohtalo. Yrjö Ruudun *Suomen politiikka 1939-44* sekä Kalle Hämäläisen *Sosialistinen ulkopoliittikka* asettivat maan ulkopoliittikan kyseenalaiseksi, mikä oli sodan jälkeen arkaluonteinen asia eikä antanut aihetta kirjastosuositukseen. AKL 1945, 15; AKL 1946, 65-66. Jaakko Forsmanin *Maailmansota* esitti sisältönsä Neuvostoliiton näkökulmasta Suomea vastaan eikä tällaisia ajatuksia haluttu rohkaista. AKL 1943, 4.

¹⁵⁵ Peltola 1998, 64..

Teos	Jyväskylä	Lappeenranta	Kuusankoski	Poistoja maassa
Lattu: Kalliisti ostettu vapaus				-
Lausa: Mihin menet, Suomen kansa?	X	X	X	34
Meltti: Työaika teollisuudessa			X	-
Suur-Suomen runoja		X		14

Jatkosodan aikana AKL ei suositellut kansallissosialistista propagandaa sisältäviä teoksia. Tällaisia olivat mm. Jussi Leinon *Kansallissosialismi maailmanhistoriallisen kehityksen tuloksena*, Imam Raguzan *Sovietismin luhistuminen Suur-Saksan iskuista* sekä Vietti Nykäsen *Suomen uusi tie*.¹⁵⁶ Tämänkaltaiset poliittisesti räikeät teokset kehoitettiin jättämään kirjavalinnan ulkopuolelle.

Fasismiin tai saksalaisuuteen avoimen vihamielisesti suhtautuvaa kirjallisuutta ei haluttu suositella sodan aikana eikä sen jälkeenkään.

George Seldesin *Benito Mussolini* kritikoi fasismia, eikä sitä suositeltu.¹⁵⁷ Arvid Fredborgin *Teräsvallin takana*, Boris Gorbatovin *Lannistumattomat* ja T.W. Paavonkallion *Lapin tuho 1944* syyttelivät saksalaisia ja heidän julmuuttaan. Niitä ei suositeltu kirjastoihin.¹⁵⁸

AKL:n periaatteena oli, että räikeät poliittiset propagandateokset eivät kuulu yleisten kirjastojen aineistoon ja tätä linjaa sovellettiin myös sodan aikana. Poliittiset ohjelmanjulistukset jätettiin Jyväskylän, Lappeenrannan ja Kuusankosken kaupunginkirjastoihin hankkimatta. Jos teoksella oli yleisempää merkitystä, kuten *Suomalaisia sosialisteja I* ja *Benito Mussolini*, ne sisällytettiin kokoelmiin.¹⁵⁹

Näin ollen myös armeijan ammattiriimittelijöiden koostama *Korsulauluja*, 32-sivuinen vihkonen, joka oli varustettu merkinnällä "Ei julkisuuteen" ei löytänyt tietään kirjastojen hyllyyn.

Luonteeltaan laulut sisälsivät karkeinta vihollisherjaa, jota talvisodan aikana tuotettiin, kuten Juhani Niemi toteaa.¹⁶⁰ Sen sijaan *Runebergin Vänrikki Stoolin tarinat* saivat kärsiä käytöstään sota-ajan viihdytystoiminnassa. Teosta poistettiin propagandayhteyksien vuoksi kolmisen (3) kappaletta. Runebergin monet hahmot sen sijaan elivät sotakuvauksissa, kuten Niemi on todennut.¹⁶¹

Edellä mainitut esimerkit¹⁶² ovat varsin edustavia; kyseiset teokset jätettiin useimmiten hankkimatta kolmeen esimerkkikirjastoon. Myös niiden poistot koko maassa osoittavat, että kirjastot tältä osin noudattivat suosituksia.

¹⁵⁶ AKL 1945, 15. AKL 1946, 11. AKL 1946, 80.

¹⁵⁷ AKL 1945, 40.

¹⁵⁸ AKL 1945, 15. AKL 1946, 11. AKL 1946, 80

¹⁵⁹ Peltola 1998, 67.

¹⁶⁰ Niemi 1988, 39.

¹⁶¹ Niemi 1988, 60-61.

¹⁶² Esimerkit Peltolan 1998, 66.

TAULUKKO 6. Äärisuuntauksia edustaneiden teosten hankinta kolmessa esimerkkikirjastossa

163

Teos	Jyväskylä	Lappeenranta	Kuusankoski	Poistoja maassa
Ruutu: Liberalismi, ...				-
Ehrenburg: Pariisin			X	-
Lenin: Valtio ja vallankumous				-
Vainikainen: Pojanpoika				-
Suomalaisia sosialisteja I	X	X	X	-
Ruutu: Suomen politiikka				-
Hämäläinen: Sosialistinen	X			-
Forsman: Maailmansota	X	X		3
Seldes: Benito Mussolini	X	X	X	-
Fredborg: Teräsvallin takana			X	-
Gorbatov: Lannistumattomat	X		X	-
Paavonkallio: Lapin tuho 1944		X		-
Leino: Kansallissosialismi ...				40
Raguza: Sovietismin luhistuminen				11
Nykänen: Suomen uusi tie	X			9

5.4.2 Vallankumousta ja neuvostojärjestelmää ja arvostelleet teokset¹⁶⁴

163

Peltola 1998, 66.

241

Immosen mukaan vanhaa Venäjää koskevia teoksia (Immosella lyhenne VT) ilmestyi 1920- tai 1930-luvun Suomessa kaikkiaan 43 kappaletta; niistä 26 julkaistiin ajanjakson alkupuoliskolla, loput 17 loppupuolella. Teoksista mainittakoon Eero Kuussaaren *Venäläisten sotataito*, jota poistettiin kolme (3) kappaletta, Platonovin *Venäjän historia* (ei poistoja) ja Arvi Korhosen *Suomen itärajan syntyhistoriaa*, jota poistettiin neljä (4) kappaletta. Sergei Trufanov kuvasi, ennen vallankumousta kirjoitetussa, Suomessa 1918 ilmestyneessä teoksessaan *Pyhä paholainen* tsarismin rappiota Rasputinin otettua todellisen vallan. Teosta ei poistettu yhtään kappaletta. Walmqvistin *Konnia ja kiipijöitä keisarin palveluksessa* (1939) oli samantyylinen; sitä poistettiin viisi (5) kappaletta. Krapotkinin aiemmin käsitelty *Leivän valloitus* kuvaa kirjoittajan paluuta maanpaosta ja pettymystä vallankumouksen tuomaan muutokseen. Teosta poistettiin kaksi (2) kappaletta. Poljakovin teoksessa *Rakastettu tsaaritar leskikeisarinna Maria Feodorovna ja keisarinna Aleksandra* kuvataan idän ja lännen kamppailuna, joka päättyi idän mentaliteetin (Aleksandran) voittoon. Teosta poistettiin yksi (1) kappale. Tekijän muista teoksista poistettiin

1113	Poljakov, V.	Kun rakastajat hallitsivat Venäjää	1
1115	Poljakov, V.	Viimeinen tsaaritar	3

Stereotyyppisintä ja jyrkintä venäläiskielteisyyttä on Eero Kuussaaren *Venäläisten sotataidossa*, joka kuvaa venäläisten laajenemisen perustaksi biologiset tarpeet, ei puhdasta sotilaallista tahtoa. Teosta poistettiin kolme (3) kappaletta. Immonen pitää Kuussaaren teokselle rinnakkaisena Arvi Korhosen tutkimusta *Suomen itärajan syntyhistoria*, jota poistettiin neljä (4) kappaletta. Molemmat teokset korostavat Venäjän uhkaa. Samaan sarjaan sijoittuu Erkki Räikkösen toimittamat *Svinhufvud Siperiassa* -teokset, joita varastoitiin, kuten Räikkösen muita teoksia kappalemäärältään niukasti:

1252	Räikkönen, Erkki	Heimokirja	22
1253	Räikkönen, Erkki	Metsäsissien parissa	9

Toisen keskeisen ryhmän muodostavat vallankumousta ja neuvostojärjestelmää arvostelleet teokset, joita alun kronologisessa luettelossa oli esillä runsaasti. Kuten edellä käsitellystä komitean luettelosta näemme, teokset saivat jäädä edelleen kirjastojen hyllyihin muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.

Toiseksi poistetuin teos oli Kirsti Huurren *Sirpin ja moukarin alla* (267 poistoa). Teos sisältää karua ja kriittistä arviota Neuvostoliitosta. Sen suosiota on lisännyt vahva naisen kokemusmaailman painottaminen:

Oliko minulla enää voimia uskotella hänelle omista kärsimyksistäni huolimatta, mitä hyvää tässä järjestelmässä muka oli, tässä yhteiskunnassa, joka pintahehkullaan veti niin voimakkaasti tuhansia ajamaan takaa virvatulia ja luuloteltua onnea, mutta avasi ennen pitkää silmät huomaamaan kaiken vain kauheaksi Molokiksi, joka ahmii sisäänsä runsain määrin kauneinta, parhainta ja herkintä, pirstoten armotta kansoja, koteja ja perheitä. (s. 72)

Oli selvää, että kirosin sisimmässäni tänne tuloni moneen kertaan. Olin kerta kaikkiaan tehnyt siinä elämäni raskaimman virheen. Lievennyksenä oli vain se, etten ollut vetänyt Pojuakin tähän kurjuuteen, - mikä sekin oli vanhempieni ansiota. Kuinka usein huokasinkin sen johdosta helpotuksesta. Olipahan edes Pojulla onnellinen lapsuus ja hyvä tulevaisuus Suomessa. Entä meidän Pirjo-pienen kanssa? Synkkää, harmaata ja toivotonta. Ammutun vaimona minulla oli riidaton oikeus vain kovaan ruumiilliseen työhön, josta ei milloinkaan olisi mahdollisuutta kohota paremmille päiville. Luokkavieraana aineksena, menneisyyden kahle jalassani, sain luvan laahustaa tietäni. (s. 71)

Samaa 'naisnäkökulmaa' edustivat Aleksandra Rahmanovan¹⁶⁵ reaaliosialismia ja sen epäonnistumista kuvaavat teokset. Ne olivat Arvosteleavan kirjaluettelon ja kirjastojen lemmikkejä, joita hankittiin runsaasti kokoelmiin. Rahmanovan näkemykset ovat lohduttomia:

Ajatelkaahan vain lähemmin bolshevismien olemusta, niin huomaatte, että se onkin samaa kuin kuolema. Kaikkien täytyy omaksua samat ajatukset, samat mielipiteet, kaikkien pitää olla samoin pukeutuneita. Bolshevismi on raakuutta, puhtaaksi viljeltyä tylsyyttä, se on idioottimaista tietämättömyyttä ihmisen ja historiallisten tapahtumien psykologian yksinkertaisimmista peruskäsitteistä. Se on palautumista takaisin henkisen alkukantaisuuden tilaan, jonka pitäisi kammottaa jokaista ajattelevaa ihmistä. (s. 151)

Ilmari Havu korostikin teosten kuvaavan "Venäjän naisen suunnattomia kärsimyksiä nykyisessä siveellisessä villiintymisessä, heidän oikeata ristintietään". (I. H-u. AKL 1936). *Avioelämää punaisessa myrskyssä: venäläisen aviovaimon päiväkirja* (1935) kuvaa naturalistisesti elämää rääsyissä, jätteitä

1254	Räikkönen, Erkki	Svinhufvud ja itsenäisyysenaatti	3
1255	Räikkönen, Erkki	Svinhufvudin kertomukset Siperiasta	12
1256	Räikkönen, Erkki	Ukko-Pekka Siperiassa	9
1257	Räikkönen, Erkki	Valkoinen upseeripartio Karjalan sodassa	1
1258	Räikkönen, Erkki	Vapaussodan kertomuksia	3

Vähäisempiä ja lievempiä ovat Granön *Altai*-teos (ei poistoja), Laguksen *Amurinmaa* (kaksi poistoa), sekä Rydmanin *Idän tähtien alla* (neljä poistoa). Jukka Kontion romaani *Suomalaista verta* (1925) kuvasi seikkailijoita ja onnenonkijoita vallankumouksen kaaoksessa. Teosta poistettiin 4 kappaletta.

¹⁶⁵ Rahmanovan elämäkertatiedot ovat hajanaisia; eräiden tietojen mukaan hän oli venäläinen ylioppilas, sisällissodan aikana Siperiassa ja emigranttina (maitokauppijana) Wienissä.

syöden ja tshekan mielivallan armoilla. Teos oli saanut Arvostelevan kirjaluettelon varauksettoman vastaanoton:

Teos osoittaa Alja Rahmanovalla olevan suuret kirjalliset lahjat. Kerronta on niin taitavaa ja mukaansa viepää, että on vaikeaa keskeyttää lukemista, kun kirjan on käteensä ottanut. Kertojalla on lämmin sydän ja osaaottava mieli kaikkia kärsiviä kohtaan, psykologista ymmärtävää sekä suurta ihmisten- ja elämäntuntemusta. Hän tuntee perinpohjaisesti ne olot, joista kertoo. Erittäin mielenkiintoinen ja suositeltava kirja. O.T:n. AKL 1935.

Myös Rahmanovan: Ylioppilaita, rakkautta ja kuolemaa: venäläisen naisylioppilaan päiväkirja (WS 1934, suom. Juho Tervonen) sai kiittävän vastaanoton:

Kiihköttömästi, asiallisesti ja uskottavasti kertoillaan tapauksista ja kohtaloista, jonkalaisia meillä Suomessakin saatiin kokea puolitoista kymmentä vuotta sitten. Teos on kirjoitettu mukaansa tempaavalla taidolla. Suositeltava kirja kaikille, jotka haluavat tietää, minkälaisia "ihanneyhteiskunnan" toteuttajat ovat Venäjällä, ja muuallakin, ja miten he toimivat.

O.T:n. AKL 1934.

Rahmanovan teoksia on hankittu runsaasti kirjastoihin. Ne ovat kokonaispoistoluettelon kymmenen kärjessä (5., 6. ja 7.).

5	Rahmanova, Aleksandra	Avioelämää punaisessa myrskyssä	189
6	Rahmanova, Aleksandra	Ylioppilaita, rakkautta, kuolemaa	174
7	Rahmanova, Aleksandra	Uusien ihmisten tehdas	170

Hänen teoksiaan poistettiin yhteensä yli 500 kappaletta:

1164	Rahmanova,	Itä-Karjala	1
1165	Rahmanova,	Kaikki kirjastoon hankitut teokset - useita eri kirjoja	1
1166	Rahmanova, Aleksandra	Avioelämää punaisessa myrskyssä	189
1167	Rahmanova, Aleksandra	Laitakaupungin kivijalassa	114
1168	Rahmanova, Aleksandra	Studenter, kärlek, tjeka och död	3
1169	Rahmanova, Aleksandra	Uusien ihmisten tehdas	170
1170	Rahmanova, Aleksandra	Ylioppilaita, rakkautta, kuolemaa	174

Irja Niemen *Neuvostokasvatti* oli kokonaisluettelon 29. tilalla; sitä poistettiin 102 kappaletta. Irja Niemi oli Kerttu Nuortevan, tunnetun poliitikon Santeri Nuortevan tyttären ja kirjailija Ollin serkun salanimi. Kerttu Nuorteva joutui sodan jälkeen epäsuosioon tunnetun teoksensa vuoksi. Kyseinen värikäs nainen mainitaan mm. Hella Wuolijoen muistelmissa. Nuorteva pudotettiin desanttina Wuolijoen huvilan maille ja Wuolijoki piilotteli häntä tiluksillaan. Nuorteva kuoli sittemmin toimittuaan insinöörinä Siperiassa.

Siiraksen *Viro Neuvostokurimuksessa* oli 11. poistetuin teos; se poistettiin 158 kirjastosta. AKL arvioi teosta myönteisesti ja kehotti tapansa mukaan kirjastoja hankkimaan sen:

Tekijä kuvaa objektiivisesti ja rauhallisuutensa ainakin näennäisesti säilyttäen niitä kavaliala menetelmiä, joilla Neuvostoliitto suoritti Viron valtauksen ja bolshevisoinnin sekä sitä sekasortoa ja mielivaltaa, joka tämän jälkeen Virossa vallitsi. Kirjastoihin! A.Kn. AKL 1942

Teoksen käsitys Stalinin kataluudesta on ehdoton:

Ei ole epäilystäkään, että Venäjän valtauksen suurimpia tuho vaikutuksia ovat myös *moraaliset iskut*, jotka ovat kohdanneet Viron kansan sielua ja joista se ei voi niinkään pian toipua. Samoin kuin on tuhottu kuljetusvälineet, samoin on tuhoutunut myös ihmisten välinen *luottamus*, samoin on pahan vaurion kärsinyt kansallisen kokonaisuuden, *kansan yhtenäisyyden tunne*. Tämä rikkoutumisen alkuunpanijat olivat tietenkin bolshevikit, mutta on melkein luonnollista, että se on nyt sairautena siirtynyt myös muihin moniin kansalaisiin ja että näiden *kostonhimo* ja *epäluottamus* ei tunne enää järkeviä rajoja. (s. 229)

Aatami Kuortti toimi pappina Inkerissä 1927-30; hänet vangittiin ja tuomittiin Solovetskiin. Sittemmin hän eli pakolaisena Suomessa (kansakoulunopettajana ja kirjailijana). Kuortti kuului menestyneiden muistelmien kirjoittajiin, jonka teosta poistettiin 148 kappaletta (12. sija) ja teoksen ruotsinnosta kaksi kappaletta. Teosnäyte kuvaa Kuortin henkilökohtaista vankileirikohtaloa:

Imam Raguzan *Moskovan hirmuvaltias* (La vie de Staline. WS 1941, suom. Lauri Hirvensalo) Stalin-kuvaus ei tyydyttänyt AKL:n Arvi Korhosta:

Tekijällä ehkä on ollut joitakin erikoistietoja Stalinista, mutta joka tapauksessa hän on tarvellyt teoksensa antamalla sille keinotekoisesti kaunokirjallisen sävyn ja tekemällä Stalinista samalla kertaa roiston ja samalla kertaa vallankumousliikkeen keskipisteen, vieläpä aikana, jolloin Stalin oli sangen mitätön sivuhenkilö. A.Kn. AKL 1941.

Korhosen arvio antaa kuvan, että AKL yritti välttää kaikkein räikeimpiä kuvauksia. Seuraava näyte antaa hyvän kuvan Raguzan kertojanotteesta:

Tuollaisten öisten kuulustelujen päätyttyä syytetyt palasivat koppiinsa aivan ihastuksissaan. He olivat syöneet hyvin ja juoneet hyvin, ja lisäksi vielä tutkintotuomari oli osoittautunut niin rakastettavaksi, että he jo saattoivat luulla olevansa pelastuneet. Mutta heidän tyytyväisyytensä ei kestänyt kauan. Useimmissa tapauksissa he kuolivat muutaman tunnin kuluttua. Nuo onnettomat eivät todellisuudessa olleet sen kummenpia kuin tavallisia koe-eläimiä. Jagoda käytti heitä kokeilussaan. Hän yritti kehittää myrkytysmenetelmän, josta ei jäisi pienintäkään jälkeä. Päinvastaisessa tapauksessakaan ei Tshekan miehellä ollut mitään pelättävää. Kun ruumiinavauksessa todettiin vainajan sisälmyksissä olevan myrkkyyä, tutkintotuomari päätteli, että kysymyksessä oli itsemurha, mikä ei tuntunut ollenkaan epätodennäköiseltä. Monet pidätetyt pitivät kuolemaa Lubjankan kidutuksia parempana ja pyysivät ja rukoilivat omaisiaan hankkimaan heille myrkkyyä. (*Moskovan hirmuvaltias* s. 297)

Raguzan muita teoksia poistettiin niukasti:

1159	Raguza, Imam	Iivana musikka ja kunnan neuvostolehmä	8
1160	Raguza, Imam	Kaukasien - min fosterjord	4
1161	Raguza, Imam	Moskovan hirmuvaltias	144
1162	Raguza, Imam	Ruotsin osuus Suomen vapaussodassa	1
1163	Raguza, Imam	Sovetismin luhistuminen Suur-Saksan iskuista	11

Immonen toteaa tähän Neuvostoliiton yleinen kauhistavuus-ryhmään kuuluvan eli 47% aineistostaan (64 teosta). Erkki Paavolaisen 1918 ilmestynyt *Sosialistiemme isänmaanpetos ja kansainvälinen sosialidemokratia* sisälsi perusluonteisia stereotypioita, jotka laajenivat myös kansainväliseen sosialidemokratiaan. Teosta poistettiin vain yksi (1) kappale, ilmeisesti sen varhaisen ilmestymisen vuoksi.

Otavan Maantieteellinen tietokirja *Maapallo* sisälsi lukuisia Venäjää ja sen asukkaita koskevia stereotypioita, joiden tausta oli lähinnä myyttinen (venäläisten sivistymättömyys, alkeellisuus). Teos sisälsi värikkään kuvauksen mm. vierailusta Leninin mausoleumissa:

"Tuskin kukaan voi seisoa Leninin ruumiin äärellä ilman, että hänen ajatuksensa kulkisivat niihin verisiin vuosiin, jolloin tuo pieni mies oli jättiläinen maailmanhistorian näyttämöllä, mies joka muutti koko laajan Venäjän tultasuitsevaksi, vertatihkuvaksi koekentäksi ja jonka opit tulisten käärmeiden tavoin kiemurtelivat valtakunnan kaikkien rajojen yli ja uhkasivat jo kerran sytyttää suuren maailmanpalon." (Maapallo 1928, 170).

Teosta ei poistettu yhtään kappaletta.

Kirkollis-Kansallisen valistustoimiston julkaisema Aarno Maliniemen *Mitä on bolshevismi?* (1919) sisälsi värikkäitä kuvauksia mm. punaisesta terroristista. Teosta ei poistettu yhtään kappaletta. Malsagovin *Helvetti Vienanmeressä* esitti bolshevikit hyvästä mahdollisesta sivistyksestä huolimatta julmina. Teosta poistettiin 43 kappaletta. Popoffin *Moskova-laistulva* kuvaa itsenäistymisen jälkeisiä taisteluita Baltiassa ja puhui mm. veren huumaamista murhaajattarista, punaisista naissotilaista jotka saivat seksuaalista nautintoa ammuskellessaan... Teosta poistettiin 39 kappaletta. Tekijän muita teoksia poistettiin runsaahkosti:

1117	Popoff, Georg	Das Rotbüch	1
1119	Popoff, Georg	Neuvostotähden alla	83
1120	Popoff, Georg	Sovjetherrschaft in Europa	1
1121	Popoff, Georg	Tjekan, den röda inkvisitionen	1
1122	Popoff, Georg	Tsheka	68
1123	Popoff, Georg	Under Sovjet-stjärnan	2

Venäläisen emigrantin Roman Gulin teos *Punaiset marsalkat* (1936) kuvasi marsalkka Mihail Tuhatsevskaa. Teosta poistettiin runsaahkosti, 75 kappaletta, ruotsin kielellä kolme (3).

265	Gul, Roman	De röda marsalkarna	3
266	Gul, Roman	Itä-Karjala	1
267	Gul, Roman	Punaiset marsalkat	75

J. Rempel oli Neuvostoliitossa vangittu Venäjän saksalainen ja sittemmin emigroitunut. Hänen teoksensa *Olin neuvostohelvetissä vankina* kuvasi vankeuden kauheutta ja ihmishengen keveyttä. Teosta poistettiin niukasti, 26 kappaletta.

Immonen erittelee yhtenä elementtinä neuvostojärjestelmän sosiaalipoliittisen epäonnistumisen kuvauksia: sen olot ovat kurjat ja olot kelvottomat. Tällaisia kuvauksia oli kaikkiaan 85 eli 63% Immosen aineistosta. Eevertti Pärnäsen *Bolshevikit* on tyypillinen diktatuurin epäonnistumista kuvaava teos, joka ilmestyi 1922. Arne Strømin *Setä, anna leipää* (1936) kuvaa fiktiivisesti kahta kriittistä neuvostoliittolaista työläistä, joiden dialogin kärki kohdistuu huonoon elintarviketilanteeseen. Teosta poistettiin 53 kappaletta. Arne Somersalon *Totuus*

Neuvosto-Venäjistä -teoksessa (1930) moititaan Neuvostoliiton rappiota lopulta mm. runsaaseen viinankäyttöön vedoten. Teosta poistettiin 42 kappaletta.

13% Immosen luokittelemissa teoksissa eli 18 teoksessa Venäjää käsiteltiin kansallisten vähemmistöjen sortajana. Igon Mossegin 1930-31 ilmestyneessä teoksessa *Hätähuuto kansojen vankilasta* käsittelee laajimmin aihetta. Teosta poistettiin 51 kappaletta. Samoin Mossegin *Totuus bolshevismista* (1922) syytetään juutalais-bolshevikkeja vähemmistökansojen tuhoamisen edistämiseksi. Teosta poistettiin vain seitsemän (7) kappaletta. Lisäksi tekijän *Idän Hiidenkattilassa* poistettiin 25 kappaletta.

Kansallisten vähemmistöjen sorron kuvaajina kunnostautuivat mm. suomalaiset ja Suomessa asuneet emigrantit. Muita edustivat mm. Rempel ja Pantenburg. Jälkimmäistä poistettiin seuraavasti:

1057	Pantenburg, Vitalis	Finland	1
1058	Pantenburg, Vitalis	Russlands Griff um Nordeuropa	3
1059	Pantenburg, Vitalis	Rysslands grepp om Norden	1
1060	Pantenburg, Vitalis	Suuri loppuunmyynti	1
1061	Pantenburg, Vitalis	Venäjä uhkaa Pohjolaa	114

Rempelin *Olin Neuvostohelvetissä vankina* poistettiin 26 kappaletta. Englantilaisen vakooja-diplomaatin Bruce Lockhartin *Britanniaa edustamassa* poistettiin vain kaksi kappaletta, samoin hänen teostaan *Mennyt loisto* kaksi (2) kappaletta. Se kuvaa neutraalisti hänen diplomaatinkokemuksiaan Venäjällä 1912-1918.

Virolaisen lehtimiehen Eduard Laamanin *Judenitsin Pietarinretki* -kuvausta (1935) ei poistettu yhtään kappaletta; saman tekijän teosta *Kommunismmin toteuttaminen Venäjällä* (1935) poistettiin 20 kappaletta. Neutraaleihin teoksiin lukeutuvat myös Y.A. Järvisen *Panssarijoukot ja venäläinen panssaritaktiikka* vuodelta 1937, jota ei poistettu yhtään kappaletta. Kyseessä oli *Puna-armeijan kenttäohjesäännön* rinnakkaisteos, joka pyrki puolustusvalmiuden nostamiseen Neuvostoliiton mahdollisen hyökkäyksen torjunnassa. Teosta ei poistettu lainkaan.

Knickerbockerin *Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelma*, Woodin *Salaperäinen Siperia ja Maapallo* sekä Heinosen *Pari vuotta Venäjän punaisten joukossa*, Bergmanin *Koiravaljakolla halki Kamtsatkan** ja Carlssonin *Ruotsin tuntematon sotilas* olivat kommunistisen ideologian torjuvia ja tuomitsevia. Vain Knickerbockerin teosta poistettiin neljä (4) ja Carlssonin *Ruotsin tuntematon sotilas* -teosta kaksi (2) kappaletta, muita ei lainkaan.

Varhainen julkaisuajankohta vaikutti teosten kirjastoissa pysymiseen, kuten alun kronologisessa katsauksessa todettiin. Vuonna 1918 julkaistuista teoksista Paul von Gerichin *Punainen sotajoukko* poistettiin 14 kappaletta. Reino Volasen anonyyminä julkaistu *Punaisessa Pietarissa* kolme (3) kappaletta. Erkki Paavolaisen ja Edvard Torniaisen *Työväen vallankumousta Venäjällä* ei poistettu lainkaan. Paavolaisen *Sosialistiemme isänmaanpetos ja kansainvälinen sosiaalidemokratia* ja Karjalan *Kannaksen kysymyksiä* poistettiin vain yksi (1) kappale.

Myös vuonna 1939 ilmestyneistä teoksista läpäisi sensuurin mm. Kaarlo Kurkon *Weikselin ihme*. Sen sijaan Kurkon muita teoksia poistettiin seuraavasti: *Inkerin suomalaiset GPU:n kynsissä* (96), *Latvian vapaustaistelu* (5), *Puna-armeija nykyhetkellä* (3), *Puolalaisten mukana bolševikkeja vastaan* (5), *Sotatoimet Pietarin valloittamiseksi 1918-1919* (35) ja *Suuri vakoilujuttu* (7).

Vuoden 1939 sotilaallisista ennakkoinneista Immonen pitää tärkeimpänä Pantenburgin *Venäjä uhkaa pohjolaa*¹⁶⁶, jota poistettiin runsaasti, 115 kappaletta.

Neuvostolähteisiin tukeutui tai väitti tukeutuvansa mm. Arne Somersalon totuus Neuvosto-Venäjämästä, jota poistettiin 42 kappaletta. K. N. Rauhalan teos *Bolshevismi ja olot Venäjällä* sisälsi realistista kritiikkiä naapurivaltaa koskevista koomisistakin tiedoista. Teosta poistettiin silti kahdeksan (8) kappaletta.

Neuvostovastainen kirjallisuus oli sodanedellisellä kaudella suuressa määrin kotimaista ja omavaraista. Immosen arvioimasta sodanedellisestä julkaistusta 506 teoksesta 282 eli 56% oli kokonaan tai osittain suomalaisten kirjoittamia.¹⁶⁷ Heidän osuutensa oli suurimmillaan heti itsenäistymisen jälkeen ja 1930-luvun alussa, jolloin Immosen laskujen mukaan jopa 75% teoksista oli suomalaisia. Pienimmilläänkin suomalaisten kirjoittajien osuus on ollut nelisenkymmentä prosenttia.

Neuvostoliiton suomensukuisiin kansoihin kuuluvien emigranttien osuus oli 9%.¹⁶⁸ Suurimmillaan heimokirjojen osuus oli 1930-luvulla, jolloin niiden osuus oli vajaa 20%. Muiden emigranttien osuus oli yhtä suuri ja painottunut 1920-lukuun. Vanhan Venäjän kirjoittajien osuus oli suurimmillaan 1920-luvun alussa ja hävisi lähes kokonaan. (Immonen 359).

Neuvostoliittolaisten kirjoittajien rooli ei noussut Immosen tutkimuksen mukaan suureksi; yhteensä heidän teoksiaan ilmestyi vain 32,6%. Määrällisesti eniten neuvostoliittolaisten kirjoittamia teoksia ilmestyi jaksona 1925-31, jolloin heidän teoksiaan ilmestyi 16 kappaletta. Muihin kuin edellä luokiteltuihin kansallisuusryhmiin kuuluvien osuus 13% (66 teosta). Eniten muiden kansallisuusryhmiin kuuluvien kirjoittajien teoksia julkaistiin 1920-luvun puolivälissä, vuosikymmenen vaihteessa ja 1930-luvun puolivälissä.

Immonen on luokitellut suomalaiset tekijät selkeisiin kommunismin vastustajiin varsin tiukkojen perusteiden mukaan, esim. kuulumisena erilaisiin kommunismia vastustaneisiin järjestöihin ja ryhmiin.¹⁶⁹ Suomalaisia teoksia, joiden kirjoittajat täyttävät tämän kriteerin oli kaikkiaan 186 kappaletta, 66% aineistosta. Kokoomuslaisia kirjoittajia oli 201 kappaletta, 71%.

Immonen luonnehtii tyypillistä kohteena olevan kirjallisuuden tekijää:

"--- hän oli suhteellisen korkeasti koulutettu mies, joka toimi jossain viestintä- tai tiedonvälitysammatissa. Hänen suhteensa kommunismiin oli jyrkän torjuva ja hän edusti poliittisesti selvästi ja jyrkästikin oikeistoa. Hyvin usein hän oli ehtinyt olla

¹⁶⁶ Immonen 1987, 202.

¹⁶⁷ Immonen 1987, 358.

¹⁶⁸ Immonen 1987, 44.

¹⁶⁹ Immonen 1987, 360.

valkoisten mukana keväällä 1918 ja osoittanut myös aktiivisuuttaan heimojärjestöissä tai olemalla mukana Itä-Karjalaan, Viroon ja tai Inkeriin tehdyillä sotaretkillä. Hänen arvojärjestelmäänsä ja orientoitumistapaansa voi ehkä parhaiten kuvata kolmella käsitteellä: kommunisminvastaisuus, valkoinen arvoyhtenäisyys ja Neuvostoliiton uhkan kokeminen reaalisenä.¹⁷⁰

5.4.3 Sotakuvaukset

Palolammen *Kollaa kestää* oli Hitlerin ja Huurren teosten jälkeen kolmanneksi poistetuin; se varastoitiin 219 kirjastossa. AKL oli arvioinut teoksen myönteiseen sävyyn. Teoksen 'klassikkoluonnetta' kuvaa, että siitä on sittemmin otettu toistakymmentä painosta, ja se on ollut Linnan *Tuntemattoman sotilaan* jälkeen mm. veteraanien suosituin sotakirja. Eräässä mielessä voi sanoa Linnan *Tuntemattoman* kuuluneen sivistyneistön kaanoniin, Palolammen teoksen taas sotajermujen kanonisoimiin sotakuvauksiin.

Kollaa kestää on periaatteellisesti mielenkiintoinen valinta, sillä kirjastoille esim. Hellin Hendolin oli todennut kirjeessään 28.11.1946 eräälle kantakirjaston johtokunnalle, joka oli tiedustellut ohjeluetta poistettavista teoksista, ettei teoksessa ollut muuta loukkaavaa kuin lopun rintamakaskut.

Onko *Kollaa kestää* Hendolinin kuvaamaa 'objektiivista sotakuvausta'? Seuraavat näytteet antavat kuvan realistisesta sodankuvauksesta, johon liittyy myös tyydytys vihollisen tuhoamisesta.

Kaksi vihollista lähenee vajaan kahdenkymmenen metrin päässä. Onko ammuttava vai pitäisikö heittää käsikranaatti? Varmistinsokkia on paha vetää pois yhdellä kädellä, jos on paha ampuakin yhdellä kädellä. Nyt tarvitaan tarkka laukaus. Mies odottaa kivääri valmiina lähimmän vihollisen kohottautumista ja siirtää yläruumistaan kiväärin takana niin, että saa mustan hahmon tähtäimeen ja sitten hän laukaisee. Osui! Edestä kuuluu valitusta. Se uikuttaa kuin koira. (s. 43)

Komppania Joroisten miehiä majaili korkeassa kuusikossa teltoissaan. Se oli majuri Hassisen pataljoonaa Kollaan pohjoiskärjessä, mahtavien kelojen ja korkeiden pylväskuusten salomailla, Shemeikkojen karhunkaatopoluilla. Vierellä avautui laakea nevamaisema, joka muutamia päiviä sitten oli ollut ankaran taistelun näyttämönä. Siellä oli tuhottu viimeiseen mieheen rintaman pohjoispuolitse kiertämään lähtenyt vihollisosasto, ainakin kaksi komppaniaa. (s. 128)¹⁷¹

Jos suhteutamme kirjastojen poistomäärät teoksen huomattaviin painosmääriin (teoksesta otettiin 1940-41 seitsemän painosta, yhteensä 69 300 kappaletta; 13. painosta vuoteen 1997 mennessä), kirjastopoistojen todellinen merkitys käy hyvin ilmi.

¹⁷⁰ Immonen 1987, 366. Kirjoittajien koulutustausta oli korkea. Kansakoulun käyneitä oli vain 13%. Vähintään ylioppilastutkinto oli 65%:lla. Akateemisen loppututkinnon oli suorittanut puolet; 12 %:lla oli tohtorintutkinto. Lähes puolet kotimaisista teoksista (137) oli Immosen tutkimuksessa ammattikirjoittajien, kirjailijoiden tekemiä. Toiseksi suurin ryhmä oli sotilaat (36 teosta). Yliopistoväkeen kuului 21 teoksen tekijä, kansakoulunopettajiin 17, oppikoulunopettajiin 15 ja muihin opettajiin kahdeksan; opettaja oli tekijänä n 40 teoksessa. Poliittikkokirjoittajia oli 13, virkamiehiä 14, suojeluskuntaohjaajia 12, pappeja ja liikemiehiä molempia kahdeksan ja poliisitoimessa viisi.

¹⁷¹ Palolampi, Erkki: *Kollaa kestää* (liitteenä: sotahistoriallinen katsaus Kollaan rintama - talvisodan pienoiskuva. Kirj. K.J. Mikkola) 1940. (10. Painos 1980). S. ***-***.

Poistoluettelon kärjessä on Onttoni Miihkalin *Raatteen tiellä* (160 poistoa). Mikko Karvonen (1904-1979, nimim. Onttoni Miihkali) eli vienalaisena pakolaisena Suomessa, kansakoulunopettaja ja kirjailija, Karjalan Metsäsisseissä 1921-22 ja mukana Itä-Karjalan kansannousussa, toimi aktiivisesti Karjalan hyväksi mm. Karjala-Seurassa (päätoimittajana Itä-Karjalassa 1935-36, 1941-43, jäsen Itä-Karjalan sotilashallinnon neuvottelukunnassa 1942), puuhaili yhdessä Vilho Jyrinojan kanssa talonpoikaismarssin aikana rajalla toivoen kansanliikkeen (Lapuan liikkeen) vyöryvän Karjalaan. Hän kirjoitti lähinnä seikkailuromaaneja, joissa käytettiin heimoaateen palolla jyrkkiä ja rasistisia ilmauksia venäläisistä ja venäläisyydestä. Sodan aikana julkaisi useita kirjoja, jotka sävyltään huomattavasti tavallista sotapropagandaa jyrkempiä. Kariston kirjailija, sopi yhtiön heimokirjallisuuden leimaamaan linjaan.

Lassila kertoo hänen toisen teoksensa *Raiskatun romantiikan mailta* joutuneen sotasensuuriin, koska sotilaallinen tilanne oli alkuvuodesta 1943 muuttunut.¹⁷² Saksa oli hävinnyt Stalingradin taistelun, ja sen kohtalo alkoi hämöttää. Sotasensuuri reagoi tilanteeseen.

Raatteen tiellä sisältää yleisempääkin pohdintaa marxismi-leninismiin ja stalinismiin moraalista:

"Porvarillisissa olosuhteissa oikea humanismi on mahdoton. Ainoa oikea, yleisinhimillinen on vain Marxin, Leninin, Stalinin humanismi... Porvarilliset materialistit sanovat: "Mielipiteet hallitsevat maailmaa." Se ei ole totta. He jäävät idealismin luomiin aseisiin. Marx osoittaa, että materialistisen tuotannon kehitys on yhteiskunnallisen kehityksen perusta."

Nimilehdelle on kauniisti tekstattu:

"Sosialistisen isänmaan punaisen lipun alla me käymme taisteluun ja voitamme."

Hieman ristiriitaista, ystävä hyvä! Humanismi ja aseiden kalistelu sopivat huonosti yhteen. Tai ehkäpä ei niinkään. Kun mielipiteet eivät hallitse maailmaa, täytyy se tehdä aseiden. Marxin humanismi on nähtävästi päinvastaista kuin meidän muiden.

Pudotan kirjan maahan, se lehahtaa auki, ja silmäni pyydystävät uuden alleviivauksen. Se kuuluu:

"Kommunistin moraalialia eivät määrää luonne ja taipumukset. Hänelle saa olla oikein vain se, mikä aiheuttaa vanhan maailman häviämisen."

Olen saanut tarpeekseni ja jatkan matkaa. (ss. 12 -13)

Sotakuvaukset eivät jätä epäselväksi neuvostosotilaan todellista taistelumoraalia ja solidaarisuuden puutetta:

Taistelun kestäessä jouduin merkillisen ilmiön todistajaksi. Rynnäköiden alkuvaiheessa ottamamme vangit seisoskelivat siinä läheisyydessä ja katselivat, miten meikäläiset puhdistivat korsuja, surmaten kaikki ne, jotka tekivät vastarintaa. Olisi luullut, että vankimme, jotka näkivät tovereittensa kuolevan, olisivat olleet synkkiä ja murheellisia. Mutta ei sinne päinkään. Päinvastoin, he nauroivat katketakseen, elehtivät vilkkaasti, huudahtelivat ja lörpöttelivät ikäänkuin olisivat olleet katsomassa jotain huvinäytelmää. (s. 67)

Onttoni Miihkalin teoksesta *Suomussalmen sotatanterilla* AKL totesi:

¹⁷² Lassila 1990, 17.

Tämä ensimmäisenä ilmestynyt sotamuistelma käsittelee Suomussalmen suunnalla sodan alkupuolella käytyjä taisteluita, joiden tuloksena oli yhden venäläisen divisionan tuhoaminen ja loppujen työntäminen rajan taakse. Tuoreeltaan itse tapahtumien aikana kirjoitettu teos antaa elävän kuvan silloin vallinneista oloista ja mielialoista. A.Kn. AKL 1940

Tätä talvisotakirjallisuuden varhaisteosta myytiin muutamassa kuukaudessa 12 000 kappaletta, ja siitä valmisteltiin ruotsalaista, englantilaista, hollantilaista ja amerikkalaista laitosta.¹⁷³ Epäilemättä myös AKL:n suosittelen kannan vuoksi sitä oli hankittu kirjastoihin runsaasti. Juuri tämän teoksen ansioista Molotov ja Paasikivi olivat pöyristyneitä, kuten aiemmin todettiin. Alla olevan tekstilainauksen jälkeen voi hyvin ymmärtää Molotovin kiihtymisen ja Paasikiven huolestumisen:

Moskovan tökeröissä valheissa oli aina eräänlainen "totuuden siemen". Kun vain käänsi asian päinvastaiseksi kuin se esitettiin, oli totuus esillä. Kun ryssä väitti, että Neuvostolassa vallitsi vauraus ja hyvinvointi - tiesimme me, että siellä oli sanoinkuvaamatonta kurjuutta ja kerjäläisen köyhyyttä. Kun bolshevikki lauloi, että "missään muualla maailmassa ei ihminen hengitä niin vapaasti kuin punaisessa paratiisissa" - aavistimme me, että ryssäparat olivat tukehtumaisillaan omaan hajuunsa. Kun Kominternin asema tolkkutti maailmalle, että Venäjä on "maailman demokraattisin maa", oli jokaiselle selviö, että asia oli aivan päinvastainen; missään muussa maailman maassa ei voinut kuvitellakaan olevan moista kivikauden aikuista orjuutta, keskiaikaisia kidutuksia ja kaikkein alkeellisimpienkin ihmisoikeuksien riistoa kuin Neuvostovaltakunnassa. (ss. 29-30)

Miikhalin teoksia poistettiin runsaasti, lähinnä kahta teosta, *Raatteen tiellä* ja *Suomussalmen sotatanterilla*, yhteensä 389 kappaletta.

Onttoni Miikhali	Heräävän elämän maa	37
Onttoni Miikhali	Kahden puolen rajaa	13
Onttoni Miikhali	Kapina luostarissa	13
Onttoni Miikhali	Raatteen tiellä	161
Onttoni Miikhali	Raatteen tieltä Vuonniseen	32
Onttoni Miikhali	Solovetsissa kuohuu	18
Onttoni Miikhali	Som Frontofficer i Suomussalmi	2
Onttoni Miikhali	Suomussalmen sotatanterilla	126
Onttoni Miikhali	Uusi Isänmaa	24
Onttoni Miikhali	Vienan rannoilla	11
Miikhali, Onttoni	Suomussalmen sotatanterilta	1

1940 amerikkalaisen Prentice-Hallin aloitteesta järjestettiin sotakuvauskilpailu yhteistyössä Holger Schildtin kanssa. Sen voitti Viljo Sarajan *Lunastettu maa*, jonka saksankielinen käännös saavutti 1943 peräti 20. painoksen.¹⁷⁴ Myös teoksen todellisuus pohjaa ja plagiointia pohdittiin.

Lunastettu maa oli yhdeksänneksi poistetuin teos; kaikkiaan 159 kirjastoa poisti sen kokoelmistaan. Teos saavuttaa paikoin runebergiläistä runollisuutta:

Suomalaiset eivät ole koskaan käyneet valloitusotia. Sen vuoksi on meidän rauhan aikana vaikea ymmärtää, että muut haluaisivat valloittaa meidän rauhallisen ja

¹⁷³ Niemi 1988, 42.

¹⁷⁴ Tarkka 1980, 391.

köyhän maamme. Me rakensimme pieniä kotejamme, perkasimme soitamme ja söimme rukiista leipää otsat hiessä. Mutta rajan takana oli rähmällään Iivana Julman haamu. Hallan tavoin se piiloutui peltojemme ojiin, soittemme kätköön, uskalsipa sieltä usein kotokartanoillemme asti. Kunnes se sitten kerran ojentautui, heitti sumuverhonsa ja jättiläisenä levittäytyi rajan yli. Silloin me tiesimme, että parempi kuolla kuin elää orjina. Ei ainoakaan suomalainen ole vielä milloinkaan ollut orjana. Olisimmeko me sitten esi-isiämme huonompia. (s. 100)

Toinen kilpailun merkkiteoksista oli Eino Hosian *Tuliholvin alla* ja kolmas Haanpään *Korπισotaa*¹⁷⁵. Hosian teosta Juhani Niemi pitää kirjallisuuden ja sodan rinnakkaisasettelun syvällisenä tuloksena. Myös Haanpään teos sai ulkomaista suosiota, teoksesta otettiin mm. Ranskassa 14 painosta.¹⁷⁶ Julkisuus lienee tuonut ne myös kirjapoistoista vastaavien kirjastonhoitajien mieleen. Kumpaakin teosta poistettiin runsaasti:

19	Hosia, Eino	Tuliholvin alla	121
52	Haanpää, Pentti	Korπισotaa	75

Hjalmar Fridolf Siilasvuon sotilasura oli mittava. Hän liittyi 27. Jääkäripataljoonaan, oli mukana kansalaissodassa ja loi uran armeijassa (1934 lähtien Pohjois-Pohjanmaan sotilasläänin komentajana). Hän oli talvisodan menestyksekkäs Suomussalmen ja Kuhmon sotatoimien johtaja ja ylennettiin kenraalimajuriksi. Hän julkaisi johtamistaan operaatioista kaksi huomiota herättänyttä teosta.

Arvosteleva kirjaluetelo nosti Siilasvuon *Suomussalmen taistelut* (1940) eturivin sotakuvauksiin ja korosti sen tärkeyttä kirjastoille:

Suomussalmen kuuluisain taisteluiden johtaja on tietenkin paras asiantuntija kuvaamaan niitä, sikäli kuin ajankohta siihen vielä on sopiva. Kun hän luonnollisesti kuvaa asian kulkua koko sotamien suorituksen kannalta katsottuna, jäävät pienet yksityisseikat syrjään, mutta pääjuoni, suurten vihollisjoukkojen seisauttaminen ja tuhoaminen, on niin jännittävä, että jokaisen lukijan huomio kiintyy juuri siihen. "Sotaromaaneista" kyllä saa enemmän kuin riittävästi kuvauksia taisteluiden jättämistä vaikutteista yksityisiin miehiin. Kenr. Siilasvuon esitys on selvää ja keskitettyä. Kirjastoihin! A.Kn.

Teosta poistettiin 159 kappaletta. Muita Siilasvuon teoksia poistettiin niukasti:

1335	Siilasvuo, Hjalmar	Korπισoturit	1
1336	Siilasvuo, Hjalmar	Kuhmo talvisodassa	24
1337	Siilasvuo, Hjalmar	Striderna i Suomussalmi	2
1338	Siilasvuo, Hjalmar	Suomen taistelut	1
1339	Siilasvuo, Hjalmar	Suomussalmen sotatantereilla	2
1340	Siilasvuo, Hjalmar	Suomussalmen taistelut	159
1341	Siilasvuo, Hjalmar	Vapaussodan historia	1

5.3.4 Sotahuumori

¹⁷⁵ Tarkka 1980, 443-4.

¹⁷⁶ Niemi 1988, 112.

Armas J. Pullan tuotanto on kolossaalinen: hän julkaisi 69 omaa teosta ja suomensi kuusi. Teokset vaihtelevat historiallisista romaaneista nuorten seikkailukirjoihin, salapoliisiromaaneihin ja populaariin tietokirjallisuuteen. Pullan kirjallisen jäämistön parhaimmista ovat hänen kulttuurihistorialliset, ranskalaisvaikutteiset teoksensa ja niiden vastapooli, Ryhmy ja Romppais -kertomukset.

Pulla, Olli, Valentin ja muut humoristit verbalisoivat kansanomaisen neuvostovastaisen matalaviihteen. Juuri siksi heidän teoksensa olivat valvontakomission silmätikkuna.

Sotien aikana Pulla toimi, kuten moni suomalainen kirjailija, puolustusvoimien propagandaosastolla TK-kirjoittajana. Talvisodan päätyttyä toukokuussa 1940, eversti Hjalmar Siilasvuo kehotti Pullaa kirjoittamaan ”jotakin tästä päättyneestä rytinästä”¹⁷⁷. Vuoden 1940 aikana Pulla julkaisi kolme ensimmäistä Ryhmy -teosta, joita kertyi yhteensä neljätoista; esikoisteos oli *Ja pöh! sanoi sotamies Ryhmy*. Teoksissa liikuttiin vihollisen selustassa sissiretkillä ja teokset noudattivat seikkailukertomusten kaavaa ylilyövine sankaritekoineen. Pulla syytti sotaväsymystä 1943 ilmestyneen kirjan *Jees, Nurmijärven Mämmiä!* sanoi vääpeli Ryhmy aiheenvalinnan syyksi. Seikkailijat jättävät rintaman ja sukuloivat Nicaraguassa ja muualla Etelä-Amerikassa. Sarja päättyi 1960-luvulla, jolloin ilmestyivät vapaussotaa kuvaava *Jees, smirno sanoi krenatööri Ryhmy* ja viimeinen 1967 *Jees, James Pound! sanoi herra Ryhmy*.

Pulla toteaa muisteluksessaan "*Kirjoittakaa toki!*" *sanoi kenraali Siilasvuo*, että Ryhmy-inspiraation alkusyy oli verovirasto, sillä hänen oli maksettava edellisten teostensa vuoksi lankeavia ns. suhdanneveroja.¹⁷⁸

Pullan mukaan hän kirjoitti kaikki Ryhmy ja Romppais -teokset verotaakkaansa maksaakseen. Sankariparin tuoman kuuluisuuden vuoksi Pulla kutsuttiin esiintymään lukuisissa tilaisuuksissa, mm. Aseveliliiton järjestämässä matineassa Messuhallissa 1940-luvun alussa. Tilaisuuteen oli kutsuttu mukaan myös kenraali Siilasvuo ja Simo Penttilä, jota lopulta edusti kultakaluunoin kirjailluissa tamineissa Tauno Palo kenraaliluutnantti T.J.A. Heikkilänä.

Suosittu sankarit marssitettiin juhannusaattona 1943 myös Havin ulkoilmateatteriin Viipuriin, jossa esitettiin hupailu '*Jees, enemmän puolukoita! sanoi vääpeli Ryhmy*'. Parin käyttö sotapropagandan apuna oli pankkimiesministeri Rainer von Fieandt ja kenraali Paavo Talvelan ajatus. Talvela halusi kenttälehdissä julkaistujen pakinoiden puolustavan erilaisia rappeutuvia sotilasarvoja, kuten kunniantekoa. Pulla pani Ryhmyn ja Romppaisen puhumaan lämpimästi ja kauniisti kunnianteon puolesta, josta seurauksena oli joukko tuohtuneita jermujen kirjeitä: "Mitä perkelettä se Ryhmy jermun lavan heilautuksiin puuttuu? Jätä se juttu vänrikeille!"¹⁷⁹. Rainer von Fieandt halusi

¹⁷⁷ Hosiailuoma, 1994.

¹⁷⁸ Pulla 1980, 59-64.

¹⁷⁹ Sit. Pulla 1980, 63.

parin tekemään propagandaa eräiden kansanhuollolle tärkeiden asioiden puolesta. Pulla kirjoitti vastahakoisesti pari, kolme pakinaa, jotka hän sai Fieandtin perusteellisesti korjaamina. Tuloksena oli Pullan kiukkuinen vastaus, jossa hän kielsi pakinoiden käytön.

Yrjö Hosiaisuoma on esitelmässään *Alkujermun jäljillä* (1994) todennut, että Pulla oli konservatiivinen, aitosuomalainen ja modernismin vastustaja. Pulla oli sekä ammattiviihdyttäjä että kansansivistäjä, jonka militarismia voidaan katsoa huumorin silmälasien läpi.

Sarja saavutti valtaisan suosion. Ensimmäistä RR-teosta painettiin 40 000 kappaletta (Hosiaisuoma 1994) ja kustantaja Karisto halusi nimikkeitä nopeasti lisää. Risto Orko ohjasi seikkailuista kaksi heikohkoa elokuvaa, jotka todistivat itsesensuurin lopullista häviötä ilmestyessään televisioon alkuvuodesta 1994.

Sotasensuuri puuttui teosten sisältöön ainakin ison harmaan sotakissan nimen suhteen. Mörökölli-kissan alkuperäinen nimi Molotohvi oli muutettava jo ensimmäisissä teoksissa.

Teokset tyydyttivät aluksi näennäisen stereotyyppisesti suomalaisen sotapropagandan luomia odotuksia. Ryhmy ja Romppainen olivat yliveraisia taistelijoita, ovelia taktikkoja, venäläiset taas laiskoja, likaisia ja tahdottomia sotilaita luontaisen rodullisen typeryytensä ohella. Myöhemmin niissä on nähty parodisia ja itseironisia ominaisuuksia. Mm. ruotsalaiset eivät voineet ymmärtää miksi suomalaiset pilkkasivat sotilaskunniaansa tällä tavalla.

Hosiaisuoma on todennut, että teosten viholliskuva on yleiseen talvi- ja jatkosodan sotapropagandaan verrattuna varsin lempeä. Sanaa 'ryssä' käytetään harvoin, sen sijaan humoristiset vanja tai iivana ovat tiuhassa käytössä. Myös Suur-Suomi -päätös Pullan kirjoista puuttuu. Satiirin kärki on pikemminkin desanteissa ja kotikommunisteissa ja maankavaltaja Otto-Ville Kuusisessa (*Oikea antifilatelisti" sanoi vääpeli Ryhmy*).

Ryhmy ja Romppais -teoksissa on havaittu myös tiettyä väkivallan kaihtamista. Hosiaisuoma toteaa, että Pullan teoksia voidaan pitää jopa pasifistisina sikäli, että niissä ei koskaan kerrota vihollisten tappamisesta. He lempeästi kalauttavat vihollisensa ja jatkavat seikkailuaan:

Kalle kalautti taitavasti ja jatkoi tätä hiljaista työtään etevästi aina kolmanteentoista mieheen saakka, mutta silloin tuli juttuun seisaus. Kolmastoista näet sattui, Kallen juuri yrittäessä napauttaa häntä niskaan, syystä tai toisesta hiukan horjahtamaan, ja isku osuikin miestä selkään. Ällistynyt venäläinen nosti suuren huudon, ja koko edellä kulkeva lauma luonnollisesti pysähtyi ja kääntyi kummissaan katsomaan taakseen.

"Pilasit hyvän asian!" murahti Romppainen, löi ison nyrkkinsä molottavan iivanan naamaan ja lähti sitten vilkkaasti päinelemaan vastakkaiseen suuntaan. Kalle ei kaivannut kehoitusta seurata.¹⁸⁰

Arvosteleva kirjaluettelo oli periaatteellinen tällaisten huumoriteosten arvioinnissa; "*Jees, punamultaa!*" *Sanoi kersantti Ryhmy* arvioitiin tiukkaan sävyyn:

Jos tämän laatuksen hölynpölyn julkaiseminen on välttämätöntä, olisi suositeltavampaa, että sen tapahtumat sijoitettaisiin esim. Meksikoon eikä Suomeen.

¹⁸⁰ "Ja pöh!" *sanoi sotamies Ryhmy: sotajutelmia Laatokan rintamalta*. 1940. 2. painos, s. 23.

Puolustustaistelumme oli liian vakava sopiakseen näyttämöksi mahdottomuuksille. A. Kn. AKL 1940.

Ja Pöh, sanoi sotamies Ryhmy sai yhtä happamen arvion:

Tämä on huima seikkailukertomus, jonka tapahtumia ei kukaan erehdyksessäkään voi sijoittaa todellisuuteen. Sen nimi ja sisältö ovat jotensakin täsmälleen samalla tasolla. A.Kn. AKL 1940

Siitä huolimatta teoksia oli hankittu runsaasti kirjastoihin. Pullan "*Jees, punamultaa!*" poistettiin 117 kappaletta. *Ja Pöh, sanoi sotamies Ryhmy* oli vielä suosituimpi: 131 poistoa. Pullan teokset olivat poistajille helppoja kohteita; ne eivät aiheuttaneet kirjeenvaihtoa kirjastotarkastajille. Teoksia poistettiin kaikkiaan 511 kappaletta:

1130	Pulla & Waltari	Keisarin tekohampaat	1
1131	Pulla, Armas J.	Aseveikot	1
1132	Pulla, Armas J.	Eurooppa - osaketalo	1
1133	Pulla, Armas J.	<i>Ja Pöh, sanoi sotamies Ryhmy</i>	131
1134	Pulla, Armas J.	Jees hapankaalia, senior, sanoi vääpeli Ryhmy	19
1135	Pulla, Armas J.	Jees leskiyli-insinööri, sanoi vääpeli Ryhmy	4
1136	Pulla, Armas J.	Jees mullikuhnuri, sanoi vääpeli Ryhmy	70
1137	Pulla, Armas J.	Jees, Nurmijärven mämmiä, sanoi vääpeli Ryhmy	19
1138	Pulla, Armas J.	Jees, punamultaa, sanoi kersantti Ryhmy	117
1139	Pulla, Armas J.	Kolmannen sukupuolen saari	3
1140	Pulla, Armas J.	Näen ikkunastani pihamaalle	4
1141	Pulla, Armas J.	Oikea antifilatelisti sanoi vääpeli Ryhmy	49
1142	Pulla, Armas J.	Ole viisaasti höperö sanoi vääpeli Ryhmy	85
1143	Pulla, Armas J.	Ryhmy och Romppainen i fiendens rygg	2
1144	Pulla, Armas J.	Ryhmy och Romppainen i Fjärrkarelen	1
1145	Pulla, Armas J.	Ryhmy och Romppainen i Sordavala	1
1146	Pulla, Armas J.	Ryhmy och Romppainen på hemfronten	1
1147	Pulla, Armas J.	Ryhmy och Romppainen på nya äventyr	1
1148	Pulla, Armas J.	Ryhmy och Romppainen vid Murman banan	1

Ryhmy ja Romppainen ovat korpisoturi Antti Rokan ja Hasekin Svejkin kaltaisia veijarihahmoja, eivät sotapropagandan patenttisotilaita. Jos sotasensuuri olisi sallinut, Pullan teoksissa olisi varmasti enemmän sodan yleisiä päämääriä arvioivia svejkiläisiä ominaisuuksia. Hosiaisluoma on katsonut niiden sisältävän selviä vinkkejä lukijalle: tämä on vain sepitettä ja itsestään tietoista sotaviihteen parodiaa.

Ryhmy ja Romppaisen kuvaama todellisuus oli luonnollisesti travestiaa parhaimmillaan. Heidän seikkailuissaan suomalaisten käsiin jäi kokonainen divisioonan esikunta. Todellisuudessa suomalaisten vangiksi ei talvisodan aikana jäänyt yhtään divisioonankomentajaa ja jatkosodassakin vain kenraalimajuri Kirpitsnikov, jonka vaiheista Ohto Manninen on kirjoittanut esseessään Antautunut kenraali - kuollut kenraali?¹⁸¹

¹⁸¹ Manninen 1994, 270.

Ryhmy ja Romppainen joutuivat silmätikuiksi ja sijaiskärsijöiksi vielä 1992 Kariston julkaistessa yli tuhansivuisen koosteen *Ryhmy ja Romppainen*: mm. ryssäsanat oli korvattu vanjalla ja iivanalla.¹⁸²

Kuten alussa todettiin, sensuurissa on usein kyse 'high culturesta' ja 'low culturesta'. Näkemys yhdistyy usein poliittisiin, uskonnollisiin, eroottisiin tai kirjallisiin tekijöihin. Pullan Ryhmy ja Romppais -kirjat saattoivat olla poliittisesti arveluttavia, mutta ne olivat myös poliittisen 'low culturen' edustajia. Se on ollut niiden menestys ja taakka. Pullan teokset toimivat poistoprosessissa iskunvaimentajana, ja muut humoristit pääsivät vähemmällä. Arvosteleva kirjaluettelo piti Ollin /= Nuorteva, Väinö/ huumoria tasokkaampana kuin Pullan. Ollin *Pisteet lopussa - 42 juttua meikäläisistä, hölmöläisistä ja ryssistäkin* (O 1941) sai kiittävät arviot:

Uusi kokoelma parasta kotimaista huumoria, jota hyvin sopii tarjota kirjastojen lukijoillekin. /Anon./
AKL 1941

Ollin teoksia poistettiin huomattavasti niukemmin kuin Pullan:

996	Olli	Häiritty iltarauha	1
997	Olli	Paistista päästyä	3
998	Olli	Pisteet lopussa	74
999	Olli	Vastikekastike	35
1000	Olli	Vot, Iivana	60

Arijoutsin teoksista poistettiin vain yksi, *Korsupokeria*, ja sekin sai varsin lievän kohtelun: sitä poistettiin vain seitsemän kappaletta. Arijoutsin eli Heikki Marttilan pakinat Helsingin sanomissa sen sijaan joutuivat tuoreeltaan kritiikin

¹⁸² Sota-aikana julkaistua kirjallisuutta on tarkasteltava myös populaarikulttuurin ja rintamaviihteen näkökulmasta. Suuri osa kirjallisuudesta ei palvellut yksisilmäistä sotakiihotusta tai propagandaa, vaan rintamaviihdettä. Kun teoksia poistettiin, näiden suhteellisten viattomien teosten ja todellisten propagandateosten välillä ei juuri tehty eroa. Marsalkka Mannerheim oli kutsunut joulukuussa 1940 pääesikunnan sanomatoimiston päälliköksi kapteeni Kalle Lehmuksen, joka uudelleenorganisoiti koko jatkosodan sotilasviihteen. Lehmus perehtyi mm. Saksan propagandaan ja henkiseen sodankäyntiin. Lehmuksen ansiota oli Valtion Tiedotuslaitoksen viihdytysosaston perustaminen ja tunnettujen viihdytyskiertueiden järjestäminen. Nuo kiertueet tarvitsivat myös propaganda-aineistoa, runoja, laulukirjoja jne. Viihdytystoimistolle myönnettiin 800 000 markan määräraha radioiden, postikorttien ja laulukirjojen hankkimiseen. Lehdillä oli lisäksi oma määrärahasa:

28.12.1941 Lehmus oli ilmoittanut Yleisradion ohjelmajohdolle joukkojen haluavan viihteellisempää aineistoa. Niiniluoto toteaa, että sota-ajan ajanvietteellä oli merkittävä funktio mieliajojen "ehdottomana kohentajana, henkisenä resurssina ja elämänhalun säilymisen takaajana niin sota- kuin kotirintamalla".

Niiniluoto (1994) laskee kiertueiden kokonaissaldoksi 1942 lähes 250 000 katsojaa. Vuonna 1943 tammi-syyskuun aikana Päämaja tilastoi 387 kiertuetta, joissa esiintyi 1607 artistia, sotilassairaaloissa yhteensä 737 tilaisuutta ja 2981 esiintyjää. Loka-joulukuussa (tilastointi muuttui) 1943 esiintyi 399 siviiliä 2717 työpäivän ajan, 240 sotilashenkilöä 2678 työpäivän verran, sotilassairaaloissa 825 työpäivää. Vuoden 1944 tammi-lokakuun osalta tilastoihin vietiin 1730 kiertuehenkilöä. (Niiniluoto 1994 passim.)

Asemasodan aikana Saksasta Suomeen tuotiin 84 tonnia äänilevyjä. Huippuvuosi oli 1942. (Niiniluoto 1994 passim.). Sointu-levyjen uusintajulkaisuhankkeesta ks. Kotirinta 22.11.1998.

kynsiin. Jopa Eljas Erkko saattoi riisua niiltä terävimmän kärjen, useimmiten päätoimittaja Yrjö Niiniluoto, Arijoutsin oli sodanjälkeisen ulkopolitiikan kärkevä kriitikko, jolta Yrjö Leino, Valtiollinen poliisi et minores eivät säästyneet. Kiintoisa episodi nähtiin, kun sisäministeriö kielsi Arijoutsin Iloiselle teatterille kirjoittaman poliittisen Syntymämerkki-revyyen kesken esityksen.

Arijoutsin ajankohtaissatiiri kohdistui mm 3.12.1946 Valpoon: "Tulee taloon, astuu tupaan, ei kysy ollaanko kotona, ei huoli, otetaanko vastaan." Vastaus: Valpo. Sotasyylisyysoikeidenkäyntiä Arijoutsin kuvasi arvoituksella "Valkoisia vuohia navetta täynnä, punainen pukki keskellä." ¹⁸³ Arijoutsin oli myös yhtenä esimerkkinä ministeri Pekkalan mainitessa vaarallisen hipovia esimerkkejä. Arijoutsin oli 29.9.1946 Helsingin sanomissa kirjoittanut pakinan *Ratkaisun hetki lähestyy*, jossa hän pesäpallostermein kehotti länsi-itä -ottelussa Suomen tekemään valintansa.

Myös Valentin pääsi vähällä. Hänen teoksiaan poistettiin vain nimeksi:

1523	Valentin	Annoksittain	1
1524	Valentin	Lapatossun juttuja	3
1525	Valentin	Terve vaan, terve	12
1526	Valentin	Tipoittain	1

Outsiderinkin teosten poistoluvut olivat minimaalisia:

1031	Outsider	Nunnat nukkuvat	1
1032	Outsider	Talo Dzersinskajan varrella	4
1033	Outsider	Vakooja BZ7	2

Uuno Hirvosen eli Simo Penttilän teoksissa ryssä on 'pesunkestävä pentele'. Penttilän teoksia poistettiin runsaasti, etenkin Kalpea Kamala -sarjaa:

1095	Penttilä, Simo	Haaremin ruusu	1
1096	Penttilä, Simo	Kalpea Kamala	56
1097	Penttilä, Simo	Kalpea Kamala seikkailee jälleen	1
1098	Penttilä, Simo	Kalpean Kamalan kosto	59
1099	Penttilä, Simo	Kalpean Kamalan seikkailut jatkuvat	39
1100	Penttilä, Simo	Kreivi Kolontsov unohtaa	7
1101	Penttilä, Simo	Prinsessa eksyy tieltä	27

Sotahuumori oli suosittua kulutustavaraa sekä kodeissa, kirjastoissa että rintamilla, kuten Marja Niiniluoto on osoittanut. Kirjastoihin sitä hankittiin Arvostelevan kirjaluettelon happamasta asenteesta huolimatta. Sotahuumorin poistot keskittyivät lähinnä Armas J. Pullan ja Ollin teoksiin; heistä tuli sijaiskärsijöitä, samoin kuin monet rintamaviihteen edustajat joutuivat sodan jälkeen kärsimään tekemästään kulttuuriryöstä.

¹⁸³ Sit. Salminen 1977, 129.

Kustantajakohtaista analyysia

Immonen on käsitellyt suurten kustantajien osuuden muutosta sodanedellisellä kaudella. Tämän tutkimuksen kannalta muutoksella ei ole keskeistä merkitystä; kokonaisanalyysissa ei ole selvitetty eri kustantajien osuutta poistojen kannalta. Otavan ja WSOY:n osuus markkinoista oli Immosen mukaan 1920-luvun alussa n. 30%, 1930-luvun puolivälissä jopa 70%.¹⁸⁴ Kuten edellä todettiin, kummallakin kustamolla oli yhteistyötä Poliittisten järjestöjen, Suomen Vientirauhan, Suomen Suojelusliiton, AKSn ja puolustusvoimien kanssa.

Immonen on kategorisoinut kaksi orientaatiotyyppiä WSOY:n kirjallisuudessa:

(1) 'Venäjän uhka maailmalle', 52 teosta (40%)

(2) 'Sosialismille tuomio reaaliosialismin avulla'; 27 teosta (21%).¹⁸⁵

Ryhmiin kuulumattomat olivat mm. Neuvostoliittoa käsittelevä Engströmin *Ryssiä*. Sitä painettiin 4 400 kappaletta ja poistettiin kirjastoista 89 kappaletta. Yhtä merkittävä oli myös Lockhartin *Britanniaa edustamassa*, jota poistettiin vain kaksi (2) kappaletta.

WSOY siirsi toiselle kustantamolle mm. Vilho Helasen teoksen *Suomalaiset Viron vapaussodassa*, jonka kustansi kustannusosakeyhtiö Kirja. Teosta poistettiin 11 kappaletta. WSOY julkaisi Liisa Vajjalaisen* teoksista *Vihreä Lotta Bolshevikkien maassa*, mutta jätti seuraavan julkaisematta. Teosta poistettiin 56 kappaletta.

Joistakin teoksista tuli erimielisyyttä. Kristian Swanljungin *Manifestin jäljillä* sai vastustusta, mutta se julkaistiin silti. Sen sisältöä pidettiin heikkona ja raaistavana. Teosta poistettiin sisällöstä huolimatta vain 12 kappaletta. Saman kohtalon sai Kaarlo J. Hartikaisen *Jalkaisin halki Venäjän*. Hartikaisen teosta ei poistettu kirjastoista; sen sijaan teosta *Punaisten petojen luolissa* poistettiin neljä (4) kappaletta.

Otavan profiilia Immonen on pitänyt hieman liberaalimpana kuin WSOY:n, kuten tutkimuksen alussa todettiin. Otavan volyymiä lisäävää tuotantoa oli sotilaskirjallisuus; sen kokonaisnimekemäärä oli 1920- ja 1930-luvulla lähes 250 kappaletta.¹⁸⁶ Venäjää ja Neuvostoliittoa koskevia teoksia Otava julkaisi vähemmän kuin WSOY, kaikkiaan 112 kappaletta¹⁸⁷. Myös profiilissa oli aiemmin kuvattuja eroja: Otavassa julkaistiin Neuvostoliittoa käsittelevää tietokirjallisuutta ja kaunokirjallisuutta ja 'ryssä uhkaa' kirjallisuutta ja vähemmän vanhaa venäläistä kaunokirjallisuutta, jota WSOY kustansi. 1920-luvun alussa Otava kustansi heimokirjallisuutta, joka sittemmin hävisi kokonaan.

¹⁸⁴ Immonen 1987, 381.

¹⁸⁵ Immonen 1987, 387.

¹⁸⁶ Immonen, 1987, 391.

¹⁸⁷ Immonen, 1987. 391.

Keskeisiä Otavan teoksia olivat mm. nuorisolle suunnatut seikkailutarinat kuten Jalmari Saulin *Siniristi ja punatähti* (1934), josta otettiin 5300 kappaleen painos. Saulin *Amiraali Spoofin rumpalipojan* toista painosta otettiin 5 000 kappaletta (1927, 2.p. 1933).

Saulin teoksia poistettiin kattavasti, mutta kappalemääräisesti niukasti:

1306	Sauli, Jalmari	Ajojahti	6
1307	Sauli, Jalmari	Kuu-Joonas käy sotaa	2
1308	Sauli, Jalmari	Nuori Kijl	1
1309	Sauli, Jalmari	Siniristi ja punatähti	31
1310	Sauli, Jalmari	Sotarosvon poika	1
1311	Sauli, Jalmari	Spoofin rumpalipoika	1
1312	Sauli, Jalmari	Suursaaren sissit	1
1313	Sauli, Jalmari	Valkoinen varjo	12

Myös Tauno Karilaan teokset oli suunnattu nuorisolle, esim. *Kauhujen maa*, jota julkaistiin alunperin jatkokertomuksena Suomen sotilaassa. Karilaan teokset kokivat samankaltaisen kohtalon; niitä poistettiin niukasti:

580	Karilas, Tauno	Kauhujen maa	1
581	Karilas, Tauno	Kummituslaiva	2
582	Karilas, Tauno	Kuolemaantuomittujen naapuri	1
583	Karilas, Tauno	Pikku jättiläinen	1
584	Karilas, Tauno	Rymy-Eetu ja Hymy-Freetu	2
585	Karilas, Tauno	Rymy-Eetu, ryssän kauhu	2
586	Karilas, Tauno	Rymy-Eetun jymyvoitto	4
587	Karilas, Tauno	Samurain sankarimerkki	4
588	Karilas, Tauno	Sotaluotsin salaisuus	3
589	Karilas, Tauno	Valkoinen ympyrä	9

Jo näiden esimerkkien valossa voi todeta, että vuosien 1944-46 kirjapoistoissa nuorille suunnattu seikkailukirjallisuus sai erityiskohtelun; niitä ei ilmeisesti pidetty kovin vakavana propagandana. Lajia voisi nimittää 'selviytyjäksi' poistoprosessissa, vaikka teosten sisältö oli monesti asenteellisempaa kuin aikuisille suunnatussa kirjallisuudessa.

Hyvä esimerkki selvästä poistotapauksesta olisi ollut Kussaaren *Venäläinen sotataito*, joka kuvasi venäläiset kyvyttömiksi sotilaiksi ja laumaeläimiksi. Se oli sunnattu mm. suojeluskunnille 'itsekokoulutukseksi'. Teosta poistettiin vain kolme (3) kappaletta.

Otavan muita kustanteita olivat mm. Svetsnikovin *Vallankumous ja kansalaissota Suomessa* (2 poistoa), Maapallo-teoksen Venäjää kuvaava osa (ei poistoja), Aleksandr Neverovin romaani *Tasken - leveän leivän kaupunki* (2 poistoa) ja Unto Seppäsen *He janosivat elämää*, joka kuvasi slaavit passiivisiksi ihmisiksi (1 poisto). Muita kustanteita olivat Juhani Konkan (salanimellä Torikka, Urho) inkeriläisromaani *Punainen myrsky* (poistoja 33) ja Platonovin *Venäjän historia* (ei poistoja), Järvisen *Panssarijoukot ja venäläinen panssaritaktiikka* (ei poistoja) sekä *Puna-armeijan väliaikainen kenttäohjesääntö* (ei poistoja).

Karisto julkaisi Venäjää ja Neuvostoliittoa käsitteleviä teoksia 38 Immosen tutkimasta aineistosta eli 8%. Kariston kirjailijoita oli mm. Ilmari Kianto, joka

julkaisi myös muiden kustantajien leivissä, mm. Otavalla. Herzenin Eurooppa ja Venäjä (ei poistoja), Krapotkinin *Leivän valloitus* (2 poistoa) kuuluivat Kariston Suuria kysymyksiä -sarjaan.

Vanhan Venäjän kauheus oli monen teoksen keskeisenä aiheena. Gobineaun *Kaukaasialainen tanssijatar* sisältää kuvauksen kylän hävityksestä ja lapsena pelastetun tytön ikiaikaisesta vihasta. Teosta ei poistettu yhtään kappaletta. Jules Hetzelin nuorisolle suunnatussa kirjassa *Sankarityttönen Ukrainasta* esiintyy venäläisiä vastaan taisteleva Marusja-tyttö. Teosta ei poistettu lainkaan. Näin kävi monille nuortenkirjoille, jotka olivat väliinputoajia.

Zeromskin romaani *Elämän hurma* kuvaa puolalaisen upseerin valintaa: hän auttaa poliittisia vankeja pakoon venäläisten linnakkeesta. Teosta ei poistettu.

Lindbergin nimimerkillä A. Kotsalo julkaisema samoin hengeltään monarkistinen *Suuriruhtinattaren rakuunat itä- ja etelärintamalla* ei poistettu lainkaan.

Poistajille vanhempaan kaunokirjallisuuteen tutustuminen tuotti selvästi vaikeuksia. Esim. Välsälmen *Vankeja* koostuu tarinoista venäläisistä vankiloista, erityisesti Siperiasta. Teosta poistettiin vain yksi (1) kappale. Muita teoksia poistettiin seuraavasti:

1602	Välsäalmi, Heikki	40 kuukautta Neuvosto-Venäjällä	26
1603	Välsäalmi, Heikki	Kohtalon koura	1
1604	Välsäalmi, Heikki	Siperiaan karkoitettuna	3
1605	Välsäalmi, Heikki	Vankeja	1

Sibelgasin novellikokoelma *Punapää-Roosa* sisältää allegorian bolshevismista punaisen ruton kaltaisena maailmantuhona. Teosta ei poistettu. Uuden Suomen toimittajan Juho Timosen *Lenin-elämäkertaa* (1934) poistettiin 67 kappaletta. Leniniä kuvataan teoksessa despootiksi, pyöveliksi, vallankumousfanaatikoksi ja sielullisesti epänormaaliksi hirmuvaltiaaksi. Eliel Arton 1933 ilmestynyttä *Puna-armeija* -teosta ei poistettu lainkaan. Teoksessa kuvataan kommunistien valloitushaluista ideologiaa ja maailmanvallankumouksen lopullisesti toteutettavasta päämäärästä tavalla joka ei anna tulkinnanvaraa.

Vitalis Pantenbergin *Venäjä uhkaa pohjolaa* (1939) kuvaa Kominterniä imperialististen päämäärien naamiona. Teosta poistettiin 114 kappaletta, lisänä nimellisesti poistettuina tekijän neljä muuta teosta:

1057	Pantenburg, Vitalis	Finnland	1
1058	Pantenburg, Vitalis	Russlands Griff um Nordeuropa	3
1059	Pantenburg, Vitalis	Rysslands grepp om Norden	1
1060	Pantenburg, Vitalis	Suuri loppuunmyynti	1
1061	Pantenburg, Vitalis	Venäjä uhkaa Pohjolaa	114

Samansisältöinen on Henri Beraudin teos *Mitä minä näin Moskovassa* (1926). Teosta poistettiin 21 kappaletta. Emerik Olsonin *Venäjä ennen ja nyt* kuvaa miten sosialisointi on kaikissa oloissa mahdotonta. Olsonin teosta poistettiin 18 kappaletta.

8 KIELLETTYJEN KIRJOJEN SODANJÄLKEINEN KOHTALO

8.1 Kiellettyjen kirjojen palauttaminen 1958

Jos vaaran vuosien yleistä sensuuria kuvaa kuumeikäyränä, huippukohta sijoittuu kriisivuoteen 1944 ja lasku vuosikymmenen loppuun. Pariisin rauhansopimuksen 1947 jälkeen alettiinkin ajatella, että ongelma on ohi ja Neuvostoliitosta kirjoitettiin jälleen kriittisesti.¹⁸⁸ *Karjalan Maan* ja *Keskisuomalaisen* päätoimittajat asetettiin 1948 syytteeseen; he olivat otsikoineet sopimattomasti Stalinin teloittaman Zdanovin hautajaiset: "Stalin tappoi Zdanovin". Samana vuonna Neuvostoliiton asiainhoitaja protestoi kahta näytelmää vastaan, joissa Stalin-hahmo oli liian ilmeinen.

Tilanne muuttui Stalinin kuolemaa seuranneena liennytyks kautena. Neuvostoliitosta ilmestyi runsaasti sensaationhakuisesti tehtyjä kirjoja, jotka menestyivät markkinoilla. Nämä teokset jatkoivat 1944-46 poistettujen teosten perinnettä ja tekivät niistä nopeasti epäkurantteja.

Vaihetta kuvaa Arvo Poika Tuomisen muistelmien ja Unto Parvilahden *Berijan tarhojen* menestys 1956-58. Kysyntä oli kova: kolmessa kuukaudessa Moskovan tapahtumia kuvaavaa *Kremlin kelloja* myytiin lähes 30 000 ja Tuomisen varhaisvaiheista kertovaa *Sirpin ja vasaran tietä* yli 13 000 kappaletta. Poika Tuomiselle tilitettiin syksyltä 1956 viiden miljoonan markan tekijänpalkkiot. Vastaavanlaiseen läpimurtoon oli aiemmin kyennyt vain Väinö Linnan *Tuntematon Sotilas* kahta vuotta aiemmin.¹⁸⁹

Panu Rajala ja Hannu Rautkallio arvioivat, että "vanha kommunisti Arvo Poika Tuominen toi muistelmillaan 1950-luvun suomalaisten tietoon paljon niitä asioita, jotka Berliinin muurin kaaduttua 1989 tulivat uutena järkytyksenä nuoremmille eurooppalaisille. Suomalaiskotien kirjahyllyissä seisoivat 160 000 kappaletta Tuomisen muistelmia kommunistien kataluuksista, jotka olivat olivat kokonaan unohtua 1970-luvulle tultaessa"¹⁹⁰.

Suojasään poliittinen lasku lankesi nopeasti ns. yöpakkasten muodossa 1958. Ulkoministeri Väinö Leskinen totesi juuri Poika Tuomisen muistelmien ja Unto Parvilahden *Berijan tarhojen* pohjustaneen yöpakkasia 1958 kustantajille

¹⁸⁸ Salminen 1994.

¹⁸⁹ Rajala ja Rautkallio 1994, 389.

¹⁹⁰ Rajala ja Rautkallio 1994, 397.

pitämässään puheessa 1971. Leskinen otti esimerkiksi Hrustsevin tuoreet muistelmat ja varoitti uusista ulkopoliittista ongelmista.¹⁹¹

Myös Neuvostoliiton kirjastoille koitti Stalinin kuoleman jälkeen vapaampi aika: ulkomaisten kirjojen näyttelyitä järjestettiin ja lehdissä kerrottiin ulkomaisista kirjailijoista.¹⁹² Noin 10 000 kirjailijan luettelosta 33 pysyi edelleen *persona non gratana*. Spetshranien kirjoja palautettiin hyllyihin tuhatmäärin.¹⁹³

Kaikki kirjastot eivät olleet täysin suljettuja, osaan saattoi hakea käyttö lupaa. Lupakäytäntö vaihteli ajasta, paikasta, henkilöstä ja teoksesta riippuen. Tiukimmat säännöt olivat voimassa 1950-luvun puoliväliin asti, jolloin lupaan vielä tarvittiin spetshran-osaston johtajan allekirjoitus. Vuodesta 1956 säännöt kevenivät: johtajan allekirjoitusta ei tarvittu, aineistoon sai viitata ja teoksista sai jopa kopioida osia.¹⁹⁴ Lupia saivat vain tutkijat ja tutkimustyötä tekevät; kansalaiset eivät spetshraneja voineet käyttää.

Suomalaisten 'spetshranien' purkaminen toteutui samaan aikaan. Kirjastojen osalta kiinnitti asiaan ensimmäiseksi virallista huomiota vuonna 1955 silloinen Helsingin kirjastojen tarkastaja, maisteri Kaarina Ranta valtion kirjastotoimikunnalle lähettämässään kirjelmässä. Hän piti takavarikon jatkamista aiheettomana perustelemalla kantaansa, että valikointi oli aikoinaan tehty sattumanvaraisesti ja epäasiallisesti, koska kirjalueteloita ei ollut käytettävissä. Lisäksi useita kirjastoista poistettuja kirjoja oli saatavana kirjakaupoista, muutamista oli otettu uusia painoksia.

Kirjelmä ei aiheuttanut toimenpiteitä, mutta seuraavana vuonna 1956 valtion kirjastotoimikunta esitti opetusministeriölle v. 1945 annetun määräyksen purkamista. Esitys ei johtanut tulokseen, ja toimikunta uudisti pyyntönsä vuonna 1957. Ilta-sanomien tiedusteltua ministeriöstä asian tilaa, hallitussihteeri K. G. Rein vastasi lyhyesti: "Asia on ratkaisematta."¹⁹⁵

Pyynnön varastoitujen teosten palauttamisesta teki ministeriölle myös Kemin tuolloinen kirjastonjohtaja Raoul Palmgren. Hänen mukaansa teokset olivat huonoissa olosuhteissa alttiita tuhoutumaan ja niiden käyttö edes tutkimustarkoituksiin olisi perusteltua.¹⁹⁶

¹⁹¹ 1958 neuvostodiplomaatti protestoi Kari Suomalaisen Hrustsev-pilapiirrosta vastaan. Samana vuonna ministeri Yrjö Leinon muistelmat jätettiin julkaisematta. Kymmenen vuotta myöhemmin suurlähettiläs Kovalev paheksui Karjala-olutpullon etikettiä. 1500-luvulta otettu vaakuna ei kestänyt päivänpoliittista semiotiikkaa.

¹⁹² Tax Choldin 1991:141; Kuusela 1996, 18-19.

¹⁹³ Sikman 1988:6; Kuusela 1996, 18-19.

¹⁹⁴ Varlamova 1993:79; Kuusela 1996, ibid.

¹⁹⁵ Kiellettyä lukemista ullakoilla ja rovioilla. I.S. 18.3.1958.

¹⁹⁶ Kirjoittaja haastatteli lyhyesti Palmgrenia vuonna 1990 Tampereen yliopiston kirjastossa; hänellä ei ollut tapahtumista muistikuvia.

Ilta-Sanomien kirjoitti 18. maaliskuuta vuonna 1958 poleemisesti kiellettyjen kirjojen kohtalosta jutussaan *13 vuotta kirjallisuuden "puhdistuksesta"*. Lehti kiinnitti huomiota monen kirjan epämääräisiin valintaperusteisiin ja että teoksia oli saatavilla jo uusina painoksina. Lehti poimi esiin lukuisia epäloogisuuksia ja toi esiin kuvatekstissään kaksi marginaaliesimerkkiä, Waltarin *Komisario Palmun erehdyksen* ja Unto Seppäsen *Markku ja hänen sukunsa* -teoksen.

Kiellettyä lukemista ullakoilla ja rovioilla

Viimeisten sotiemme jälkeen annettiin kirjastoille kehoitus poistaa hyllyiltä Neuvostoliitolle vihamielinen kirjallisuus. Uudistetun ankaramman kehotuksen jälkeen kirjastonhoitajat kautta maan sumpusivat kiireesti vihamielisiä kirjoja laatikoihin, poliisimiehet iskivät sinetin päälle ja laatikot siirrettiin pois kirjastojen ulottuvilta. Vaarallista kirjallisuutta kerääntyikin melkoinen määrä: sotakuvauksia oli ilmestynyt tiheästi, historioita oli kirjoitettu väärässä hengessä ja nuorisokirjoissa oli käytetty naapurimaan asukkaista erästä halventavaa nimitystä.

Lehti peräsi teosten poistamisen perusteita; artikkelin tiedot olivat yksityiskohtaisia ja lehdellä oli käytetävissään mm. asiakirjoja ja kirjeenvaihtoa siinä määrin, että jutun aloitteentekijänä on voinut olla joku kirjastoja lähellä oleva henkilö tai taho.

Lehti kysyi mm.

Mitkä syyt estävät kumoamasta tätä aikanaan kenties tarpeellista, mutta hätköiden ja epäasiallisesti totututtua toimenpidettä

Mainittakoon vielä, että takavarikon purkamista on vaatinut myös Kemin kaupunginkirjaston johtaja Raoul Palmgren huomauttaen muun muassa, että paketoituidet kirjat vähitellen turmeltuvat vaivalloisissa olosuhteissa, kun ne sen sijaan varastoihin sijoitettuna olisivat ainakin tutkijoiden käytettävissä.

Pikainen silmäys muutamiin paketoitujen kirjojen luetteloihin – kirjastonhoitajien oli tehtävä täsmällinen luettelo poistamistaan teoksista – osoittaa sinettien takana lepäävän sekä laadullisesti että aiheiltaan perin monipuolista tavaraa. Suurin osa tietenkin on sellaisia kirjoja, joissa enemmän tai vähemmän arvostellaan Neuvostoliittoa, mutta joukkoon on pujahtanut aivan päinvastaisiakin tapauksia.

Esim. "Mussolini"-niminen kirja on vaikuttanut vaaralliselta, koska poistaja ei ole tiennyt sitä Mussolinin vastaiseksi. Samoin Wegeliuksen "Aseveljet" on tuntunut arveluttavan sotaiselta, vaikka sen kärki kohdistuu Neuvostoliiton ensimmäistä vihollista tsaarinvaltaa vastaan. Samaan joukkoon on luettava Suomen vapaussodan historia, ja Neuvostoliiton arvostelua lienee vaikea löytää myöskään Leinosen 1600-luvun kuvauksesta "Hakkapeliitat".

Kaikki mikä tavalla tai toisella sivusi viimeisiä sotiamme, oli tietenkin pahasta. Niin ladottiin paketteihin esim. Hellaakosken runokokoelma "Vartiassa", Pekkasen "Ajan kasvot", Haanpään "Korπισotaa" ja "Nykyäikää", Seppäsen "Markku ja hänen sukunsa" (!), vain muutamia mainitaksemme. Sotaromaanien ohella vaarallisia kirjoja olivat monet pakinakokoelmat. Ollin osalta niitä pantiin turvasäilöön kokonainen nippu, joka sai seurakseen mm. Arijoutsin "Korsupokeria", vieläpä "Hymyjen kirjankin", Mika Waltarin "Komissario Palmun erehdys" meni saman tien niinkuin myös joukko Simo Penttilän tarinoita – Valintaperusteista lisäesimerkkeinä voisi mainita esim. seuraavat kirjat: "Forsmanin "Maailmanhistoria" (yksinomaan asiatietoa); Suvirannan "Tuotantopoliittisia kysymyksiä" (nimessä esiintyy sana "poliittinen"); Paulaharjun "Kuva sieltä toinen täältä kautta suuren Suomen" (sana "suuren" on vaikuttanut arveluttavalta).

Suurella osalla paketoituista kirjoista on enää vain kuriositeettiarvonsa (esim. Hitlerin "Taisteluni"), kaikilla ei ehkä sitäkään, mutta vaarallisena niistä tuskin nykyoloissa voidaan pitää ainoatakaan. Osa on saatavissa kirjakaupoista, mutta kirjastojen hyllyille niitä ei sallita palauttaa. Kuitenkin tällä pääasiassa sota-aikana ilmestyneellä kirjallisuudella saattaisi olla huomattava merkitys tutkijoille, kun se nyt sen sijaan ajalehti kirjastonhoitajien vastuksena 13 vuoden takaisissa pakkauksissa¹⁹⁷

Lehtijutulla on saattanut olla päätöstä nopeuttava vaikutus. Valtion kirjastotoimisto lähetti runsaan kuukauden kuluttua, 22.4. 1958 palauttamisen vahvistavan yleiskirjeen kunnille ja kirjastoille.

¹⁹⁷

Kiellettyä lukemista ullakoilla ja rovioilla. I.S. 18.3.1958.

QuickTime™ and a
Photo - JPEG decompressor
are needed to see this picture.

KUVA 1. Kirjat palautettiin vuonna 1958 annetulla yleiskirjeellä kunnille ja kirjastoille.

Seurannut palautusmenettely oli yhtä kehnosti ohjeistettu ja organisoitu kuin poistoprosessikin. Sven Hirn arvioi tapahtumaa:

Tilanteen teki 1950-luvulla hankalaksi, että määräystä ei ollut virallisesti kumottu, ja 1958 jälkeenkin kun virallinen vapautuskirje tuli, kyseiset kirjat tulivat hyvin hitaasti meille kirjastoon. Myös palautusohje oli epätydyttävä. Sen mukaan kirjoja saattoi "antaa käyttöön ja lainata tutkimustarkoituksessa". Paheksuin sitä, että kirjastovirkailijoiden täytyi tutkia asiakkaitensa tarkoituksia. Teimme mielestäni näppärän ratkaisun ja varustimme useimmat teokset merkinnällä "vain lukusalikäyttöön", jolloin tuo tutkimusvelvoite tuli täytetyksi luonnostaan.

Kun ne palautettiin, joukosta oli hävinnyt joitakin, joista teimme listan. Ehkä niiden osaksi oli tullut konstaapeleiden innokas lukuharrastus, muuksi en osaa sitä nimetä.¹⁹⁸

Teosten palauttamisesta kokoelmiin on niukasti tietoa. Yleensä teokset siirrettiin laatikoista tai myrkkyykaapeista takaisin varastoihin, ja niiden kortit palautettiin pääkortistoon. Helsingin kaupunginkirjastossa Bo Carpelan, sittemmin kirjaston apulaiskirjastonjohtaja, kävi läpi kokoelman ja määritteli, mitkä poistettiin, mitkä varastoitiin. Osa poistettiin heikkokuntoisina. Teokset annettiin Helsingissä pääsääntöisesti lukusali- ja tutkimuskäyttöön. Yleisesti ottaen kiinnostus kyseiseen kirjallisuuteen oli hävinnyt. Menettelystä ei tullut valituksia.

Silti suuren yleisön ja erityisesti kesäjuttuja tekevien toimittajien tajunnassa eli käsitys kielletyistä kirjoista.¹⁹⁹

8.2 Kielletyt kirjat 1970-luvulla: jälkikeskustelua, harhaluuloja

Myytti yleisöltä kielletystä kirjallisuudesta nousi esiin 1970-luvun lopulla. Neuvostovastaisista kirjoista keskusteltiin Helsingin Sanomissa vilkkaasti kesällä 1979. Kirjastonjohtaja Sven Hirn totesi sittemmin, että kesät olivat tyypillisesti uutisköyhää aikaa ja pientä sensaatiota löytyi aina muistelemalla kiellettyjen kirjojen kohtaloa. Kun Rikhardinkadun kirjasto oli Helsingin Sanomien toimitusta vastapäätä, kesätoimittajat soittivat usein aiheesta usein kirjastoon. Hirn tottuikin pitämään aineiston helposti saatavilla työpöydän laatikossa.²⁰⁰

Matti Kinnusen artikkeli *Sodan jälkeinen kirjastosensuuri vaikuttaa yhä: Ryhmyn ja Romppa/i/sen tarinat yhä lainakiellossa* 11.7. 1979 herätti yleisönosastossa tavallista vilkkaamman mielipiteenvaihdon.²⁰¹ Kinnusen artikkelia seurasi

¹⁹⁸ Hirn 1993.

¹⁹⁹ Hirn 1993.

²⁰⁰ Hirn 1994.

²⁰¹ Kinnunen 11.7.1979.

Jaakko Okkerin pakina *Sana on vapaa* 12.7. 1979, jossa käsiteltiin kirjastojen hankintaohjeita, mikä närkästytti eräitä lukijoita.²⁰²

Helsingin Sanomat julkaisi myös 18.7.1979 pääkirjoituksen nimellä *Vaaralliset kirjat*.²⁰³ Pääkirjoituksessa todettiin

Helsingin kaupunginkirjaston johto harjoittaa oman työnsä ohella myös ulkopoliittikkaa - amatööriarvotalla tietenkin, mutta varmaankin hyvää tarkoittaen. Päinvastoin kuin moni muu kirjasto Suomessa, Helsingin kaupunginkirjaston on hyllyttänyt lainaajien ulottumattomiin muutamia satoja teoksia, lähinnä viime sotien aikana painettua tieto- ja kaunokirjallisuutta.

Kirjaston johtoa on ohjannut huoli siitä että jos kuka tahansa saisi lainata ja lukea minkä tahansa Hellaakosken tai Koskenniemen runon tai Ollin pakinan tai Suomen valtion julkaiseman Sini-Valkoisen kirjan II tai Lotta-Svärd -järjestön historian talvisodan ajalta tai Mika Waltarin kirjan "Komisario Palmun erehdys", niin Helsingin kaupunginkirjasto ja sen myötä maan pääkaupunki ja vähitellen koko valtakunta saattaisi joutua vieraan vallan epäsuosioon.

Kirjaston johto on päättänyt myös, että maamme geopoliittisen aseman huomioonottaen Ryhmy ja Romppainen - tarinat on syytä pitää tavallisten ihmisten tavoittamattomissa, joskin niihin on mahdollisuus tutustua tutkimustarkoituksessa kirjaston opintosalissa.

Tällainen itsesensuuri - johtui se sitten kirjaston omasta harkinnasta tai opetusministeriön ohjeista - on tietenkin naiivia. Suomen ulkoministeriö onkin vuosien myötä joutunut huomaamaan, että varsinaiselle ulkopoliitikalle ovat enemmän haitaksi kuin hyödyksi sellaiset eritasoiset valtion ja kuntien viranomaiset, jotka intoutuvat harjoittamaan oma-aloitteista "ulkopoliittista harkintaa" milloin missäkin asiassa.

Kaiken kukkuraksi Helsingin kaksi kommunistista päivälehteä kirjoittivat, että tätä kirjaston kummallisuutta ei olisi saanut edes kertoa kirjaston käyttäjille. (H.S. 18.7.1979)

Aktiivinen yleisönosastokirjoittaja, tuolloinen kirjastoamanuenssi Heikki Poroila laati yleisönosastokirjoituksen 19.7.1979 ja ihmetteli, miksi Okker pilkkasi "kaikkia niitä yleisiä periaatteita, joita tässä maassa on koetettu sorvata kirjavalinnan apuvälineiksi kirjastolautakunnille ja kirjastonhoitajille". Poroilan mukaan poliittinen tilanne ei ole olennaisesti muuttunut, jotta sotien jälkeen poistettua aineistoa olisi syytä ryhtyä julkisesti levittämään:

Pariisin rauhansopimus on edelleen voimassa ja sitä paitsi meillä YYA-sopimukseen perustuvat hyvät suhteet Neuvostoliittoon. Kenelläkään ei voi olla hyväksyttävää intressiä kaivella esiin 35 vuotta sitten haudattua törkyä. Kannattaa kylläkin kiinnittää huomiota siihen, että tänä päivänä Suomessa julkaistaan kirjallisuutta, joka vuonna 1945 olisi päätynt "kiellettyjen" kirjojen joukkoon. Perustuslakimme kuitenkin sallivat sellaisenkin julkaisutoiminnan, joka on vastoin kansallista intressiämme.

Sotasyllisyysoikeudenkäyntien ohella tämä prosessi oli oikeastaan ainoa, jossa Natsi-Saksan kanssa Neuvostoliittoon vastaan sotinut Suomi joutui konkreettisesti arvioimaan sotavuosien politiikkaansa. Kun vielä käytännön toteutus jäi yksinomaan suomalaisten viranomaisten ja yksittäisten kirjastojen vastuulle, puhuminen "kirjastosensuurista" on vähintäänkin liioittelua.²⁰⁴

Poroila nostaa esille Kinnusen mainitsemat Pullan Ryhmy ja Romppais -kirjat, jotka saivat Kinnusen mielestä kohtuuttomastikin edustaa koko kirjallisuuden ryhmää:

En tiedä, onko Matti Kinnunen lukenut noita Ryhmyjä ja Romppaisia, joiden kohtaloa hän tuntuu surevan. Jos on lukenut, tietää hyvin, kuinka matalalla tasolla niiden "taiteellisuus" liikkuu. Ne on laadittu osaksi ns. henkistä maanpuolustusta, jonka ytimenä oli vastustajan, Neuvostoliiton kaikinpuolinen mustamaalaaminen ja panettelu. Näissä "huumorikirjoissa" tuo sotapropaganda saavutti ehkä pohjanoteerauksensa, ja sen typeryyks tänä päivänä on ilmeinen.²⁰⁵

Keskustelusta hieman poiketen kannattanee mainita, että Pulla vastaa Poroilalle ja muille syyttäjilleen teoksessaan *Viipurilaisii muisteloii ja pariisilaisii* (1980). Pakinassa *Kun Ryhmyä ja Romppaista syytettiin imperialismista* Pulla harmittelee, ettei kirjoittanut teosta *Jees, sotasyllisyysoikeudessa, sanoi vääpeli Ryhmy*. Pulla mainitsee mm. 1947 nimimerkki Kannon syyttäessä eräitä sosialidemokraattien johtajia maininneen, että nämä "sodan vaiheissa ovat unohtaneet marxilaisen

²⁰² Okker 12.7.1979.

²⁰³ Vaaralliset kirjat 18.7.1979.

²⁰⁴ Poroila 19.7.1979.

²⁰⁵ Poroila 19.7.1979.

maaperänsä ja humaltuneet imperialistien nöyräniskaisiksi palkkapaimeniksi samaan kuoroon Pekka Peitsen ja Armas J. Pullan kanssa veisaamaan ylistystä natsilaiselle imperialismille.”²⁰⁶ Pulla lisää, että samaa mieltä olivat kansallissosialistisen Saksan sensorit. Kun vänrikki Romppaisen ja vääpeli Ryhmy seikkailuihin perustuvia elokuvia yritettiin myydä Saksaan, ne tyrmättiin täydellisesti avoimesti sotilas- ja sankarihenkeä pilkkaavina.

Lehtikeskusteluun vastasi virkansa puolesta kirjastonjohtaja Hirn ja totesi vastineessaan 20.7.1979 pääkirjoitukseen, että valtion kirjastotoimiston kirjelmässä 31/22.4. 1958 palautettiin ko. kirjat ja liitetyllä ohjeella todettiin, ettei naapurimaita koskevaa loukkaavaa aineistoa ole edelleenkään toivottua pitää esillä. Hirn totesi, että kirjastojen saatua vuonna 1958 omaisuutensa takaisin huomattava osa kirjallisuudesta poistettiin ja muut sijoitettiin normaalisti varastoihin asiaan kuuluvien merkinnöin. Hän toteaa, että yli kahdenkymmenen vuoden takainen toimenpide oli luontevassa yhteydessä nykyiseen hankinta-politiikkaan ja -periaatteisiin.²⁰⁷

Helsinkiläinen bibliofiili Jyrki Ijäs vastasi 24.7.1979 Poroilalle ja totesi, että Ryhmy-teokset olivat ajankohtaista huumoria samoin kuin esim. Outsiderin Karma-sarja ja että niitä on ymmärrettävä aikaansa vasten. Ijäs toteaa, että nuo teokset luovat kuvaa sota-ajan viihteestä ja populaarikirjallisuudesta, ja siksi ne ovat tärkeitä. Keskustelussa nousi esiin kirjojen mahdollinen lainauskielto joissakin kirjastoissa. Ijäs toteaa, että teoksista on otettu 1973-74 uusintapainoksia ja niitä on myös saatavissa antikvariaateista.²⁰⁸

Keskustelua jatkoi 5.8.1979 ”virallinen toisinajattelijä”, Alea-Kirjan Kauko Kare, joka oli tunnettu virallista ulkopoliittikkaa arvostelevista teoksistaan. Kare hyökkäsi Poroilaa vastaan ja totesi 80 % kansasta olevan neuvostovastaista. Hän totesi, ettei YYA-sopimus puhu mitään kirjasensuurista.

Onko Poroila tosiaan sitä mieltä, että supervalta Neuvostoliitto, jolla on monta tavattoman paljon tärkeämpää ongelmaa ja toimintasuuntaa kuin Suomi, välittäisi vähääkään siitä, onko Aku Ankka, ovatko Ryhmy ja Romppainen kiellettyjä vai sallittuja Suomen kirjastoissa.

Kare suositteli Poroilalle mm. luettevaksi J.K. Paasikiven ja Pekka Peitsen näkemyksiä *Sinivalkoinen Suomi* -teoksesta, II osa.²⁰⁹

Joukko kirjastonhoitajia, Maija Jussilainen, Päivi Kattelus ja Mirja Kukkonen vahvasti käytännön, että kirjaharvinaisuudet saatetaan yleisön luettaviksi yleensä lukusalikäyttöön.²¹⁰ Jos ns. kiellettyjä kirjoja ei olisi aikanaan siirretty lukusalikäyttöön, ne olisivat aikoja sitten tuhoutuneet eikä Helsingin Sanomien toimittajakaan olisi saanut kesäjuttuaan.

²⁰⁶ Pulla 1980, 72-73.

²⁰⁷ Hirn 20.7.1979.

²⁰⁸ Ijäs 24.7.1979.

²⁰⁹ Kare 5.8.1979.

²¹⁰ Jussilainen, Kattelus, Kukkonen 12.8.1979.

1970-luvulla poliittisen yleistilanteen herkistyttyä kirjastonjohtaja Hirn joutui tekemisiin monen yksittäisen sensuuritapauksen kanssa. Hänen mukaansa aika oli kirjastoille monesti kiusallinen, niitä kohtaan toimittiin 'kostoretkimentaliteetin' mukaisesti. Tavallisesti kirjastolautakunnalle tehtiin valitus, kun jokin neuvostovastainen teos oli löytynyt hyllystä.

Kirjavalinnasta vastasi apulaiskirjastonjohtaja Bo Carpelan, joka seurasi valppaasti ja liberaalisti mitä muualla kirjoitettiin. Hän hankki mm. Akateemisen kirjakaupan välittämiä ulkomailla ilmestyneitä uutuuksia, mm.dekkareita ja Neuvostoliittoa monipuolisemmin käsitteleviä teoksia.²¹¹

8.3 Sotakirjallisuuden suonenisku

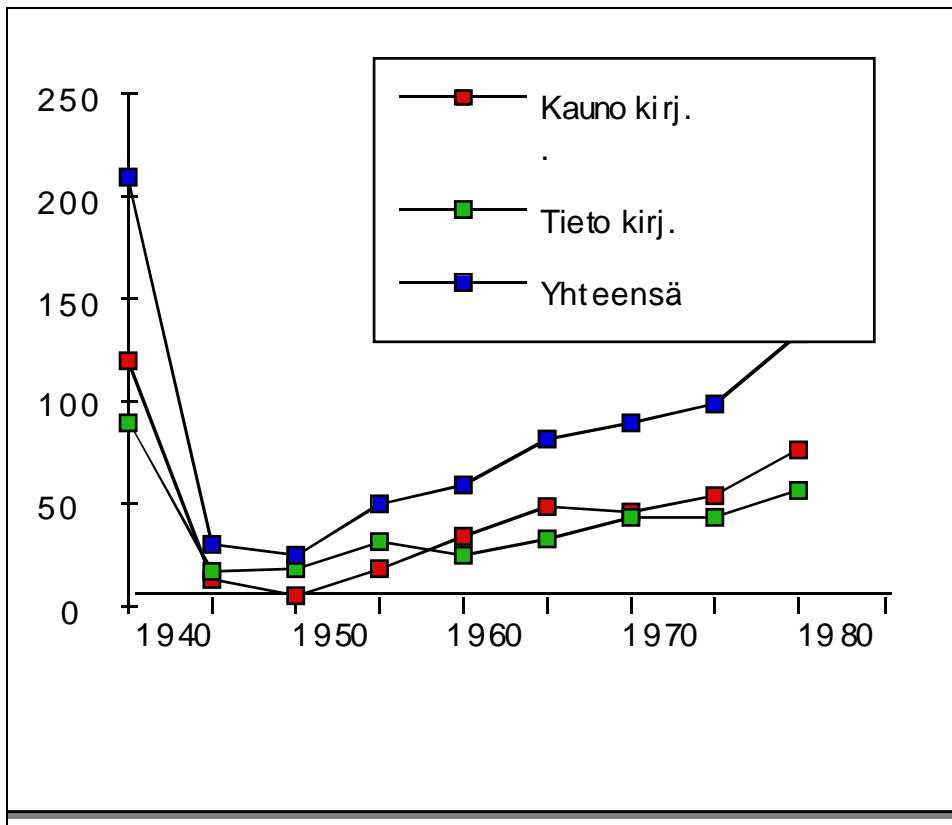
Jos tapahtumissa on osoitettavissa häviöjä, se oli sotakirjallisuus. Laji kääntyi sodan jälkeen voimakkaaseen laskuun ja elpyi vasta 1970-luvulla, kuten Juhani Niemi (1988) on osoittanut. Edellistä terminologiaa soveltaaksemme: sotakirjallisuuden tuotantoon oli tehonnut kyseisen markkinasensuurin suonenisku. Julkaisemisen sääntöjä oli sotakirjallisuuden kohdalla muutettu pysyvästi.

²¹¹ Hirn on kuvannut myös kirjaston sisältä lähtenyttä aktiivista valvontaa:

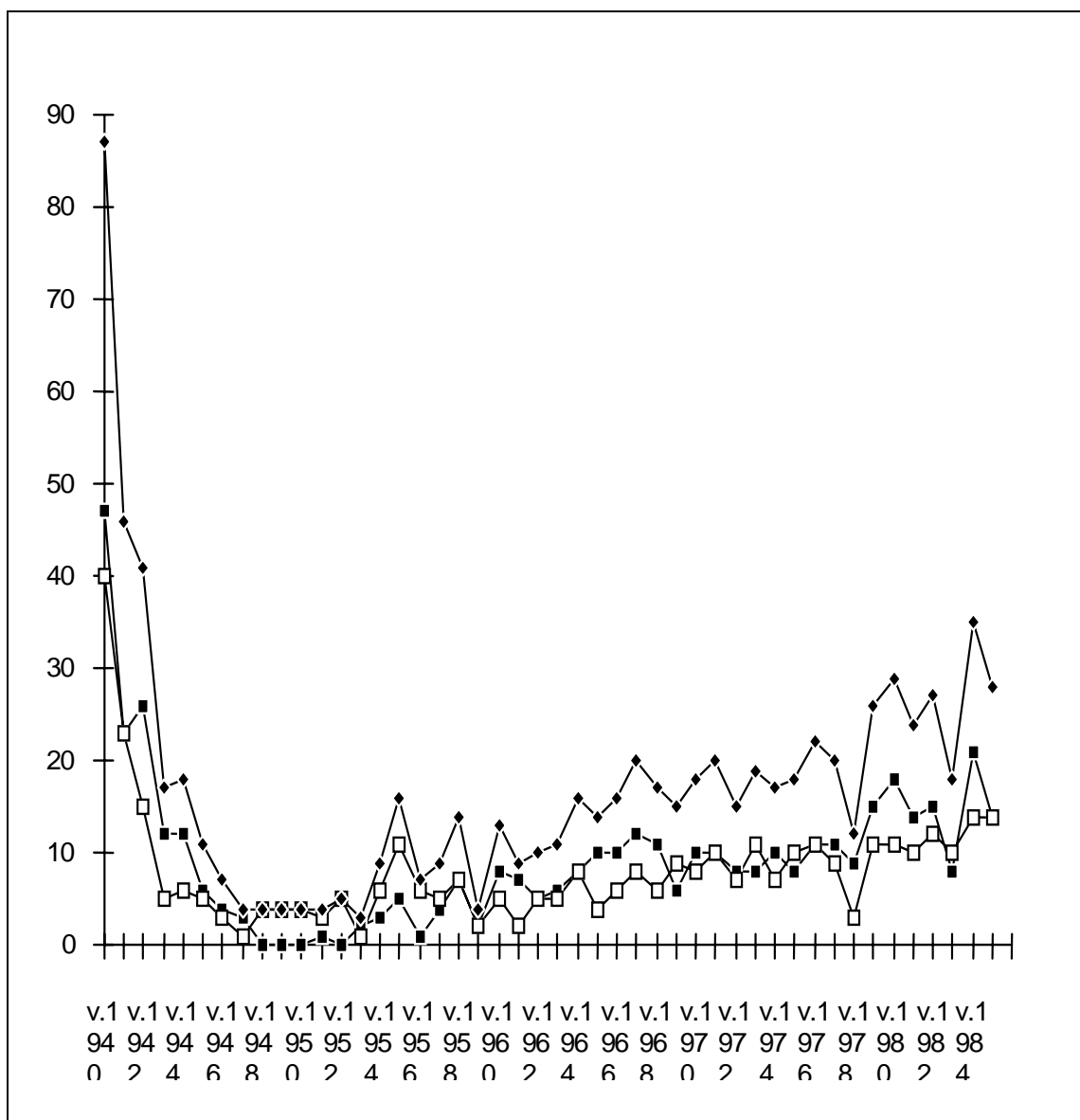
Myös kirjaston sisällä, luettelointiosastolla oli vasemmistolaisia virkailijoita, jotka aiheuttivat ilmiantoja saatuaan jonkin yksittäisen teoksen luetteloitavakseen. Lautakunta, jonka puheenjohtajana oli kansandemokraatti, suhtautui aina solidaarisesti kirjastonjohtajan esitykseen. (Helsingin kaupungissa SKDL:llä oli tavan mukaan kaksi paikkaa: kirjasto- ja teurastuslautakunnan puheenjohtajan paikat.)

Usein näitä kirjoja mitattiin kirjaston hyllyistä senttimetrimitalla. Vastasin, että ottakaapa huomioon ne monet kirjametrit, jotka ovat asiakkaiden kodeissa lainassa.

Sittemmin siirryttiin seksuaalisten tabujen aikakaudelle, painopiste siirtyi politiikasta erotiikkaan. Mykle, Rintala ja Miller olivat keskeisiä kohteita. Ollessani töissä Oulunkylän sivukirjastossa naapurin poliisi-asemalta saapasteli konstaapeli kysymään Milleriä, juuri kun teos oli lehdissä. Tajusin vasta jälkeenpäin, ettei hänen kiinnostuksensa johtunut yksinomaan lukemisharrastuksesta. (Hirn 1993).

KUVIO 19. Sotakirjallisuuden nimekkeet viisivuotiskausittain 1940-1985 (grafiikka tehty Niemen tilaston 1988, 11-12 pohjalta).

KUVIO 20. Sotakirjallisuuden nimekkeet 1940-1985 (grafiikka Niemen taulukon 1988, 11-12 mukaan).

8.4 Poistettujen teosten sodanjälkeinen kysyntä

Poistettujen teosten sodanjälkeistä kysyntää voi arvioida tarkastelemalla teosten jatkopainoksia. Vain muutamalla teoksella, kuten Palolammen *Kollaa kestää* -teoksella ja Pullan pakinakokoelmilla oli laajamittaisempaa kaupallista kysyntää. Teosten poliittinen käyttövoima ja kysyntä olivat sidoksissa ilmestymisaikaansa. Arvo Poika Tuomisen teokset ja uudelleenjulkaisut olivat täyttäneet kysynnän. Myös kuva Neuvostoliitosta vihollisena alkoi näyttää vanhentuneelta.

Liitetaulukossa on esitetty 150 poistetuimman teoksen painokset 1990-luvulle. (Luettelossa on mainittu teoksen järjestys vuosien 1944-46 poistoluettelossa, tekijä, nimeke, poistomäärä, teoksesta otettujen painosten lukumäärä ja vastaavat vuodet.)

Vain muutamasta teoksesta on otettu merkittävämmiin lisäpainoksia. Palolammen *Kollaa kestää* on osoittautunut painosmenestykseksi. Siitä on otettu 13 painosta, joista sodan jälkeen kuusi (6).

3	Palolampi,	Kollaa kestää	219	13	40	40	40	40	40	40	41	55	62	80	89	90	97
---	------------	---------------	-----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Myös Pullan teosten painosmäärät kertovat selvästi lukijakysynnästä ja kuvastavat neuvostovastaisen huumorin kestokysyntää ja tämänlaatuisen matalaviihteen arvostusta.

16	Pulla, Armas J.	Ja Pöh, sanoi sotamies Ryhmy	131	15	40	40	40	40	42	42	43	43	73	92	92	92	93	93	95
20	Pulla, Armas J.	Jees, punamultaa, sanoi kersantti Ryhmy	117	15	41	41	41	42	42	43	43	43	74	92	92	92	93	93	95
41	Pulla, Armas J.	Ole viisaasti höperö sanoi vääpeli Ryhmy	85	14	40	40	42	42	43	43	43	75	92	92	92	93	93	95	
62	Pulla, Armas J.	Jees mullikuhnuri, sanoi vääpeli Ryhmy	70	13	41	41	41	42	42	43	74	92	92	92	93	93	95		
112	Pulla, Armas J.	Oikea antifilatelisti sanoi vääpeli Ryhmy	49	12	42	42	42	42	43	75	92	92	92	93	93	95			

Paavolaisen *Kolmannen valtakunnan vieraana* uusintapainokset selittynevät Paavolaisen persoonan kesto-suosiolla, radiodramatisoinneilla jne. *Synkkä yksinpuhelu* on ollut viime vuosikymmeninä usein mediassa ja uusintapainoksia on otettu radiointien yhteydessä. Teos on ollut myös kysytty bibliofiilinen kohde ja myös siksi uudelleen painatuksen arvoinen.

Vain hyvin harvoihin muihin teoksiin kohdistui uusintapainoksen verran kysyntää:

138	Paavolainen, Olavi	Kolmannen valtakunnan vieraana	40	7	36	36	37	38	61	75	93
55	Sarvanto, Jorma	Hävittäjälentäjänä Karjalan taivaalla	7	3	3	41	41	89			
114	Heiskanen, Jorma	Kenttäpappina Kollaalla	48	3	41	41	89				
128	Susitaival, Paavo	Ahvola	43	4	37	37	38	84			
130	Siippainen, Olavi	Loppuun saakka	42	3	42	43	64				
132	Hannula, J.O	Suomen vapaussodan historia	41	5	33	34	34	38	56		
146	Rantanen, Vilho	Ristin ja Siperian tie	39	2	35	90					
149	Kukkonen, Jussi	Ryssän selustassa	38	3	42	42	94				

Joistakin teoksista on otettu uusintapainoksia vasta 1990-luvulla. Myös tämän kirjoittajan *Kielletyt kirjat* -teos sai aikaan useita kirjanäyttelyitä ja poistettujen teosten esittelyjä, millä on saattanut olla oma vaikutuksensa ko. teosten uudelleenlöytämiseen. Juhani Niemi julkaisi Helsingin sanomissa 6.12.1994 artikkelin *Tuntematon kestää Kollaata paremmin - Linnan teos on veteraanien mielisotakirja*. Kyseinen tutkimus havainnollistaa lukijakunnan pitkäkestoista kiinnostusta sotakirjallisuutta kohtaan. Artikkelin ilmestymisvuonna tai seuraavana vuonna on julkaistu muutamia muitakin poistetuista teoksista, mikä voi johtua artikkelin herättämästä kysynnästä. Ylipäätään ajankohta toi näille teoksille hieman uutta gloriaa, jota kustantamot nopeasti hyödynsivät.

Vuosina 1944-46 poistetut teokset olivat käyttäneet kirjallisen energiansa loppuun, ja vain muutaman teoksen taiteelliset ansiot olivat tuoneet niille pidemmän historian.

1990-luvun uusintajulkaisuja olivat kärjen osalta:

4	Waltari, Mika	Neuvostovakoilun varjossa	202	4	42	42	43	94
8	Onttoni, Miihkali	Raatteen tiellä	160	5	40	40	40	92
10	Siilasvuo, Hjalmar	Suomussalmen taistelut	159	5	40	40	40	90
32	Kukkonen, Jussi	Ryssän kintereillä	96	3	41	41	94	
61	Karhumäki, Urho	Miesten matkassa	70	3	41	41	90	

Myös Haanpään *Korpisotaa*-uusintapainokset kuvaavat kestokysyntää:

51	Haanpää, Pentti	Korpisotaa	75	3	40	41	97
----	--------------------	------------	----	---	----	----	----

8.5 Sotaveteraanien mielikirjat (1994) verrattuna vuosien 1944-46 poistojen kärkisijoihin

Kiinnostava huomio sisältyy Juhani Niemen mainittuun artikkeliin *Tuntematon kestää Kollaata paremmin*.²¹² Kyseisistä mielikirjoista Palolammen *Kollaa kestää* oli poistoluettelon kolmantena, kuten edellä on kuvattu. Jylhän sijoitus oli huomattavasti vaatimattomampi.

Niemen selvityksen mukaiset sotaveteraanien mielikirjat olivat (1994):

TAULUKKO 11. Sotaveteraanien mielikirjat 1994, vertailua vuosina 1944-46 poistetuimpiin teoksiin

Sijoitus	Teos	Pisteitä	Ykkössijoja
1.	Väinö Linna: Tuntematon sotilas	651	88
2.	Erkki Palolampi: Kollaa kestää	420	42
3.	Yrjö Jylhä: Kiirastuli	195	20
4.	Adolf Ehrnrooth: Kenraalin testamentti	98	8
5.	Matti Koskimaa: Veitsen terällä	74	4
6.	Raino Lehvälaiho: Panssarisotaa 1941-1944	51	4
7.	Antti Tuuri: Talvisota	34	1
8.	Aake Jermo: Siiranmäen miehet	33	1
9.	U.E. Moisala & Pertti	32	1

²¹² H.S. 6.12.1994.

	Alanen: Kun hyökkäjän tie suljettiin		
10.	Jussi Talvi: Ystäviä ja vihollisia	31	0

Myös edellinen vertailu osoittaa, että suurin osa sodanedellistä ja sodanaikaista kirjallisuutta oli poliittista tilapäkirjallisuutta ja siksi harva kaipasi sitä. Poistetuista kirjoista oli enää jäljellä enää ripaus talvisodan henkeä, joulun 1940 listateoksista vain Palolammen *Kollaa kestää*. Ainoastaan teosten autenttisuus (Palolampi) ja kirjallinen taso (Jylhä) vaikuttivat lukijoiden suosioon.